

POLSKA AKADEMIA NAUK
KOMITET EKONOMII ROLNICTWA I ROZWOJU OBSZARÓW WIEJSKICH

WYDZIAŁ NAUK EKONOMICZNYCH
SZKOŁY GŁÓWNEJ GOSPODARSTWA WIEJSKIEGO

ROCZNIKI NAUKOWE
EKONOMII ROLNICTWA
I ROZWOJU OBSZARÓW
WIEJSKICH

Tom 102

Zeszyt 3

**ROCZNIKI NAUKOWE EKONOMII ROLNICTWA
I ROZWOJU OBSZARÓW WIEJSKICH**

**ANNALS OF AGRICULTURAL ECONOMICS
AND RURAL DEVELOPMENT**

Vol. 102 – No. 3

P O L S K A A K A D E M I A N A U K
KOMITET EKONOMII ROLNICTWA I ROZWOJU
OBSZARÓW WIEJSKICH

WYDZIAŁ NAUK EKONOMICZNYCH
SZKOŁY GŁÓWNEJ GOSPODARSTWA WIEJSKIEGO W WARSZAWIE

**ROCZNIKI NAUKOWE
EKONOMII ROLNICTWA
I ROZWOJU OBSZARÓW
WIEJSKICH**

Tom 102 – Zeszyt 3

Warszawa 2015

RADA NAUKOWA

Jerzy Wilkin (przewodniczący),
Nidzara Osmanagic Bedenik, Ernst Berg, Michal Lostak, Olena Slavkova,
Josu Takala, Bogdan Klepacki, Andrzej Kowalski, Walenty Poczta

KOMITET REDAKCYJNY

Stanisław Stańko (redaktor naczelny),
Bolesław Borkowski, Anna Grontkowska (sekretarz), *Stanisław Urban,*
Zygmunt Wojtaszek, Justyna Franc-Dąbrowska

Adres Redakcji: 02-787 Warszawa, ul. Nowoursynowska 166

Recenzenci

Alina Daniłowska, Szczepan Figiel, Marcin Idzik, Małgorzata Juchniewicz,
Jaonna Kisielińska, Bogdan Klepacki, Tomasz Klusek, Dorota Komorowska,
Krystyna Krzyżanowska, Jarosław Lira, Edward Majewski,
Aldona Mrówczyńska-Kamińska, Maria Parlińska, Robert Pietrzykowski,
Piotr Sulewski, Iwona Szczepaniak, Adam Wasilewski, Agnieszka Wojewódzka-Wiewiórska,
Wioletta Wrzaszcz, Wojciech Ziętara

Redakcja

Anna Grontkowska

Redakcja językowa

Ewa Rodek

Weryfikacja tekstów języka angielskiego

Tom Kubicki

Okładkę projektował

Jerzy Cherka

© Polska Akademia Nauk – Komitet Ekonomii Rolnictwa i Rozwoju Obszarów Wiejskich
i Wydział Nauk Ekonomicznych Szkoły Głównej Gospodarstwa Wiejskiego w Warszawie

ISSN 2353-4362

Warszawa 2015

Realizacja wydawnicza: „Wieś Jutra” Sp. z o.o.

02-991 Warszawa, ul. Bruzdowa 112F

tel./fax (22) 643 82 60

e-mail: wiesjutra@poczta.onet.pl

Nakład 200 egz., ark. wyd. 10,0, ark. druk. 7,0

SPIS TREŚCI

Mariusz Hamulczuk, Stanisław Stańko – Sezonowość i cykliczność cen oraz ich relacji w łańcuchu marketingowym wieprzowiny	7
Ludwik Wicki, Anna Grontkowska – Zmiany znaczenia agrobiznesu w gospodarce i w jego wewnętrznej strukturze	20
Paulina Sobieszkańska, Arkadiusz Sadowski – Finansowe wsparcie polskiego przemysłu spożywczego środkami Unii Europejskiej w latach 2004-2013 w ujęciu regionalnym	33
Renata Marks-Bielska, Wiesława Lizińska – Kształtowanie się cen ziemi w Polsce z uwzględnieniem okresu przejściowego nabywania nieruchomości rolnych przez cudzoziemców	42
Katarzyna Łukiewska, Katarzyna Chrobocińska – Przestrzenne zróżnicowanie potencjału produkcyjnego rolnictwa w Polsce	56
Ewa Kołoszycz, Artur Wilczyński – Wpływ zmienności cen skupu mleka na ryzyko dochodowe gospodarstw mlecznych w latach 2015-2020.....	66
Grażyna Nachtman – Efekty produkcyjno-ekonomiczne gospodarstw ekologicznych w 2013 roku	78
Roman Lusawa – Statystyczna zależność między miarami dobrobytu i wskaźnikami satysfakcji mieszkańców w gminach województwa mazowieckiego.....	91
Anna Kłoczko-Gajewska – Działalność wiosek tematycznych w Polsce i wstępna ocena jej efektów.....	104

CONTENTS

Mariusz Hamulczuk, Stanisław Stańko – SEASONALITY AND CYCLICAL NATURE OF PRICES AND THEIR RELATIONSHIPS IN PORK MARKETING CHAIN	7
Ludwik Wicki, Anna Grontkowska – CHANGES TO THE IMPORTANCE OF AGRIBUSINESS IN THE ECONOMY AND ITS INTERNAL STRUCTURE	20
Paulina Sobieszczęńska, Arkadiusz Sadowski – FINANCIAL SUPPORT FOR THE POLISH AGRI-FOOD INDUSTRY BY THE EUROPEAN UNION FUNDS IN 2004-2013	33
Renata Marks-Bielska, Wiesława Lizińska – SHAPING OF LAND PRICES IN POLAND WITH REGARD TO THE TRANSITIONAL PERIOD OF AGRICULTURAL LAND PURCHASING BY FOREIGNERS	42
Katarzyna Łukiewska, Katarzyna Chrobocińska – SPATIAL DIFFERENTIATION OF PRODUCTION POTENTIAL OF AGRICULTURE IN POLAND	56
Ewa Kołoszycz, Artur Wilczyński – IMPACT OF MILK PRICE VOLATILITY IN RISK OF DAIRY FARMS INCOME IN THE PERIOD 2015-2020	66
Grażyna Nachtman – PRODUCTION-ECONOMIC PERFORMANCE OF ORGANIC FARMS IN THE YEAR 2013	78
Roman Lusawa – STATISTICAL DEPENDENCE BETWEEN PROSPERITY MEASURES AND SATISFACTION INDICATORS WITH REFERENCE TO RESIDENTS OF COMMUNES IN MAZOWIECKIE PROVINCE	91
Anna Kłoczko-Gajewska – ACTIVITIES OF THEMATIC VILLAGES IN POLAND AND PRELIMINARY ASSESSMENT OF THEIR EFFECTS	104

SEZONOWOŚĆ I CYKLICZNOŚĆ CEN ORAZ ICH RELACJI W ŁAŃCUCHU MARKETINGOWYM WIEPRZOWINY

Mariusz Hamulczuk, Stanisław Stańko

Zakład Zastosowań Matematyki w Ekonomice Rolnictwa IERiGŻ-PIB w Warszawie
Kierownik zakładu: prof. dr hab. Włodzimierz Rembisz

Słowa kluczowe: ceny detaliczne, ceny surowca rolniczego, łańcuch marketingowy, wahania sezonowe i cykliczne, rozstęp cenowy

Key words: retail price, farm price, food marketing chain, seasonal and cyclical fluctuations, price spread

S y n o p s i s. W opracowaniu przedstawiono wahania sezonowe i cykliczne cen żywca wieprzowego oraz cen detalicznych 16 produktów żywnościowych wytwarzanych z wieprzowiny. Podstawą do określenia prawidłowości zmian cen były miesięczne dane z lat 1997-2014. Do wyodrębnienia wahań sezonowych i cyklicznych zastosowano metodę X-12-ARIMA oraz filtry Hodricka-Prescottta. Badania potwierdzają występowanie wahań sezonowych i cyklicznych w łańcuchu marketingowym wieprzowiny w Polsce. Wahania sezonowe cen na rynku sprzedaży detalicznej są opóźnione w stosunku do wahań na rynku żywca o 1-2 miesiące, podczas gdy opóźnienie w przypadku wahań cyklicznych wynosi 1-6 miesięcy. Analizy wykonane zgodnie z modelem addytywnym wskazują, że wahania cen rolnych w znacznym stopniu są przenoszone na zmiany cen detalicznych. Z kolei zastosowania modelu multiplikatywnego wskazują, że zmienność cen detalicznych jest niższa niż zmienność cen rolnych.

WSTĘP

Większość produktów rolniczych wytworzonych w gospodarstwie rzadko nadaje się do bezpośredniego spożycia. Niezbędne jest zaangażowanie różnego rodzaju nakładów i wykonanie procesu transformacji po to, by uzyskać produkty, które będą użyteczne dla konsumenta. Nadanie tych cech odbywa się w różnych ogniwach łańcucha marketingowego, co powoduje powstawanie różnic między cenami wykorzystywanego surowca a cenami produktów finalnych.

Generalną tendencją, którą obserwuje się, jest wzrost relacji cen detalicznych do cen rolnych w czasie z uwagi na coraz większy udział nakładów i usług pozarolniczych w finalnym produkcie żywnościowym. Tendencje długookresowe są wyrazem czynników o charakterze strukturalnym: względnego tanienia produktów nierolniczych względem rolniczych, coraz mniejszego udziału wydatków na żywność w wydatkach całkowitych czy wzrostu popytu na produkty przetworzone nadające się bezpośrednio do spożycia.

W krótkich i średnich okresach relacje te również charakteryzują się dużą zmiennością. Wynika ona z czynników koniunkturalnych, bieżącej sytuacji popytowo-podażowej w

sektorze czy w gospodarce. Niestabilność ta wyraża się w postaci wahań cyklicznych oraz wahań sezonowych. Rodzi się więc pytanie o przenoszenie tych zmian na ceny detaliczne produktów żywnościowych. Powiązanie rynku surowców i produktów żywnościowych może powodować, że zmiany sezonowe czy cykliczne cen surowców mogą, ale nie muszą być w pełni przenoszone na rynek detaliczny. Może też mieć miejsce sytuacja odwrotna: ceny detaliczne produktów mogą zmieniać się bardziej niż ceny surowców rolnych zużyte do ich wytworzenia. Z tego punktu widzenia ważne znaczenie teoretyczne i praktyczne mają relacje cen detalicznych produktów żywnościowych i cen surowców. W związku z tym celami badań było:

- określenie skali wahań sezonowych i wahań cyklicznych cen żywca wieprzowego i cen detalicznych produktów;
- ustalenie relacji czasowych między zmianami cen rolnych i cen detalicznych;
- ustalenie relacji cen produktów żywnościowych do cen żywca wieprzowego w nawiązaniu do ich cyklicznej i sezonowej natury.

Wybrano rynek wieprzowiny, ponieważ wahania cykliczne na rynku trzody chlewnej są znanym zjawiskiem na świecie i w Polsce. Zaliczane są one do tzw. cykli specjalnych, mających określony mechanizm [Ezekiel 1938, Schmidt, Mandecki 1933, Małkowski, Zawadzka 1995, Zawadzka 2013]. Skoro na rynku żywca występują wahania cykliczne, to należy przeanalizować, w jaki sposób przenoszą się one na następne ogniwa marketingowe, zwłaszcza na ceny detaliczne produktów z wieprzowiny. Podobnie trzeba postąpić w stosunku do wahań sezonowych.

CENY W ŁAŃCUCHU MARKETINGOWYM

W łańcuchu marketingowym żywności następują zmiany liczby ogniw i powiązań między nimi. Zależy to przede wszystkim od: rodzaju surowca, stopnia koncentracji produkcji, poziomu rozwoju kraju i rynku, preferencji konsumentów w zakresie produktów żywnościowych, powiązań między ogniwami, postępu technologicznego itp. Te różne uwarunkowania powodują, że przepływ surowca od producenta do konsumenta nie jest prostym łańcuchem składającym się z ogniw, lecz przypomina raczej sieć lub pajęczynę [Baker 2003].

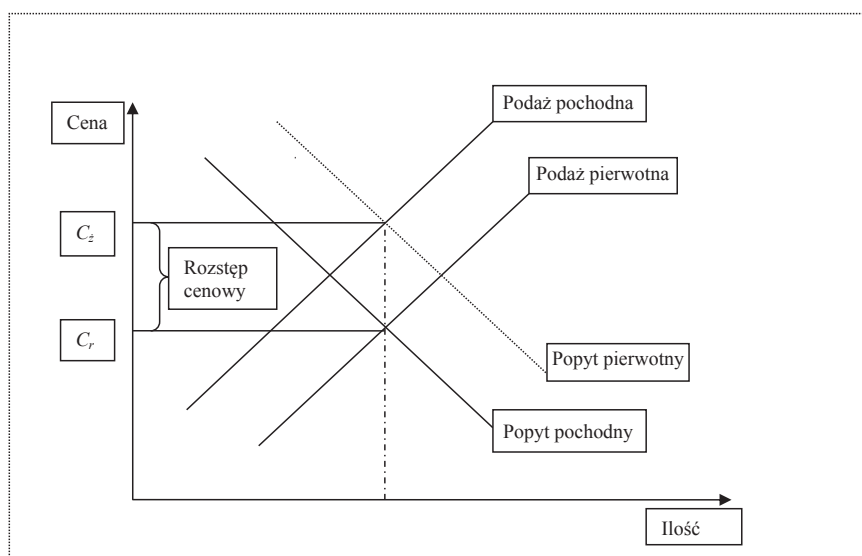
W poszczególnych ogniwach podmioty prowadzą działania w celu wytworzenia takiego produktu, który będzie spełniał oczekiwania nabywców. W wyniku tych działań następuje transformacja surowca rolniczego w produkt żywnościowy użyteczny dla konsumentów. Jednocześnie w procesie transformacji wykorzystuje się pracę, środki produkcji i inne surowce, a także ponosi różnego rodzaju ryzyko. Oznacza to, że produkt żywnościowy powstaje z wielu różnych nakładów i usług. W wyniku tych procesów powstają różnice pomiędzy ceną płaconą przez konsumentów (ceną detaliczną) za produkty spożywcze a otrzymywaną przez producentów surowca rolniczego. Różnice te określa się jako: marżę marketingową (ang. *marketing margin*), marżę cenową (ang. *price margin*) lub rozstęp cenowy (ang. *price spread*). Formalnie różnice między cenami detalicznymi a cenami surowca rolniczego można mierzyć w wielkościach absolutnych lub względnych [Gardner 1975, Figiel, Rembisz 2009]. Obliczone różnice w wielkościach absolutnych nie są porównywalne między produktami. Korzystniejsze jest obliczenie relacji cen detalicznych produktu żywnościowego do cen surowca rolnego wykorzystanego w jego produkcji. Określa ona, ile razy cena detaliczna produktu żywnościowego różni się od cen surowca rolniczego wykorzystanego do jego produkcji. W skali mikro- i makroekonomicznej przed-

stawić można także relacje wartości produkcji rolniczej do wartości sprzedaży produktów żywnościowych lub wydatków na żywność [Gardner 1975]. Jest to miara, która określa udział wartości surowca rolniczego w wydatkach na żywność.

Niezależnie od sposobu pomiaru różnic między cenami detalicznymi a cenami surowca w warunkach gospodarki rynkowej następuje wzajemne oddziaływanie popytu, podaży i cen oraz kształtowanie się zależności przyczynowo-skutkowych, jakie zachodzą między nimi w krótkich i długich okresach. Z punktu widzenia produktów żywnościowych zależności popytu, podaży i cen należy analizować w trzech powiązanych ze sobą obszarach takich jak: rynek produktów żywnościowych (produktów finalnych), rynek surowców rolniczych oraz rynek usług i nakładów pozarolniczych. Równowaga rynkowa jest zachowana, jeżeli [Wohlgenant 2001]:

- popyt na żywność $[Q_d]$ = podaż żywności $[Q_z]$,
- popyt na surowce rolne $[Q_{sr}]$ = podaż surowców $[Q_{fs}]$,
- popyt na nakłady i usługi marketingowe $[X_d]$ = podaż nakładów i usług $[X_s]$.

Te wyjściowe założenia są podstawą do oceny czynników determinujących równowagę na poszczególnych rynkach, kształtowanie marż marketingowych i transmisję cen. Ogólną ideę równowagi na rynku żywności i surowca rolniczego w warunkach statycznych przedstawiono graficznie na rysunku 1.

Rysunek 1. Równowagi na rynku surowca i produktu żywnościowego

Źródło: opracowanie własne na podstawie [Ritson 1977, Cramer, Jensen 1991, Tomek, Robinson 2001, Hamulczuk i in. 2014].

Popyt pierwotny¹ na produkty żywnościowe tworzą konsumenci. Teoretycznie jest to popyt na komponenty wytworzone w rolnictwie i komponenty zrealizowane w różnych ogniwach marketingowych (np. energię, dodatki smakowe, usługi, opakowania) w celu uzyskania produktu żywnościowego spełniającego oczekiwania konsumentów. Cena rów-

¹ Określany także jako popyt finalny lub bezpośredni.

nowagi wynika więc z popytu pierwotnego i podaży pochodnej (cena C_p , rys. 1.). Z kolei zapotrzebowanie na surowce rolnicze wynika z popytu na produkty żywnościowe i dlatego określa się go mianem popytu pochodnego² [Ritson 1977, s. 152, Cramer, Jensen 1991, s. 326, Heijman i in. 1997, s. 145]. Na poziomie producenta rolnego cena równowagi wynika z relacji popyt pochodny – podaż pierwotna (cena C_f , rys. 1.). Podobne rozumowanie można przeprowadzić w odniesieniu do rynku surowców i usług nierolniczych.

Powstanie nierównowagi na jednym z tych rynków może przenosić się na inne strukturalnie powiązane rynki. Na przykład wzrost cen żywca spowodowany sezonowością może skutkować zmianą równowagi na rynku detalicznym żywności. Również podobna sytuacja może wystąpić na rynku surowców i usług pozarolniczych. Także nierównowaga na rynku produktów żywnościowych może oddziaływać na równowagę na rynku surowca rolniczego lub/i surowców i usług nierolniczych. Przepływ surowców rolnych przez ogniwa łańcucha marketingowego oraz strukturalne powiązanie rynku produktów finalnych i rynku surowca rolniczego, oraz materiałów i usług marketingowych wiąże się z zagadnieniem przenoszenia zmian cen (sygnałów) z jednego poziomu na drugi (w górę i dół). Zagadnienia te można rozważać w różnych przedziałach czasowych. W opracowaniu rozważania dotyczą zmian cyklicznych i sezonowych, to jest wahań odbywających się w krótszych okresach.

MATERIAŁ I METODY

Podstawą analizy były miesięczne dane z lat 1997-2014 z rynku żywca wieprzowego i cen detalicznych produktów żywnościowych wytwarzanych z wieprzowiny. Ocenę przeprowadzono dla 16 produktów wieprzowych, które można podzielić na trzy grupy: produkty uzyskiwane bezpośrednio z rozbioru tusz wieprzowych³, produkty uszlachetnione przez gotowanie, parzenie lub wędzenie⁴ oraz produkty uzyskiwane z wieprzowiny w wyniku znacznego przetworzenia surowca⁵.

Do oceny wyodrębnienia wahań sezonowych i cyklicznych wykorzystano metodę dekompozycji sezonowej X-12-ARIMA oraz filtry Hodricka-Prescotta. Wybór metod dekompozycji wynikał z analizy ich właściwości i cech zmienności danych empirycznych. W metodzie X-12-ARIMA szereg czasowy Y_t może być rozłożony na długookresowy trend TC_t , wahania sezonowe S_t , wahania przypadkowe I_t , efekty kalendarzowe D_t oraz efekt Wielkanocy E_t . Przykładowo model multiplikatywny można zapisać następująco: $Y_t = TC_t \times S_t \times I_t \times D_t \times E_t$. Szerszy opis procedury modelowania można znaleźć w [X-12-ARIMA... 2011].

Na podstawie modeli X-12-ARIMA uzyskano składnik sezonowy S_t oraz składnik długookresowego trendu TC_t . W celu wyodrębnienia wahań cyklicznych C_t w dalszej kolejności dopasowano trend T_t , wykorzystując filtr Hodricka-Prescotta [Hodrick, Prescott 1997]. Następnie na podstawie analiz graficznych poszukiwano współzależności pomiędzy zmiennością poszczególnych komponentów na rynku żywca i zmiennością cen detalicznych produktów wieprzowych. W celu określenia opóźnień czasowych między składowymi szeregami czasowymi na rynku detalicznym i rolnym wykorzystano współczynnik korelacji wzajemnej.

² Określany także jako popyt wtórny lub pośredni.

³ Do nich zaliczono: mięso mielone, mięso bez kości – łopatkę, schab środkowy z kością, żeberka, wątrobę surową i nogi wieprzowe.

⁴ Do grupy tej zaliczono: szynkę i baleron gotowany, poledwicę parzoną „Sopocką”, boczek wędzony.

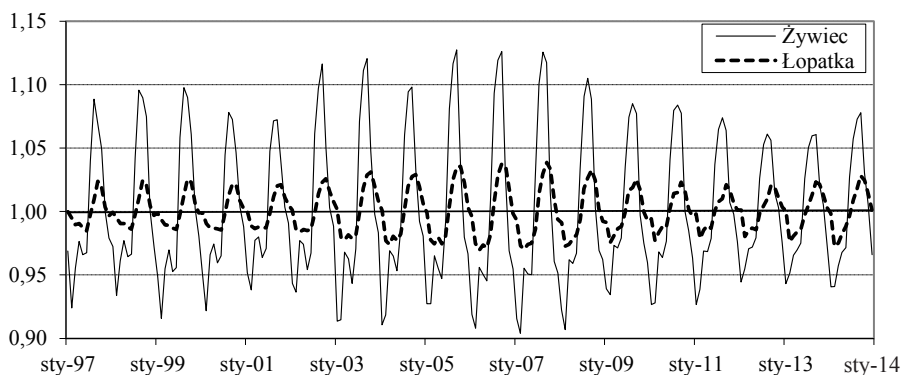
⁵ Do grupy tej zaliczono: kielbasę „Krakowską suchą”, „Myśliwską suchą”, „Toruńską”, parówki wieprzowe, mielonkę oraz konserwę „Turystyczną wieprzową”.

WYNIKI BADAŃ

WAHANIA SEZONOWE CEN I RELACJI CENOWYCH

Nieodłącznym wyróżnikiem cen rolno-żywnościowych w krótkich okresach są wahania sezonowe. Sezonowość cen jest pochodną zmian podaży (czynniki agrometeorologiczne, koszty produkcji) i sezonowości popytu korygowana sezonowością produktów substytucyjnych. Wydaje się jednak, że większe znaczenie należy przypisywać czynnikom podażowym niż popytowym.

Na rynku żywca wieprzowego również występują wahania sezonowe. Najwyższe ceny żywca wieprzowego notowane są w okresach letnich (czerwiec-wrzesień), najniższe zaś na przełomie lat. Przeprowadzone badania wskazują, że charakter wahań sezonowych (wzorce) ulega zmianom w czasie (rys. 2.). Zmianom uległa zarówno amplituda (w przypadku żywca np. 22 p.p. w 2007 r. i 12 p.p. w 2013 r.), jak i kształt cyklu sezonowego. Sezonowość cen detalicznych jest pochodną sezonowości cen rolnych i także ulegała zmianom w czasie (kształt i amplituda).

Rysunek 2. Wahania sezonowe cen żywca wieprzowego i cen detalicznych łopatek w latach 1997-2014 (model multiplikatywny)

Źródło: obliczenia własne na podstawie danych GUS.

Z przykładu zaprezentowanego na rysunku 2. wynika, że nastąpiło pewne przesunięcie czasowe między sezonowością cen detalicznych i sezonowością cen rolnych. Wynika to ze specyfiki przetwórstwa surowców i czasu niezbędnego do wytworzenia produktów żywnościowych. Aby oszacować, z jakim opóźnieniem mamy do czynienia, obliczono współczynniki korelacji wzajemnej między wskaźnikami sezonowości cen detalicznych i cen rolnych. W zdecydowanej większości przypadków najwyższą wartość współczynnika zanotowano dla opóźnienia wynoszącego jeden miesiąc (tab. 1.). Dwumiesięczne opóźnienia występowały w przypadku cen mięsa mielonego, boczku, mielonki i wątroby, a czteromiesięczne opóźnienie w przypadku konserwy „Turystycznej”. Wyjątkiem na tym tle była sezonowość cen nóg wieprzowych, której przebieg był odwrotny do przebiegu sezonowości cen żywca (stąd półroczne opóźnienie).

Analizując skalę wahań sezonowych (amplitudę) cen detalicznych i cen surowca rolnego (tab. 1.) można zauważyć, że wystąpiły podobne kierunki zmian. Skala zaś wahań

Tabela 1. Wybrane charakterystyki wahań sezonowych cen detalicznych produktów i cen żywca oraz średnie opóźnienia w przebiegu sezonowości

Surowiec/produkt	Amplituda cen model multiplikatywny (p.p.)		Amplituda cen model addytywny [zł/kg]		Opóźnienie [miesiące]
	min	max	min	max	
Żywiec wieprzowy	0,117	0,221	0,57	0,80	-
Mięso mielone	0,017	0,040	0,17	0,42	2
Łopatka	0,036	0,068	0,43	0,83	1
Schab środkowy	0,031	0,091	0,38	1,21	1
Żeberka	0,016	0,050	0,21	0,54	1
Szynka gotowana	0,008	0,032	0,20	0,62	1
Baleron gotowany	0,020	0,061	0,31	1,00	1
Półdewca „Sopocka”	0,015	0,047	0,33	1,00	1
Boczek wędzony	0,007	0,034	0,13	0,50	2
Kiełbasa „Krakowska sucha”	0,011	0,023	0,39	0,62	1
Kiełbasa „Myśliwska sucha”	0,007	0,019	0,21	0,47	1
Kiełbasa „Toruńska”	0,012	0,028	0,17	0,33	1
Parówki wieprzowe	0,009	0,032	0,12	0,26	1
Mielonka wieprzowa	0,007	0,029	0,10	0,28	2
Konserwa „Turystyczna”	0,006	0,012	0,02	0,04	4
Wątroba surowa	0,005	0,025	0,03	0,13	2
Nogi wieprzowe	0,050	0,072	0,08	0,24	6

Źródło: obliczenia własne na podstawie danych GUS.

powiązana jest ze stopniem przetworzenia i rodzajem produktu żywnościowego. Oceniając sezonowość w ujęciu względnym, zaobserwowano, że ceny detaliczne produktów pochodzenia wieprzowego charakteryzowały się o wiele mniejszą skalą wahań sezonowych niż ceny rolne.

Znaczenie sezonowości maleje wraz ze stopniem przetworzenia produktu. W przypadku produktów przetworzonych, takich jak kiełbasy i konserwy amplituda wahań sezonowych nie przekraczała 3 p.p., podczas gdy amplitudy cen rolnych wynosiły nawet 22 p.p.

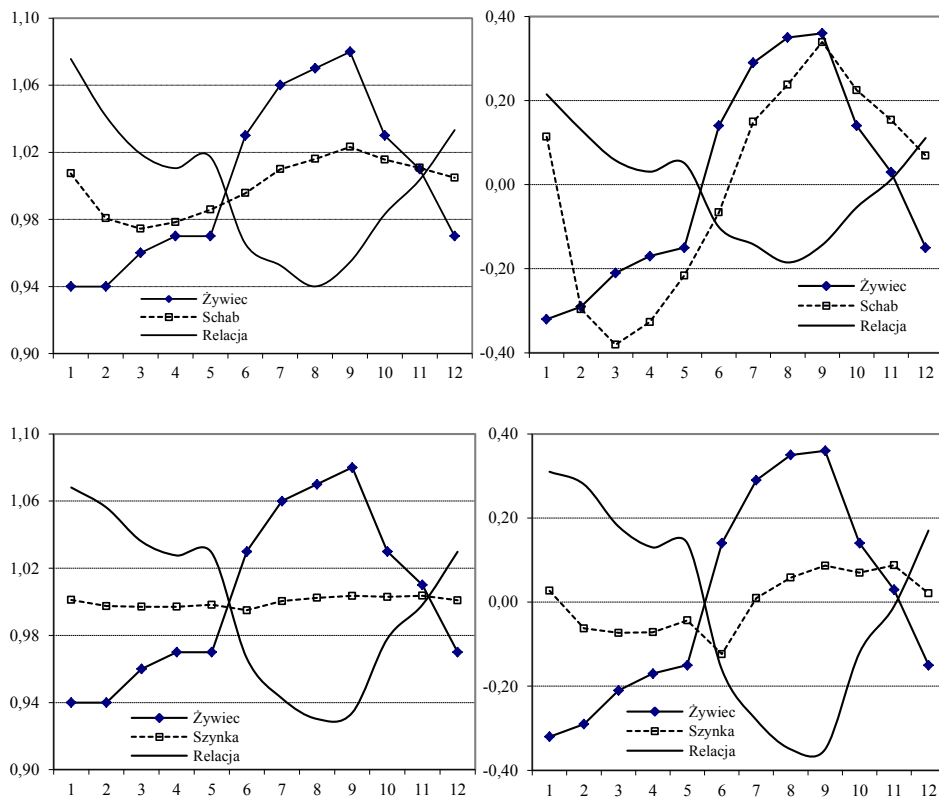
Wyniki obliczeń wskazują, że tylko część zmienności sezonowej cen żywca podlega transmisji na ceny detaliczne produktów otrzymywanych z wieprzowiny. Oznacza to, że ogniwa pośrednie (przetwórstwo, handel hurtowy i detaliczny) absorbują część zmienności sezonowej cen żywca wieprzowego. Jest to uzasadnione merytorycznie. Surowiec rolniczy jest tylko częścią składową produktu żywnościowego i dlatego zmienność sezonowa cen żywca tylko w części może oddziaływać na ceny detaliczne. Siła tego oddziaływania determinowana jest udziałem wartości surowca w cenie detalicznej produktu. O reakcji cen detalicznych na zmiany cen surowca decydują także koszty transakcyjne⁶. Nie każda

⁶ Koszty transakcyjne mają wiele różnych źródeł. Ogólnie są to koszty, które dotyczą współpracy jednostek na rynku (np. przygotowanie transakcji). W przedsiębiorstwie handlu detalicznego związane są ze zmianą cen detalicznych, reklamą, doradztwem itp.

zmiana cen surowca prowadzi do zmian cen detalicznych. Zmiana cen surowca musi być odpowiednio wysoka, by przewyższać koszty transakcyjne.

Jeśli określa się sezonowość w ujęciu absolutnym (model addytywny, tab. 1.), to w niektórych przypadkach sezonowe wahania cen rolnych w ciągu roku w pełni przekładały się na sezonowe zmiany cen detalicznych lub były nawet od nich wyższe (szczególnie w latach 2003-2009). Dotyczyło to produktów nieprzetworzonych, takich jak łopatka czy schab, lub też produktów przetworzonych, do których produkcji użyto bardziej szlachetnych części tuszy (szynka, baleron, polędwica).

Różne amplitudy wahań sezonowych cen detalicznych i rolnych oraz przesunięcia między nimi sprawiają, że sezonowość można dostrzec w relacjach cenowych, które były sezonowo najwyższe na przełomie lat, a najniższe w okresach letnich (rys. 3.). Zatem sezonowość relacji cenowych miała odwrotny przebieg do sezonowości cen rolnych i sezonowości cen detalicznych. Podobnie było w przypadku sezonowości różnic między cenami detalicznymi a cenami rolnymi. Również te różnice były sezonowo najniższe w okresach letnich.

Rysunek 3. Przykłady kształtowania się wahań sezonowych cen żywca, detalicznych oraz ich relacji (lewy – model multiplikatywny i prawy – model addytywny) w kolejnych miesiącach roku 2014

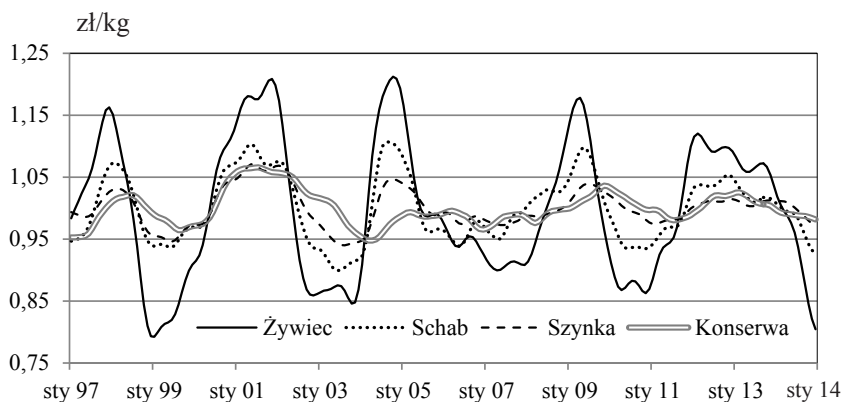
Źródło: obliczenia własne na podstawie danych GUS.

Taka prawidłowość kształtowania się relacji cen wskazuje, że w okresach sezonowego wzrostu cen żywca ceny te z reguły nie były w pełni przenoszone na ceny detaliczne. Z tego powodu rozstęp cenowy malał. Z kolei w okresach sezonowych spadków cen żywca również nie następowało pełne ich przenoszenie na obniżenie cen detalicznych. W wyniku takich prawidłowości wahania sezonowe cen detalicznych są znacznie mniejsze (łagodniejsze) niż cen żywca.

WAHANIA CYKLICZNE CEN I RELACJI CENOWYCH

Największa zmienność cen na rynku wieprzowiny w okresach średnich wynika z występowania wahań cyklicznych. Wahania w cenach, podaży i popycie o długości 3-5 lat określa się mianem cykli świńskich i przyjmuje się, że są one wynikiem głównie oddziaływania czynników o charakterze podażowym. Warto więc odnieść się do ich przebiegu w łańcuchu marketingowym. Zmiany cykliczne cen żywca i cen detalicznych wybranych produktów uzyskiwanych z rozbioru tuszy wieprzowej przedstawiono graficznie na rysunkach 4. i 5. Wybrano produkty o różnym stopniu przetworzenia, co miało na celu ukazanie typowych zachowań cenowych. Analiza cen żywca i cen detalicznych produktów z wieprzowiny wskazuje, że zmiany właściwe dla wahań cyklicznych miały prawie identyczne kierunki. Zmiany cykliczne cen na rynku żywca i sprzedaży detalicznej miały podobny okres wahań. Różniły się amplitudą zmian oraz występowaniem przesunięcia czasowego.

Analiza wahań w ujęciu względnym wskazuje, że zmiany cykliczne miały relatywnie mniejszy udział w zmienności cen detalicznych niż w zmienności cen żywca. Jednoprocentowa zmiana cen rolnych przekładała się na mniej niż jednoprocentową zmianę cen detalicznych. Dotyczyło to zarówno fazy wzrostowej, jak i fazy spadkowej cyklu. Skutkiem takich prawidłowości były mniejsze względne zmiany cykliczne cen detalicznych produktów żywnościowych z wieprzowiny niż cen żywca (rys. 4.). Skala wahań cyklicznych cen detalicznych i cen żywca powiązana jest także ze stopniem przetworzenia produktu. Im mniej przetworzony jest produkt (np. schab), tym większa skala wahań cyklicznych.

Rysunek 4. Wahania cykliczne cen żywca oraz wybranych cen detalicznych w latach 1997-2014 (model multiplikatywny)

Źródło: obliczenia własne na podstawie danych GUS.

Wraz ze wzrostem stopnia przetworzenia produktu malało znaczenie wahań cyklicznych. Wynika to z tego, że surowiec rolniczy jest tylko jednym z elementów determinujących wartość przetworzonego produktu. Im ten udział jest niższy, tym wpływ zmian cen surowca na ceny detaliczne jest słabszy.

Sytuacja ta zmienia się przy analizie absolutnych wahań cen, czyli po przyjęciu modelu addytywnego. W tym ujęciu wahania cykliczne w cenach detalicznych najczęściej były wyższe niż wahania cykliczne cen żywca wieprzowego (rys. 5.). Na 16 przypadków tylko w czterech produktach żywnościowych absolutne (maksymalne) amplitudy wahań cyklicznych cen były niższe niż amplitudy wahań cyklicznych cen żywca wieprzowego (tab. 2.). W pozostałych przypadkach cykliczny wzrost lub spadek ceny żywca o jeden złoty przekładał się na wzrost lub spadek ceny detalicznej o więcej niż jeden złoty. Jest to uzasadnione m.in. tym, że do wytwarzania produktów żywnościowych wykorzystuje się artykuły rzeźne pozyskane z tusz wieprzowych, a przeciętny wskaźnik wydajności poubojowej dla trzody chlewnej wynosi 78% [Metodyka... 2008, s. 7]⁷. Z kolei wydajności zasadniczych elementów tuszy i mięsa wieprzowego bez kości z wykrawania pół-

Tabela 2. Wybrane charakterystyki wahań cyklicznych cen detalicznych i żywca oraz średnie opóźnienia w przebiegu wahań cyklicznych cen detalicznych względem rolnych

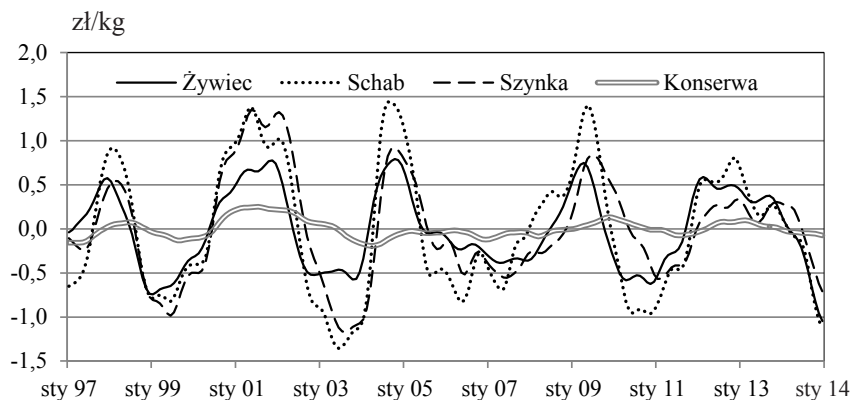
Surowiec/produkt	Amplituda cen model multiplikatywny [p.p.]		Amplituda cen model addytywny [zł/kg]		Opóźnienie [miesiąc]
	min	max	min	max	
Żywiec wieprzowy	0,257	0,389	1,13	1,51	-
Mięso mielone	0,075	0,183	0,86	1,80	3
Łopatka	0,121	0,204	1,60	2,61	2
Schab środkowy	0,120	0,208	1,74	2,80	1
Żeberka	0,097	0,189	1,17	1,90	3
Szynka gotowana	0,055	0,131	1,21	2,52	2
Baleron gotowany	0,072	0,151	1,26	2,59	2-3
Połądwica „Sopocka”	0,064	0,124	1,39	2,92	1
Boczek wędzony	0,071	0,160	1,07	2,19	3
Kiełbasa „Krakowska sucha”	0,047	0,112	1,46	3,12	3
Kiełbasa „Myśliwska sucha”	0,047	0,113	1,20	2,62	3
Kiełbasa „Toruńska”	0,068	0,147	0,87	1,76	3
Parówki wieprzowe	0,066	0,173	0,78	1,31	3
Mielonka wieprzowa	0,068	0,174	0,81	1,74	4
Konserwa „Turystyczna”	0,044	0,109	0,16	0,44	6
Wątroba surowa	0,089	0,174	0,46	0,91	4
Nogi wieprzowe	0,217	0,351	0,36	0,95	3

Źródło: obliczenia własne na podstawie danych GUS.

⁷ Jest to relacja masy bitej ciepłej do masy żywca.

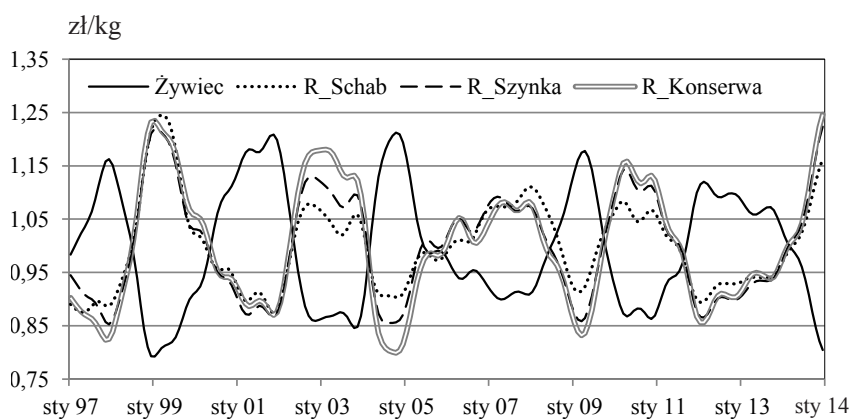
tusz zależą od ich mięsności. Przy mięsności półtuszy 45% mamy: 7,58% łopatki, 5,45% karkówki, 9,79% szynki, 9,19% schabu, 11,05% mięs klasy I-III, a przy 60% mięsności: 9,65% łopatki, 6,09% karkówki, 14,23% szynki, 11,75% schabu, 11,25% mięs klasy I-III [Lisiak i inni 2011, tab. 3, s. 6]. Taki poziom uzyskanego mięsa z półtuszy powoduje, że przy zmianach cyklicznych cen żywca bezwzględne zmiany cen detalicznych produktów żywnościowych muszą być większe od zmian cen żywca, bowiem mniejsza masa pozyskanych półproduktów powinna zrekompensować koszty zakupu żywca.

W badanym okresie średnie przesunięcia czasowe między cenami detalicznymi produktów z wieprzowiny i cenami żywca zawierały się w przedziale od 1 do 6 miesięcy (tab. 2.).

Rysunek 5. Wahania cykliczne cen żywca oraz wybranych cen detalicznych w latach 1997-2014 (model addytywny)

Źródło: obliczenia własne na podstawie danych GUS.

Rysunek 6. Wahania cykliczne wybranych relacji cen detalicznych do cen żywca na tle wahań cyklicznych cen żywca w latach 1997-2014 (model multiplikatywny)

Źródło: obliczenia własne na podstawie danych GUS.

Istnieje pewien związek, ale niewielki, między stopniem przetworzenia produktu a opóźnieniem cen detalicznych względem cen rolnych. Natomiast zauważyć można pewne skorelowanie opóźnień przedstawionych w tabelach 1. i 2. Dodatkowo należy podkreślić, że opóźnienia między zmianami cyklicznymi były średnio o ponad jeden miesiąc dłuższe niż opóźnienia między zmianami sezonowymi.

Znacznym wahaniom cyklicznym podlegały również relacje cen detalicznych produktów żywnościowych do cen żywca. Przykład wybranych relacji zaprezentowano na rysunku 6. Zauważyć można, że niskim okresowo cenom żywca towarzyszyły wysokie cyklicznie relacje cen detalicznych do cen żywca, i odwrotnie. Analiza relacji cen żywca do cen detalicznych produktów spożywczych z wieprzowiny wskazuje, że w okresach cyklicznego wzrostu lub spadku cen żywca ceny te były w pełni przenoszone na ceny detaliczne. W wyniku tego względne wahania cykliczne cen detalicznych były mniejsze niż cen surowca (żywca wieprzowego) (rys. 4.).

PODSUMOWANIE

W opracowaniu analizowano krótko- i średniookresowe zmiany cen na rynku żywca wieprzowego i żywnościowych produktów z wieprzowiny. Wyniki badań potwierdzają występowanie wahań sezonowych i cyklicznych oraz ich zmienny charakter w czasie, zarówno na rynku producenta rolnego, jak i konsumenta. Wnioski dotyczące przebiegu wahań cyklicznych i sezonowych cen w analizowanych ogniwach łańcucha marketingowego zależą od przyjętych modeli (addytywnego lub multiplikatywnego). Według modeli addytywnych (ujęcie absolutne) zmienność cen detalicznych w niektórych przypadkach była wyższa niż zmienność cen rolnych. Analizy dokonane zgodnie z modelem multiplikatywnym (ujęcie względne) wskazują zaś, że wahania cen rolnych nie były w pełni przenoszone na zmiany cen detalicznych. Wynika to stąd, że ogniwa pośrednie (przetwórstwo, handel hurtowy i detaliczny) absorbują część zmienności sezonowej i cyklicznej cen żywca, z tego powodu zmienność cen detalicznych produktów z wieprzowiny była łagodniejsza od zmienności cen żywca. Warto podkreślić, że formułowane wnioski zależą również od stopnia przetworzenia produktu.

Badania potwierdzają opóźnioną reakcję cen detalicznych na zmiany cen rolnych. Relacja ta zależy jednak od charakteru zmienności. Sezonowa zmienność cen żywca ujawnia się w sezonowej zmienności cen detalicznych po 1-2 miesiącach (przesunięcie czasowe). Z kolei przesunięcie czasowe między zmiennością cykliczną cen żywca a zmiennością cen detalicznych produktów wynosi 1-6 miesięcy. Opóźnienia między zmianami cyklicznymi były średnio o ponad jeden miesiąc dłuższe niż opóźnienia między zmianami sezonowymi, co może wskazywać, że reakcje uczestników rynku były warunkowane ryzykiem cenowym. O ile wahania sezonowe są dobrze rozpoznawane i antycypowane (z uwagi na ich deterministyczny charakter), i tyle kierunek zmian cyklicznych jest obarczony dużą niepewnością, stąd słabsze i przesunięte w czasie reakcje ogniwa detalicznego na obserwowalne wahania w ogniwie surowcowym. Opóźnione reakcje między ogniwami oraz różne amplitudy wahań cen na szczeblu konsumenta i producenta dodatkowo powodują występowanie zmienności cyklicznej i sezonowej w relacjach cenowych.

LITERATURA

- Baker Derek, 2003: *The Danish food marketing chain: developments and Policy choice*, Fodevate-ekonomisk Institut, Report, nr 154.
- Cramer Gail L., Jensen Clarence W., 1991: *Agricultural Economics and Agribusiness*, John Wiley & Sons, Inc. Fifth Edition, New York Chichester Brisbane Toronto Singapore.
- Elitzak Howard, 1999: *Food Cost Review, 1950-97*, USDA, Economic Research Service, Agriculture Economic Report, no. 780, June 1999.
- Ezekiel Mordecai, 1938: *The Cobweb Theorem*, „The Quarterly Journal of Economics”, vol. 52, no. 2, s. 255-280.
- Figiel Szczepan, 2002: *Cenowa efektywność rynku towarowego na przykładzie zbóż w Polsce*, Wydawnictwo Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego, Olsztyn, s. 180.
- Figiel Szczepan, Rembisz Włodzimierz, 2009: *Przesłanki wzrostu produkcji w sektorze rolno-spożywczym – ujęcie analityczne i empiryczne*, IERiGŻ-PIB, nr 169, Warszawa, s. 119.
- Gardner Bruce L. 1975: *The Farm-Retail Price Spread in a Competitive Food Industry*, „American Journal of Agricultural Economics”, vol. 57, no. 3, s. 399-409.
- Hamulczuk Mariusz, Hertel Katarzyna, Klimkowski Cezary, Stańko Stanisław, 2014: *Wybrane problemy prognozowania detalicznych cen żywności*, IERiGŻ-PIB, nr 114, Warszawa.
- Heijman Willem, Krzyżanowska Zofia, Gędek Stanisław, Kowalski Zbigniew, 1997: *Ekonomika rolnictwa, Zarys teorii*, Fundacja Rozwój SGGW, Warszawa, s. 363.
- Hodrick Robert J., Prescott Edward C., 1997: *Postwar US business cycles: an empirical investigation*, „Journal of Money, Credit, and Banking”, nr 29(1), s. 1-16.
- Kuosmanen Timo, Niemi Jyrki, 2009: *What explains the widening gap between the retail and producer prices of food*, „Agricultural and Food Science”, vol. 18, s. 317-331.
- Lisiak Dariusz, Grześkowiak Eugenia, Borys Andrzej, Borzuta Karol, Strzelecki Jerzy, Magda Fabian, Lisiak Beata, Powalowski Krzysztof, 2011: *Wpływ mięsności tusz wieprzowych na wydajność mięsa i tłuszczu*, „Nauka Przyroda Technologia”, t. 5, z. 6, Wydawnictwo Uniwersytetu Przyrodniczego w Poznaniu, Poznań, s. 1-13.
- Małkowski Jan, Zawadzka Danuta, 1995: *Wahania produkcji trzody chlewnej w Polsce i w innych krajach*, Komunikaty, Raporty, Ekspertyzy, z. 389, IERiGŻ-PIB, Warszawa.
- Metodyka szacowania fizycznych rozmiarów produkcji zwierzęcej*, 2008: GUS, Warszawa.
- Reed Albert J., Elitzak Howard, Wohlgenant Michael H., 2002: *Retail Farm Price Margin and Consumer Product Diversity*, USDA, Economic Research Service, Technical Bulletin Number 1899.
- Rembisz Włodzimierz, 2007: *Mikroekonomiczne podstawy wzrostu dochodów producentów rolnych*, VIZJA PRESS&IT, Warszawa.
- Ritson Christopher, 1977: *Agricultural Economics. Principles and Policy*, Collins, 8 Grafton Street, London W1.
- Schmidt Stefan, Mandrecki Stefan, 1933: *Produkcja trzody chlewnej w świetle badań koniunkturalnych*, Towarzystwo Ekonomiczne, Kraków.
- Schnepf Randy, 2009: *Farm – to Food Price Dynamics*, Congressional Research Service, 7-5700, May 29.
- Tomek William G., Robinson Kenneth L. 2001: *Kreowanie cen artykułów rolnych*, PWN, Warszawa, s. 158-177.
- Urban Roman, 2002: *Wartość dodana i marże w przetwórstwie głównych produktów rolnych*, IERiGŻ, Warszawa, Projekt badawczy nr 5 HO2C 070 21.
- USDA, ERS: *Meat Price Spreads. History – Pork*, [online], www.ers.usda.gov/data-products/price-spreads-from-farm-to-consumer.aspx.
- Wohlgenant Michael K., 2001: *Marketing Margins: Empirical Analysis*, [w] *Handbook of Agricultural Economics*, vol. I, B. Gardner, G. Rausser (red.), Elsevier Science B.V.
- Wohlgenant Michael K., Haidacher Ricard C., 1989: *Retail to Farm Linkage for a Complete Demand System of Food Commodities*, USDA, Economic Research Service, Technical Bulletin Number 1775, December.
- X-12-ARIMA References Manual*, version 0,3, US. Bureau of the Census 2011, <http://www.census.gov/ts/x12a/v03/x12adocV03.pdf>.
- Zawadzka Danuta, 2013: *Cykl świński a funkcjonowanie rynku żywca wieprzowego*, Praca doktorska, IERiGŻ-PIB, Warszawa.

Mariusz Hamulczuk, Stanisław Stańko

*SEASONALITY AND CYCLICAL NATURE OF PRICES AND THEIR RELATIONSHIPS
IN PORK MARKETING CHAIN*

Summary

The study presents the seasonal and cyclical fluctuations in the pork prices and retail prices of 16 pork-based food products. The fluctuations in the prices were determined on the basis of monthly data for 1997-2014. To extract the seasonal and cyclical fluctuations the study used the X-12-ARIMA method and Hodrick-Prescott filter. The research confirms the presence of seasonal and cyclical fluctuations in the pork marketing chain in Poland. Seasonal fluctuations of prices on the retail market are delayed to fluctuations in the farm market by 1-2 months, whereas corresponding lags in cyclical fluctuations are 1-6 months. The analyses carried out with the use of additive models indicate that fluctuations in agricultural prices are largely transmitted to retail prices. On the other hand, the use of multiplicative model suggests that the variability of the retail price is lower than the variability of agricultural prices.

Adres do korespondencji:
prof. dr hab. Stanisław Stańko
Szkoła Główna Gospodarstwa Wiejskiego
ul. Nowoursynowska 166
02-787 Warszawa
e-mail: stanislaw_stanko@sggw.pl

ZMIANY ZNACZENIA AGROBIZNESU W GOSPODARCE I W JEGO WEWNĘTRZNEJ STRUKTURZE

Ludwik Wicki, Anna Grontkowska

Katedra Ekonomiki i Organizacji Przedsiębiorstw
Szkoły Głównej Gospodarstwa Wiejskiego w Warszawie
Kierownik katedry: prof. dr hab. Henryk Runowski

Słowa kluczowe: agrobiznes, biogospodarka, handel zagraniczny, produkt krajowy brutto, rolnictwo, przemysł rolno-spożywczy

Key words: agribusiness, bio-economy, foreign trade, gross domestic product, agriculture, food processing industry

S y n o p s i s. Celem opracowania jest określenie tempa zmian w agrobiznesie w Polsce w latach 1995-2013. Na podstawie danych statystycznych dokonano oceny zmiany znaczenia agrobiznesu w Polsce i jego wewnętrznej strukturze. Stwierdzono, że wartość dodana wytwarzana w agrobiznesie w Polsce zwiększyła się w ujęciu realnym o 20 mld zł, czyli o 30%. Tylko 15% tego wzrostu można przypisać rolnictwu. Udział agrobiznesu w całej gospodarce zmniejszył się z 4,1% w latach 1995-1999 do 3,1% w latach 2011-2013, czyli 0,06 p.p. rocznie. Udział rolnictwa w tworzeniu wartości dodanej brutto w ramach agrobiznesu zmniejszał się w tempie 1,1% rocznie i w latach 1995-2013 obniżył się z 59% do 49%. Wydajność pracy w całym sektorze wynosiła w 2013 roku 38% średniej dla całej gospodarki i obniżała się. W rolnictwie było to tylko 20%, a w przemyśle rolno-spożywczy 102% średniej krajowej. Bardzo wysoki był udział sektora w handlu zagranicznym – aż 13% w 2013 roku, czyli dwa razy więcej niż udział w produkcji globalnej. Agrobiznes w Polsce wciąż odgrywa bardzo ważną rolę w gospodarce, główną siłą napędową jego rozwoju są przetwórstwo rolno-spożywcze oraz eksport produktów żywnościowych.

WSTĘP

Tradycyjnie agrobiznes jest definiowany jako zestaw działań powiązanych bezpośrednio lub pośrednio z wytwarzaniem produktów żywnościowych. Do agrobiznesu zalicza się więc te działy gospodarki, które uczestniczą w wytwarzaniu i dystrybucji żywności. Są to działy zaopatrujące rolnictwo i przemysł spożywczy w środki produkcji, rolnictwo, przetwórstwo surowców rolniczych oraz dystrybucja produkcji tych działów, głównie żywności [Davis, Goldberg 1957]. Agrobiznes odgrywa ważną, choć coraz mniejszą rolę w gospodarce, w porównaniu z rozwojem innych jej działów. Współcześnie coraz częstsze jest podejście, w którym agrobiznes jest rozumiany szerzej niż tylko jako przemysł surowcowy i dostarczający żywność jako podstawowe pożywienie, lecz także żywność o specjalnych wartościach odżywczych, farmaceutyki, energię, chemikalia, materiały budowlane [Goldberg 2008]. Dynamiczny charakter rozwoju sektora agrobiznesu stawia

przed przedsiębiorcami duże wyzwania, ale także szanse rozwoju. W najbliższych dziesięcioleciach przewidywany jest znaczący wzrost popytu na żywność, przede wszystkim ze względu na zwiększenie populacji oraz poziomu konsumpcji, co stanowi ogromny potencjał wzrostu przychodów ze sprzedaży przedsiębiorstw funkcjonujących w ramach agrobiznesu. Ponadto oczekiwany jest dalszy rozwój sektora biogospodarki w zakresie wytwarzania energii, materiałów konstrukcyjnych, chemikaliów, leków itp. z surowców biologicznych. Hodowla roślin i zwierząt, w tym stosowanie genetycznie modyfikowanych organizmów, stwarza coraz to nowe możliwości wykorzystania produktów rolnictwa [Wicki 2010]. Zatem nowe zastosowania dla surowców biologicznych i ich przetwarzanie w produkty o wysokiej wartości dodanej są ważnym źródłem potencjalnego wzrostu sektora [Boehlje i in. 2011]. Powstają nowe powiązania o charakterze symbiotycznym między tradycyjnymi a nowymi branżami, które często wykorzystują produkty uboczne z tych pierwszych tworząc nową wartość dodaną [Manningen i in. 2014]. Jest to też rozwiązanie w kierunku gospodarki o zamkniętym obiegu surowców (gospodarki okrężnej). Nowe wyzwania wynikają też z globalizacji żywnościowych łańcuchów dostaw [Woś 1996], większych wymagań i rosnącej świadomości w zakresie ochrony środowiska oraz coraz większej zmienności cen [Weisser 2008]. Mimo zmian i przewidywanych różnych kierunków rozwoju tej sfery gospodarki, to przede wszystkim na agrobiznesie ciąży odpowiedzialność za bezpieczeństwo żywnościowe [Firlej 2010], a pozostałe aktywności są tylko działalnością dodatkową.

Struktura wewnętrzna agrobiznesu zmienia się wraz z rozwojem gospodarki. Wyrazem postępu jest zmniejszanie się udziału rolnictwa oraz zwiększanie się udziału pozarolniczych sektorów agrobiznesu oraz sfery usług [Woś 1996]. Unowocześnianie następuje tak szybko, jak to umożliwia gospodarka narodowa. Tempo zmian ma duże znaczenie, gdyż postęp techniczny w zasadzie musi wnikać do sektora z zewnątrz. W rolnictwie szczególnie, ale też w przemyśle przetwórczym, możliwości takie wynikały ze wsparcia inwestycji w nowe maszyny i urządzenia oraz technologie, np. ze środków Programu Rozwoju Obszarów Wiejskich (PROW) w ramach wspólnej polityki rolnej Unii Europejskiej (UE).

CEL I METODYKA BADAŃ

Znaczenie i kierunki zmian zachodzących w agrobiznesie wskazują celowość przeprowadzenia badań dotyczących przemian w tym sektorze. Celem opracowania jest określenie tempa zmian w agrobiznesie w Polsce w latach 1995-2013. Aby osiągnąć cel, zrealizowano następujące zadania badawcze: 1) scharakteryzowano udział rolnictwa i przemysłu rolno-spożywczego w gospodarce według wybranych kryteriów, 2) określono dynamikę udziału rolnictwa i przetwórstwa rolno-spożywczego w gospodarce, 3) ustalono zmiany w wewnętrznej strukturze agrobiznesu.

Agrobiznes na potrzeby badania zdefiniowano jako rolnictwo oraz produkcję artykułów spożywczych, produkcję napojów i produkcję wyrobów tytoniowych. Trzy ostatnie działy zaliczono łącznie do przetwórstwa rolno-spożywczego i tak ujmowano w dalszych etapach badań. Zawężenie ujęcia agrobiznesu do dwóch podstawowych działów wynika z trudności w wyodrębnieniu z wielu działów gospodarki zaopatrujących rolnictwo i przemysł spożywczy tej ich części, w której realizują one dostawy dla rolnictwa. Dotyczy to takich sfer, jak przemysł chemiczny, petrochemiczny, farmaceutyczny, maszynowy, wytwarzanie materiałów budowlanych, dostawa paliw i energii, produkcja odzieży, opakowań, dostarczanie różnorodnych usług. Brakuje dostępnych porównywalnych danych prezentowanych

w ujęciu rocznym, które umożliwiałyby takie wydzielenie. Również uwzględnienie sfery dystrybucji (transport, magazynowanie, handel hurtowy i detaliczny dotyczący środków do produkcji oraz żywności) w ramach agrobiznesu wiąże się z takimi samymi trudnościami. Wielkość strumieni zasilających sektory jest możliwa do oceny na podstawie rachunku przepływów międzygałęziowych, lecz te są publikowane w cyklu kilkuletnim. W ocenie dynamiki analizowanych wskaźników oraz ich wielkości bezwzględnych istotna jest obserwacja szeregów czasowych. Udział poszczególnych części agrobiznesu odniesiono do gospodarki narodowej ogółem. Zainteresowani mogą prześledzić zmiany dla każdej z nich osobno. Przyjęcie wartości dodanej brutto jako miary znaczenia analizowanych działów w gospodarce prowadzi do uwzględnienia wartości zużytych nakładów pochodzących z sektorów zaopatrujących. Mimo powyższego uzasadnienia, należy brać pod uwagę to, że przedstawiane w opracowaniu wielkości dotyczą dwóch głównych sektorów agrobiznesu, a jego znaczenie, jako całości jest większe.

Dane do analizy pochodziły z roczników statystycznych publikowanych przez Główny Urząd Statystyczny (GUS). W przypadku różnic w wielkości danych przedstawianych w kolejnych rocznikach za poprawne przyjmowano wartości wykazane w wydaniu późniejszym. Jako miary znaczenia agrobiznesu w gospodarce przyjęto następujące wskaźniki: udział pracujących w agrobiznesie, udział w wartości środków trwałych, udział w produkcji globalnej i w wartości dodanej brutto, udział w eksporcie i imporcie towarów [Kapusta 2003]. Nie uwzględniono udziału wydatków ludności na żywność, gdyż zamierzeniem była ocena znaczenia zasobów wykorzystywanych w agrobiznesie, ich struktury i dynamiki zmian.

W obliczeniu wielkości realnych wartości dodanej brutto w kolejnych latach posłużono się deflatorem wartości dodanej brutto obliczonym na podstawie danych GUS [2015]. W obliczeniu struktury wewnętrznej agrobiznesu posłużono się danymi bieżącymi dla każdego roku.

ROZWÓJ I ZNACZENIE AGROBIZNESU W GOSPODARCE

Dynamiczny rozwój agrobiznesu następował na świecie w latach 1980-2000. W szczególności dotyczyło to znaczącej restrukturyzacji sektora i koncentracji produkcji oraz dystrybucji. Następowo także przejście w wytwarzaniu do respektowania standardów prywatnych (np. sieci handlowych), od stosunków rynkowych do koordynacji pionowej łańcucha dostaw z wykorzystaniem umów i powiązań rynkowych, a także przejście od dominującego zaopatrywania się na rynku lokalnym do pozyskiwania surowców i półproduktów za pośrednictwem sieci regionalnych, krajowych i globalnych. W efekcie prowadziło to do obniżki kosztów surowców oraz przyczyniało się do wzrostu jakości produktów. W przypadku braku wystarczających środków u dostawców integrator (zwykle zakład przetwórstwa) udziela wsparcia na poczet przyszłych dostaw, jeszcze silniej integrując dostawców w takim pionowo zintegrowanym łańcuchu [Reardon i in. 2009]. Integracja sektora rolno-spożywczego z szeroko rozumianą globalną gospodarką przemysłową stwarza możliwości dla tworzenia i oferowania innowacyjnych produktów i usług, ale także do kreowania nowych łańcuchów wartości w zakresie dostarczania takich produktów i usług do odbiorców [Boehlje, Broring 2011]. Następuje ewolucja gospodarki rolno-żywnościowej w kierunku jej ujednoczenia ekonomicznego z różnymi innymi branżami gospodarki [Tomczak 2010]. W Polsce, jak dotychczas, obserwowano to przede wszystkim w sferze przetwórstwa, rolnictwo znacząco odstaje *in minus* w zakresie wydajności zasobów i ich koncentracji oraz stopnia organizo-

wania. W latach 90. XX wieku oceniano, że w Polsce w ramach agrobiznesu występowała znacząca dominacja rolnictwa, zarówno w zasobach produkcyjnych, jak i w wytwarzanym produkcie. Oceniano taką strukturę jako nienowoczesną i oczekiwano zmniejszenia udziału rolnictwa. Dążono do wyrównania wydajności pracy w rolnictwie i pozostałej części gospodarki [Woś 1996]. Oceniano, że produktywność zatrudnionych w agrobiznesie w Polsce to około 50% produktywności w całej gospodarce narodowej [Kapusta 2003].

Polski sektor agrobiznesu rozwijał się od okresu transformacji bardzo dynamicznie. Wynikało to z dużych rezerw efektywności w polskim rolnictwie i przetwórstwie spożywczym, ale także z rosnących możliwości zbytu związanych ze wzrostem zamożności społeczeństwa i liberalizacją handlu międzynarodowego. Wysokie tempo uprzemysławiania agrobiznesu było charakterystyczne nie tylko dla regionu Europy Środkowej i Wschodniej, ale także zaobserwowano je w wielu krajach Ameryki Łacińskiej, Azji Południowo-Wschodniej czy Afryki.

Postępująca międzynarodowa integracja gospodarcza i globalizacja prowadzi do zmian w organizacji sektora rolno-spożywczego. Producenci określonych surowców w jednym kraju mogą dostarczać je do przetworzenia na półprodukt w innym kraju, a dalej może on być wysyłany do państw i fabryk, w których nastąpi końcowe przetworzenie na określony produkt. Dostęp do lokalnie występujących surowców i zależność od lokalnych dostawców przestają być konieczne. Wciąż istotne pozostają jednak uwarunkowania logistyczne lokalizacji zakładów przetwórstwa nietrwałych produktów w pobliżu rynków surowca [Rokicki 2013], a więc muszą one działać co najwyżej w skali regionalnej. Natomiast własność może być skoncentrowana.

Przy braku możliwości wzrostu koncentracji produkcji w rolnictwie, wynikającym z niedostępności wolnej ziemi, produkcja surowca nadal będzie rozdrobniona w relatywnie małych gospodarstwach, a rolę integratora będzie odgrywać zakład przetwórczy. W takiej sytuacji znacznie większą siłę przetargową mają odbiorcy, a rozdrobnione rolnictwo ma zwykle mniejszy udział w podziale wartości dodanej. Mała skala produkcji, ale także brak możliwości jej zwiększenia sprawia, że rolnicy uzyskują niskie dochody. Spowalnia to przemiany w rolnictwie. Ponadto, często pojawiają się kontrowersje na temat roli, jaką mają odgrywać gospodarstwa rolne – czy mają być one dostawcą surowców żywnościowych, czy także dostawcą dóbr publicznych za określoną opłatą [Daniłowska 2014]. W drugim przypadku dostarczanie dóbr publicznych może konkurować z funkcjami komercyjnymi i opóźniać modernizację gospodarstw. Jak podaje Aldona Mrówczyńska-Kamińska [2014], rolnictwo w stosunku do przetwórstwa przemysłowego wciąż pozostaje zacofanym elementem agrobiznesu.

Wyodrębnianie się przedsiębiorstw rolnych (agroindustrializacja) jest elementem koncepcji rozwojowej światowego rolnictwa [Tomeczak 2005] obserwowanym w większości krajów świata w określonej fazie rozwoju. Wciąż wzrasta oczekiwana optymalna skala produkcji takich przedsiębiorstw, chociażby z powodu wzrostu wydajności dostępnych maszyn, ale też ze względu na rosnące wymagania odbiorców, np. co do wielkości dostaw. Tylko gospodarstwa o dużej skali produkcji mogą uzyskiwać wydajność pracy zbliżoną do obserwowanej w przemyśle [Wielicki i in. 2008, Grontkowska 2012]. Ich rola w rolnictwie i w całym agrobiznesie będzie więc rosła wraz z rozwojem gospodarczym i społecznym kraju. Pozostaje jednak pytanie, czy w ogóle i czy wszędzie zacznie dominować model rolnictwa industrialnego, czy też przeważą ekspansja modelu rolnictwa zrównoważonego. Prowadzona w UE polityka rolna w większym stopniu oparta jest na paradygmacie zrównoważonego rozwoju niż na paradygmacie wydajności.

W tabeli 1. zestawiono dane dotyczące poziomu produkcji globalnej oraz udziału rolnictwa i przemysłu rolno-spożywczego w produkcji globalnej i wartości dodanej brutto w Polsce w latach 1995-2013. Z przedstawionych danych wynika, że agrobiznes jako aktywność związana z pozyskiwaniem surowców, ich przetwarzaniem oraz produkcją żywności stanowił niewielką, ale ciągle ważną część gospodarki narodowej. W latach 1995-2013 udział rolnictwa w tworzeniu produkcji globalnej w Polsce zmniejszył się z 7,7% w 1995 roku do 3,3% w ostatnich latach badanego okresu, czyli o 4,4 p.p. Średnioroczne tempo spadku udziału rolnictwa w produkcji globalnej w tym okresie wyniosło 4,6%. Podobną zależność zaobserwowano w odniesieniu do przemysłu rolno-spożywczego, ale tam zmniejszenie udziału wyniosło tylko niecałe 2 p.p. Udział przemysłu spożywczego na początku badanego okresu, czyli w latach 1995-1998, wynosił powyżej 8%, w 2013 roku zaś obniżył się do 6,5%. W latach 1995-2013 średnioroczne tempo spadku udziału przemysłu spożywczego w produkcji globalnej ukształtowało się na poziomie 1,3%. Łączny udział agrobiznesu w produkcji globalnej w badanym okresie obniżył się z prawie 16% w 1995 roku do poniżej 10% w latach 2012-2013. W ujęciu realnym (ceny z 2013 roku) największą wartość dodaną brutto w rolnictwie zanotowano w 2004 roku i wynosiła ona 53 mld zł, a dla przemysłu rolno-spożywczego w latach 2011-2013 (45,1 mld zł).

Przedstawione w tabeli 1. dane dają podstawę do stwierdzenia, że w polskiej gospodarce następują zmiany związane z jej unowocześnianiem: udział agrobiznesu w produkcji globalnej i w wartości dodanej zmniejszał się o około 3% rocznie, przy jednoczesnym wzroście wartości dodanej w agrobiznesie w ujęciu realnym. Wpływało na to głównie wysokie tempo wzrostu w przetwórstwie rolno-spożywczym (2,8% średniorocznie). Wartość dodana w całej gospodarce narodowej rosła w analizowanym okresie znacznie szybciej, o 4,7% rocznie.

NOWE KIERUNKI ZASTOSOWANIA SUROWCÓW I KIERUNKI ROZWOJU SEKTORA

Nowe zastosowania surowców i produktów są przedmiotem coraz szerszych badań w obszarze nowoczesnej biogospodarki. Wytwarzanie energii z różnych surowców to tylko przykład. Ciągły rozwój możliwości różnorodnego zastosowania produktów rolniczych przyczynia się do coraz większej złożoności i tak już skomplikowanego łańcucha wartości. Agrobiznes ewoluujący w kierunku bioekonomii staje się więc szansą w rozwoju gospodarki, ale najważniejsze kierunki tego rozwoju są jak dotychczas nieznanymi i obciążone niepewnością. W perspektywie rosnącej populacji ludności ziemi i popytu na żywność wspieranie konkurencyjnych względem produkcji żywności zastosowań surowców rolniczych nie wydaje się uzasadnione i ma głównie walory badawcze i poznawcze. Wymaga to weryfikacji ekonomicznej na początku XXI wieku, jak się ocenia, wciąż największą część agrobiznesu stanowią rolnictwo i tradycyjnie rozumiany przemysł spożywczy, a także przemysł środków do produkcji. Należy jednak wskazać, że ten ostatni nie w całości mieści się w definicji biogospodarki. Nie jest także poddawany ocenie w tym artykule, z powodu trudności w ustaleniu wielkości tej części działań zaopatrzeniowych (przemysłów), które wytwarzają na rzecz kolejnych ogniw agrobiznesu.

Tabela 1. Zmiany udziału rolnictwa oraz przemysłu spożywczego w produkcji globalnej i wartości dodanej brutto oraz poziom wartości dodanej brutto ogniw agrobiznesu w Polsce w latach 1995-2013

Lata	Udział w produkcji globalnej [%]			Udział w wartości dodanej [%]			Wartość dodana brutto w cenach realnych (2013 r.) [mld zł]		
	rolnictwo	przemysł rolnospożywczy	ogółem	rolnictwo	przemysł rolnospożywczy	ogółem	rolnictwo	przemysł rolnospożywczy	ogółem
1995	7,72	8,16	15,88	6,27	4,30	10,57	40,3	27,6	68,0
1996	7,27	8,28	15,56	5,80	3,93	9,74	39,6	26,9	66,5
1997	5,96	8,22	14,19	5,01	4,18	9,19	36,6	30,5	67,1
1998	5,39	7,90	13,29	4,25	3,91	8,17	32,6	30,0	62,6
1999	4,53	7,31	11,83	3,42	4,00	7,43	27,5	32,2	59,7
2000	5,33	6,60	11,93	4,92	3,36	8,29	45,5	31,1	76,6
2001	5,36	6,32	11,68	5,07	3,12	8,19	47,6	29,3	76,9
2002	4,94	6,47	11,41	4,50	2,99	7,49	42,9	28,6	71,5
2003	4,74	6,62	11,36	4,36	2,97	7,34	43,0	29,3	72,3
2004	4,99	6,63	11,62	5,11	2,95	8,06	53,1	30,7	83,8
2005	4,17	6,68	10,84	4,19	3,37	7,57	45,3	36,4	81,7
2006	4,19	6,36	10,56	4,26	3,19	7,46	48,7	36,5	85,2
2007	4,38	6,71	11,09	4,32	3,03	7,35	52,6	36,9	89,5
2008	4,00	6,03	10,03	3,41	2,96	6,37	43,5	37,8	81,3
2009	3,89	6,33	10,23	3,32	3,14	6,46	43,0	40,6	83,6
2010	3,52	6,05	9,57	3,42	3,15	6,57	45,5	42,0	87,5
2011	3,74	6,30	10,04	3,63	3,25	6,88	50,4	45,1	95,5
2012	3,30	6,45	9,76	2,85	3,14	5,98	41,0	45,1	86,1
2013	3,32	6,46	9,79	2,92	3,05	5,98	43,2	45,1	88,3
Przyrost/spadek w latach 1995-2013 [%]	43,0	79,2	61,6	46,6	70,9	56,6	107,2	163,4	129,9
Średnioroczna zmiana w latach 1995-2013 [%]	-4,6	-1,3	-2,7	-4,2	-1,9	-3,1	0,4	2,8	1,5

Źródło: obliczenia własne na podstawie danych GUS.

CZYNNIKI SPRZYJAJĄCE ORAZ OGRANICZAJĄCE ROZWÓJ AGROBIZNESU

We wszystkich regionach świata najważniejszym czynnikiem rozwoju agrobiznesu był dostęp do lepszych technologii produkcji i dystrybucji na każdym etapie łańcucha dostaw, dostęp do wiedzy technologicznej, ale także kapitału zza granicy i zagranicznych rynków zbytu [Reardon, Barrett 2000]. W krajach mniej rozwiniętych gospodarczo rozwój ekonomiczny może być istotnie stymulowany przez rozwój przetwórstwa rolnego w powiązaniu z produkcją rolniczą kraju. Dotyczy to zarówno wzrostu produktu krajowego brutto, jak i obrotów handlu zagranicznego [Vashchik 2012]. W Polsce jako czynniki ukierunkowujące rozwój należy także wskazać część regulacji wspólnej polityki rolnej dotyczących organizacji rynku, np. kwoty mleczne i cukrowe [Żuk 2006].

W rozwoju i unowocześnianiu przetwórstwa żywności bardzo dużą rolę odgrywały fundusze pomocowe dostępne dla przedsiębiorców z przeznaczeniem na modernizację zakładów i procesów produkcji. Dotyczyło to zarówno środków dostępnych w okresie przedakcesyjnym, jak i po przystąpieniu do UE [Cieślewicz 2011]. Wciąż jednak postuluje się wzmacnianie roli badań w celu zwiększenia innowacyjności w rolnictwie i przetwórstwie żywności [Grochowska 2013]. Istotne znaczenie w tym zakresie może mieć wsparcie w ramach PROW [Mickiewicz A., Mickiewicz B. 2014] oraz z innych programów finansowanych z funduszy UE. Ważną rolę w finansowaniu mogą także odgrywać działające na obszarach wiejskich banki spółdzielcze [Kata 2014].

Integracja krajów tworzących UE umożliwiła szybki rozwój polskiego handlu zagranicznego produktami rolno-spożywczymi [Cieślewicz 2009]. Spełnianie wysokich norm jakościowych i standardów produkcji wpłynęło także na rozwój handlu z krajami spoza UE. Otwarcie granic, a także wzrost zamożności polskiego społeczeństwa doprowadziły równocześnie do wzrostu importu produktów rolno-żywnościowych. Obserwowana wyższa dynamika eksportu i dodatnie saldo obrotów w handlu produktami rolno-spożywczymi było możliwe dzięki utrzymywaniu przewag konkurencyjnych. Do najważniejszych, po integracji z UE, zaliczano niższe koszty pracy oraz niższe ceny niektórych surowców rolnych [Mroczek 2007]. Obecnie coraz większego znaczenia nabiera wysoka jakość wytwarzanych produktów i rosnąca znajomość marki „Made in Poland” na rynkach zagranicznych. Wskazuje się także na popyt ze strony Polaków mieszkających i pracujących za granicą jako czynnik zwiększenia eksportu oraz znajomości polskich produktów.

Wzrost eksportu produktami rolno-spożywczymi odbywał się mimo licznych barier i trudności, którym musieli sprostać polscy producenci. W eksporcie początkowo największym ograniczeniem były wysokie wymagania jakościowe i wymagane przez odbiorców zagranicznych standardy sanitarne i zarządce (normy). Później głównym problemem stały się koszty transakcyjne, trudniejsza niż w obrębie kraju kontrola nad płatnościami za dostarczony towar [Lizińska 2009] oraz od pojawienia się światowego kryzysu finansowego wyższe ryzyko walutowe.

Polska gospodarka żywnościowa po wejściu naszego kraju do UE wzmocniła swoją pozycję na wspólnym rynku europejskim [Firlej 2010]. Niski poziom technologiczny przetwórstwa surowców rolnych i niska jakość surowców do przetwórstwa są wskazywane jako czynniki niskiej konkurencyjności agrobiznesu w niektórych krajach [Turebekova 2013]. W Polsce te ograniczenia zostały przewyżczone już w końcu XX i w pierwszych latach XXI wieku.

W latach objętych analizą obserwowane wielkości zatrudnienia i wartości środków trwałych brutto znacząco się zmieniały, co prowadziło do zmiany obrazu agrobiznesu na

tle gospodarki, ale także wystąpiły zmiany wewnętrznej struktury agrobiznesu. W tabeli 2. zestawiono dane dotyczące udziału rolnictwa i przemysłu rolno-spożywczego w zatrudnieniu i wartości środków trwałych brutto w Polsce w latach 1995-2013.

Dane w tabeli 2. wskazują, że w latach 1995-2013 udział rolnictwa w wartości środków trwałych brutto zmniejszał się średniorocznie o 7%, udział tych środków obniżył się z ponad 16% w 1995 roku do 4,4% w 2013 roku, czyli o ponad 12 p.p. W odniesieniu do przemysłu rolno-spożywczego, którego udział w wartości środków trwałych brutto mieścił się w przedziale od 3,0 do 3,6% wartości ogółem, odnotowano średniorocznie niewielki przyrost udziału tej wartości (0,2%). Całość zmian w wartości środków trwałych brutto agrobiznesu wynikała ze zmiany ich wartości w rolnictwie. Zmniejszenie wartości produkcyjnych środków trwałych w rolnictwie przy jednoczesnym utrzymaniu poziomu produkcji oznacza, że ubytek dotyczy majątku niewykorzystanego produkcyjnie lub zastępowanego przez nowocześniejszy i wydajniejszy. Produktywność środków trwałych w agrobiznesie, mierzona wartością dodaną, generowana na jednostkę wartości środków trwałych brutto była niższa od obserwowanej w całej gospodarce. W analizowanym okresie zwiększyła się z około 55 do prawie 80% wielkości obserwowanych dla całej gospodarki, czyli średniorocznie o 2%. Wzrost efektywności środków trwałych wynikał z lepszego ich wykorzystywania w rolnictwie. Działo się to głównie z powodu realnego zmniejszania się wartości środków trwałych, gdyż wartość dodana brutto w rolnictwie w zasadzie się nie zmieniła. W przetwórstwie spożywczym produktywność środków trwałych ulegała bardzo niewielkim zmianom i była porównywalna ze średnią dla całej gospodarki. Wyraźne daje się zauważyć, że nadrobienie dystansu agrobiznesu w stosunku do średniej w gospodarce w tym obszarze wynika z szybkiej modernizacji rolnictwa.

W tabeli 2. przedstawiono również zmiany znaczenia zatrudnienia w rolnictwie i przemyśle rolno-spożywczym. W odniesieniu do rolnictwa dane dla całego badanego okresu nie są porównywalne ze względu na zmiany w metodyce obliczania zasobów pracy dokonane w 2002 roku. W latach 1995-2001 udział zasobów pracy w rolnictwie szacowano na około 27-29%, a od 2002 roku udział ten wynosił około 15-16%. Do oceny średniorocznych zmian przyjęto zatem lata 2002-2013. Z przeprowadzonych obliczeń wynika, że długookresowo (w ciągu 13 lat) nie wystąpiły zmiany udziału zatrudnienia w rolnictwie w stosunku do całości zasobów pracy w polskiej gospodarce. W przemyśle rolno-spożywczym udział zatrudnienia średniorocznie w latach 1995-2013 obniżył się nieznacznie (0,8%), a zatem nie obserwowano istotnych zmian w udziale zasobów pracy w odniesieniu do całego agrobiznesu. W efekcie nieproporcjonalnie wysokiego zatrudnienia, w stosunku do wytwarzanej wartości dodanej brutto, wydajność pracy w rolnictwie stanowiła tylko 20% średniej wydajności w polskiej gospodarce. W przemyśle rolno-spożywczym wydajność pracy była zbliżona do średniej w gospodarce. Dla całego agrobiznesu wskaźnik ten wynosił zaledwie 31% i niestety ulegał obniżaniu. W 2002 roku było to 37%. Dysproporcje w wydajności pracy powiększały się.

Na rysunku 1. przedstawiono zmiany znaczenia agrobiznesu mierzonego jego udziałem w wartości produkcji globalnej, wartości dodanej brutto, zasobach pracy, wartości brutto środków trwałych oraz eksporcie między latami początkowymi i końcowymi analizowanego okresu.

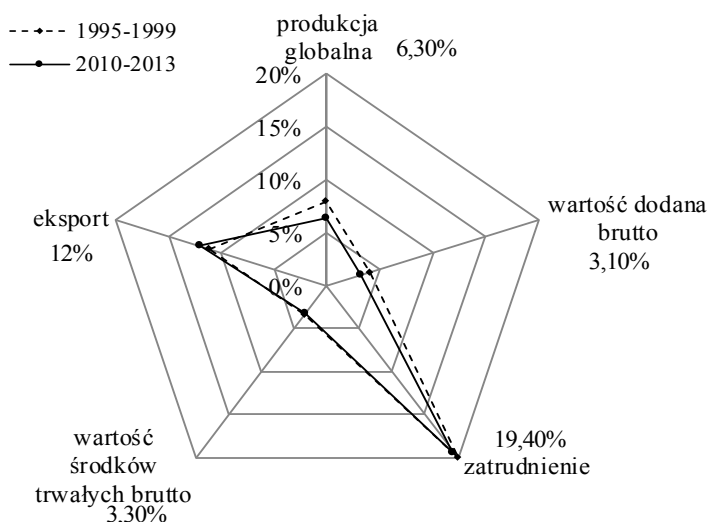
Aldona Mrówczyńska-Kamińska [2014] podała, że w agrobiznesie w Polsce zachodzą zmiany, które świadczą o kształtowaniu się jego nowoczesnej struktury, chociaż jednocześnie zauważyła, że nie są one znaczące. W przeprowadzonych badaniach częściowo potwierdzono te ustalenia, albowiem skala zmian w badanym okresie w części obszarów

Tabela 2. Zmiany znaczenia wartości środków trwałych brutto (bieżące ceny ewidencyjne) i zatrudnienia rolnictwa i przemysłu rolno-spożywczego oraz importu i eksportu agrobiznesu w polskiej gospodarce w latach 1995-2013

Lata	Udział w wartości środków trwałych brutto [%]			Udział w zatrudnieniu [%]			Udział agrobiznesu [%]		
	rolnictwo	przemysł rolno-spożywczy	ogółem	rolnictwo	przemysł rolno-spożywczy	ogółem	import	eksport	
1995	16,3	3,2	19,5	27,3	3,6	30,9	10,3	11,0	
1996	13,1	3,4	16,5	27,7	3,7	31,4	10,8	11,3	
1997	12,1	3,4	15,5	27,0	3,6	30,6	8,9	12,9	
1998	11,2	3,4	14,6	26,9	3,6	30,5	8,3	11,1	
1999	10,2	3,6	13,8	27,1	3,5	30,6	7,3	9,7	
2000	9,5	3,5	13,0	28,0	3,3	31,3	6,5	8,4	
2001	9,0	3,6	12,6	28,9	3,3	32,2	6,8	8,4	
2002	6,9	3,0	9,9	16,3	3,8	20,1	6,5	8,0	
2003	6,6	3,1	9,7	16,4	3,7	20,1	5,9	9,4	
2004	6,3	3,2	9,5	16,4	3,7	20,1	5,2	7,5	
2005	6,2	3,3	9,5	16,1	3,6	19,7	6,8	10,0	
2006	6,0	3,3	9,3	15,7	3,5	19,2	6,4	9,8	
2007	5,7	3,3	9,0	15,0	3,4	18,4	6,7	9,9	
2008	5,4	3,3	8,7	14,7	3,3	18,0	7,2	10,1	
2009	5,2	3,3	8,5	15,0	3,3	18,3	8,7	11,8	
2010	4,9	3,2	8,1	16,5	3,2	19,7	8,1	11,2	
2011	5,0	3,2	8,2	16,3	3,1	19,4	8,3	11,2	
2012	4,5	3,3	7,8	16,4	3,1	19,5	8,8	12,5	
2013	4,4	3,3	7,7	16,3	3,1	19,4	9,1	13,2	
Przyrost w latach 1995-2013	27,0	103,1	39,5	59,7	86,1	62,8	88,3	120,0	
Przyrost/spadek średnioroczny [%]	-7,0	0,2	-5,0	0,0*	-0,8	-0,32*	-0,7	1,0	

* dla udziału zatrudnienia w rolnictwie średnioroczny wskaźnik zmian obliczono dla lat 2002-2013.

Źródło: obliczenia własne na podstawie danych GUS.

Rysunek 1. Porównanie długookresowe zmiany znaczenia agrobiznesu w polskiej gospodarce według różnych kryteriów (dane liczbowe na wykresie podano dla okresu 2010-2013)

Źródło: opracowanie własne.

nie może być oceniana jako duża, szczególnie w zakresie wydajności pracy. Niemniej zaobserwowano znaczący wzrost produktywności środków trwałych w agrobiznesie. O unowocześnianiu struktury wewnętrznej tej części gospodarki świadczy także znacząco zmniejszający się udział rolnictwa w ramach agrobiznesu mierzony wartością dodaną brutto. W analizowanym okresie udział ten zmniejszył się z 59 do 49%, czyli o 10 p.p., a średnioroczna dynamika spadku tego udziału wynosiła 1,1%. W rolnictwie w 2013 roku wytwarzano już mniej niż połowę wartości dodanej w agrobiznesie. Świadczy to o unowocześnianiu jego struktur [Woś 1996]. W przyszłości wraz ze zwiększaniem stopnia przetworzenia żywności udział ten będzie dalej się zmniejszał. Agrobiznes w Polsce podlega identycznym przemianom, które obserwowano w krajach bardziej rozwiniętych już kilkanaście lat temu. Jedynie w odniesieniu do wielkości zatrudnienia nie następowyły pożądane zmiany, a to za sprawą wciąż bardzo wysokiego poziomu zatrudnienia w rolnictwie. Udział zatrudnienia w rolnictwie w ramach gospodarki utrzymywał się na niezmiennym poziomie w latach 2002-2013.

PODSUMOWANIE

W Polsce gospodarka żywnościowa rozwija się stabilnie, w ostatnich latach głównie dzięki wysokiemu tempu wzrostu eksportu rolno-spożywczego ogółem. Wydaje się jednak, że nie następuje równy podział wartości dodanej pomiędzy rolnictwem a przetwórstwem rolno-spożywczym, przede wszystkim za sprawą silnego rozdrobnienia rolnictwa. Agrobiznes jako całość przechodzi na wyższy poziom rozwoju, gdyż wytwarzane produkty cechują się większą wartością dodaną. Było to możliwe dzięki unowocześnieniu technologii przetwórstwa, ale też wprowadzaniu nowych produktów. Udział agrobiznesu w całej gospodarce narodowej mierzony wartością dodaną brutto zmniejszył się z 10,5 do około 6%.

Jest to pozytywny trend świadczący o relatywnie szybszym rozwoju pozostałych działów gospodarki, co historycznie obserwowano we wszystkich krajach wysoko rozwiniętych. Wzrost wielkości produkcji globalnej i wartości dodanej w cenach stałych wskazuje, że agrobiznes w Polsce wciąż jest znaczącym działem gospodarki narodowej. Wartość dodana w rolnictwie wzrastała realnie o 0,4% rocznie, w przemyśle spożywczym o 2,8% rocznie, a w całej gospodarce aż o 4,7% rocznie.

Istotny wzrost znaczenia agrobiznesu obserwowano też w odniesieniu do jego udziału w eksporcie. W latach 1995-2011 było to około 11% wartości eksportu ogółem, a w latach 2012-2013 odpowiednio 12,5 i 13,2%. Początkowo ujemne saldo handlu zagranicznego produktami rolno-spożywczymi (około 2 mld zł w cenach bieżących) stało się dodatnie z nadwyżką ponad 25 mld zł.

Wewnętrzna struktura agrobiznesu ulegała unowocześnieniu. Udział rolnictwa w wartości dodanej kreowanej w agrobiznesie zmniejszył się z 59 do 49% w badanym okresie, a więc rosła rola produkcji żywności wysoko przetworzonej o znacznej wartości dodanej. Rolnictwo w agrobiznesie ma coraz mniejsze znaczenie. Za archaiczną można uznać istniejącą strukturę zatrudnienia. Wysoka liczba pracujących w rolnictwie przy jednoczesnym rozdrobnieniu gospodarstw prowadzi do bardzo niskiej wydajności pracy. Sytuacja ta nie zmienia się znacząco w najbliższych latach, bowiem wynika z bardzo powolnych zmian demograficznych na wsi oraz konieczności rozwoju pozarolniczej sfery gospodarki narodowej na obszarach wiejskich.

W agrobiznesie w Polsce w ostatnich dwudziestu latach zmiany dotyczyły głównie sfery przetwórstwa żywności, w rolnictwie postęp był niewielki, a jego znaczenie w sektorze malało. Na podstawie przeprowadzonych badań można przedstawić kilka wniosków:

1. Udział agrobiznesu w polskiej gospodarce zmniejszył się i w przyszłości nadal ta tendencja będzie obserwowana ze względu na coraz wyższy stopień przetwarzania żywności i zwiększania jej przydatności do dystrybucji i konsumpcji oraz ze względu na przewidywane nowe kierunki zastosowania surowców i produktów ubocznych z rolnictwa i przetwórstwa.
2. W obrębie agrobiznesu rolnictwo w zasadzie tylko utrzymuje notowany wcześniej poziom produkcji, a realny wzrost sektora wynika ze zwiększenia stopnia przetworzenia i wartości dodanej w przetwórstwie rolno-żywnościowym.
3. Obserwowany wzrost wartości dodanej w agrobiznesie wynikał z czynników zewnętrznych, popytu na rynkach zagranicznych, co skutkowało wzrostem wartości eksportu.
4. W ramach agrobiznesu rolnictwo pozostaje wciąż mało wydajnym działem. Jako całość jest ono wciąż w fazie relatywnego społeczno-ekonomicznego i technicznego zacofania w stosunku do całej gospodarki. Oczekiwane zmiany w rolnictwie będą zachodzić powoli, w powiązaniu z procesami demograficznymi dotyczącymi zmiany pokoleń i przepływem użytkownika ziemi do większych gospodarstw rolnych. Prowadzić to będzie do wzrostu skali produkcji w pojedynczym gospodarstwie.
5. Kluczowe czynniki wpływające na zmiany w sektorze rolnictwa wynikają z rozwoju całej gospodarki i tworzenia miejsc pracy poza rolnictwem, co umożliwi szybszy odpływ ludności rolniczej do działów pozarolniczych.
6. Unowocześnienie rolnictwa przy wsparciu np. środkami uzyskiwanymi ramach wspólnej polityki rolnej dotyczy tylko części gospodarstw, a w związku z tym procesy modernizacji i zwiększenia wydajności w całym rolnictwie są wolniejsze niż można by oczekiwać.

W odniesieniu do kierunków rozwoju agrobiznesu nieujętych w tym opracowaniu potrzebne są analizy i naukowa interpretacja zmian nie tylko w skali kraju, ale też międzynarodowej, ze szczególnym uwzględnieniem zmian popytu na żywność i efektywnego zapewnienia samowystarczalności w zakresie podstawowych surowców rolniczych w ramach krajów i regionów. Oceny wymaga też ustalenie, jaki jest udział agrobiznesu w produkcji działów gospodarki zaopatrujących rolnictwo i przetwórstwo żywności, ale też w sferze dystrybucji i handlu.

LITERATURA

- Boehlje Michael, Broring Stefanie, 2011: *The Increasing Multifunctionality of Agricultural Raw Materials: Three Dilemmas for Innovation and Adoption*, „International Food and Agribusiness Management Review”, t. 14, z. 2, s. 1-16.
- Boehlje Michael, Roucan-Kane Maud, Broring Stefanie, 2011: *Future Agribusiness Challenges: Strategic Uncertainty, Innovation and Structural Change*, „International Food and Agribusiness Review”, t. 14, z. 2, s. 53-82.
- Cieśliewicz Wiesława, 2009: *Elementy unijdzynarodowienia polskiego przemysłu rolno-spożywczego*, „Zeszyty Naukowe SGGW w Warszawie. Problemy Rolnictwa Światowego”, t. 8(23), s. 34-40.
- Cieśliewicz Wiesława, 2011: *Finansowe wsparcie inwestycji w polskim przemyśle rolno-spożywczym*, „Zeszyty Naukowe SGGW w Warszawie. Problemy Rolnictwa Światowego”, t. 11(26), s. 5-15.
- Daniłowska Alina, 2014: *Koncepcja dóbr publicznych a rolnictwo*, „Prace Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu. Agrobiznes 2014. Problemy Ekonomiczne i Społeczne”, nr 360, s. 244-252.
- Davis John, Goldberg Ray, 1957: *A concept of agribusiness*, Harvard University, Boston.
- Firlej Krzysztof, 2010: *Globalizacja i integracja europejska – szansa czy mit dla polskiego agrobiznesu*, „Zeszyty Naukowe SGGW w Warszawie. Ekonomika i Organizacja Gospodarki Żywnościowej”, nr 84, s. 23-32.
- Goldberg Ray, 2008: *Agribusiness. The Centennial Global Business, Summit Report*, Harvard Business School.
- Grochowska Renata, 2013: *Rozwój agrobiznesu na rynkach unijnym i globalnym w perspektywie długoterminowej*, „Zagadnienia Ekonomiki Rolnej”, nr 3, s. 138-142.
- Grontkowska Anna, 2012: *Zmiany w wynikach produkcyjnych i ekonomicznych gospodarstw mlecznych najsilniejszych ekonomicznie w latach 2004-2009 w krajach Unii Europejskiej*, „Roczniki Nauk Rolniczych. Seria G”, t. 99, z. 1, s. 58-69.
- GUS, 2015: „<http://stat.gov.pl/obszary-tematyczne/rachunki-narodowe/roczne-rachunki-narodowe/produkt-krajowy-brutto-w-2014-r-szacunek-wstepny,2,4.html>.” [www.stat.gov.pl](http://stat.gov.pl/download/gfx/portalinformacyjny/pl/defaultaktualnosci/5481/2/4/1/produkt_krajowy_brutto_2005-2014.xlsx). http://stat.gov.pl/download/gfx/portalinformacyjny/pl/defaultaktualnosci/5481/2/4/1/produkt_krajowy_brutto_2005-2014.xlsx, dostęp: 11.10. 2015.
- Kapusta Franciszek, 2003: *Teoria agrobiznesu*, Wydawnictwo Akademii Ekonomicznej im. Oskara Langego we Wrocławiu, Wrocław, ISBN 83-7011-614-0.
- Kata Ryszard, 2014: *Działalność banków w sferze obsługi finansowej agrobiznesu w Polsce*, „Prace Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu. Agrobiznes 2014. Problemy Ekonomiczne i Społeczne”, nr 360, s. 82-90.
- Lizińska Wiesława, 2009: *Wyzwania rynku unijnego wobec polskich eksporterów sektora rolno-żywnościowego*, „Zeszyty Naukowe SGGW w Warszawie. Problemy Rolnictwa Światowego”, t. 8(23), s. 116-123.
- Manningen Jussi, Neminen-Sundell Riitta, Belloni Kaisa (red.), 2014: *People in Bioeconomy. Sustainability, closed circles, and use of biomass woven into solutions*, VTT Visions nr 4, s. 1-46.
- Mickiewicz Antoni, Mickiewicz Bartosz, 2014: *Ocena przebiegu i realizacji działań zawartych w i osi „poprawa konkurencyjności sektora rolnego i leśnego” PROW 2007-2013*, „Prace Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu. Agrobiznes 2014. Problemy Ekonomiczne i Społeczne”, nr 360, s. 281-289.
- Mroczek Robert, 2007: *Konkurencyjność produktów polskiego rolnictwa po wejściu do UE*, „Zeszyty Naukowe SGGW w Warszawie. Problemy Rolnictwa Światowego”, t. 2(17), s. 267-276.
- Mrówczyńska-Kamińska Aldona, 2014: *Struktura agrobiznesu w Polsce i jego znaczenie w gospodarce*

- w kontekście integracji z UE. „Prace Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu. Agrobiznes 2014. Problemy Ekonomiczne i Społeczne”, nr 360, 47-54.
- Reardon Thomas, Barrett Christopher, 2000: *Agroindustrialization, Globalization, and International Development: An Overview of Issues, Patterns, and Determinants*, „Agricultural Economics”, t. 23, z. 3, s. 195-205.
- Reardon Thomas, Barrett Christopher, Berdegue Julio, Swinnen Johan, 2009: *Agri-food Industry Transformation and Small Farmers in Developing Countries*, World Development, November 2009, t. 37, 11, s. 1717-1727.
- Rokicki Tomasz, 2013: *Skala działania a organizacja transportu w przedsiębiorstwach agrobiznesu*, „Polityki Europejskie, Finanse i Marketing”, t. 9(58), s. 405-415.
- Tomczak Franciszek, 2010: *Rozwój nauk ekonomicznych - ujęcie historyczne i współczesność – głos w dyskusji* „Roczniki Nauk Rolniczych, Seria G”, t. 97, z. 2.
- Tomczak Franciszek, 2005: *Gospodarka rodzinna w rolnictwie, uwarunkowania i mechanizmy rozwoju*, IRWiR PAN Warszawa.
- Turebekova Bazhan, 2013: *Development of the Agribusiness Sector in Kazakhstan (Rozwój sektora agrobiznesu w Kazachstanie)*, „Roczniki Ekonomii Rolnictwa i Obszarów Wiejskich”, t. 100, z. 4, s. 125-134.
- Vashchuk Mariana, 2012: *Public-Private Partnership as a Factor to Ensuring Sustainability of Agribusiness in Ukraine*, „Roczniki Ekonomii Rolnictwa i Rozwoju Obszarów Wiejskich”, t. 99, z. 3, s. 93-99.
- Weisser Alberto, 2008: *Agribusiness. The Centennial Global Business Summit Report*. Harvard Business School.
- Wicki Ludwik, 2010: *Efekty upowszechniania postępu biologicznego w produkcji roślinnej*, Wydawnictwo SGGW, Warszawa, s. 1-183.
- Wielicki Witold, Baum Rafał, 2008: *Zmiany w zarządzaniu oraz dalszy rozwój przedsiębiorstw rolnych*, „Roczniki Nauk Rolniczych, Seria G”, t. 95, z. 1, s. 31-41.
- Woś Augustyn, 1996: *Agrobiznes. Makroekonomika. Tom 1*, Wydawnictwo Key Text, Warszawa.
- Żuk Józef, 2006: *Perspektywy rozwoju rolnictwa i gospodarki żywnościowej w Polsce po przystąpieniu do UE*, „Zeszyty Naukowe SGGW w Warszawie. Problemy Rolnictwa Światowego”, t. 15, s. 104-114.

Ludwik Wicki, Anna Grontkowska

*CHANGES TO THE IMPORTANCE OF AGRIBUSINESS IN THE ECONOMY
AND ITS INTERNAL STRUCTURE*

Summary

The aim of the study is to determine the rate of change in agribusiness in Poland in the years 1995-2013. In the analysis of statistical data published by the CSO were used. It was found that the value added generated in agribusiness in Poland increased in real terms over the period 1995-2013 by \$ 20 billion, it is about 30%. Only 15% of this increase can be attributed to agriculture. In the same period, the share of agribusiness in the whole economy fell from 4.1% to 3.1%, that is by 0.06 percentage points annually. The share of agriculture in gross value added in agribusiness decreased at a rate of 1.1% per year, and its share dropped from 59% to 49% in years 1995-2013. Labour productivity in agribusiness was in 2013 at 38% of the average for the whole economy. In agriculture, labor productivity was at level of 20% of the national average. Labour productivity in agri-food industry was much higher – on the level of average for whole Polish economy. Agribusiness share in foreign trade was high, and in 2013 it was 13%, which is twice more than its share in global production. Agribusiness in Poland continues to play an important role in the economy, the main driving force of its growth is agri-food processing and export of food products.

Adres do korespondencji:

dr hab. Ludwik Wicki, dr Anna Grontkowska
Szkoła Główna Gospodarstwa Wiejskiego w Warszawie
Wydział Nauk Ekonomicznych, Katedra Ekonomiki i Organizacji Przedsiębiorstw
ul. Nowoursynowska 166, 02-787 Warszawa
tel. (22) 593 42 40
e-mail: anna_grontkowska@sggw.pl, ludwik_wicki@sggw.pl

FINANSOWE WSPARCIE POLSKIEGO PRZEMYSŁU SPOŻYWCZEGO ŚRODKAMI UNII EUROPEJSKIEJ W LATACH 2004-2013 W UJĘCIU REGIONALNYM

Paulina Sobieszkańska, Arkadiusz Sadowski

Katedra Ekonomii i Polityki Gospodarczej w Agrobiznesie Uniwersytetu Przyrodniczego
w Poznaniu

Kierownik katedry: prof. dr hab. Walenty Poczta

Słowa kluczowe: przemysł spożywczy, Sektorowy Program Operacyjny „Rolnictwo”, Program
Rozwoju Obszarów Wiejskich

*Key words: food industry, Sectoral Operational Programme „Agriculture”, Rural Development
Program*

S y n o p s i s. W artykule przedstawiono wyniki badań dotyczących wsparcia rozwoju przemysłu spożywczego w Polsce środkami Unii Europejskiej (UE). Uwzględniono dwa okresy programowania: lata 2004-2006 oraz 2007-2013. Wykazano, że w obu przypadkach liczba projektów współfinansowanych z funduszy UE była relatywnie niewielka, wzięwszy pod uwagę ogólną liczbę zakładów przetwórczych, jednak przeciętna jednostkowa wartość była zazwyczaj znacząca i przekraczała milion złotych. Regionalne różnicowanie znaczenia wsparcia było duże. W okresie poakcesyjnym w przemyśle spożywczym odnotowano wzrost skali produkcji oraz jej koncentrację przy jednoczesnej redukcji zatrudnienia. Poza wsparciem finansowym na taki stan rzeczy wpłynęła głównie możliwość uczestnictwa we wspólnym europejskim rynku.

WSTĘP

Przemysł spożywczy jest jednym z agregatów ekonomicznych agrobiznesu, obok rolnictwa i przemysłu wytwarzającego środki produkcji i usługi dla rolnictwa [Mrówczyńska-Kamińska 2012]. Przemysł spożywczy, zwany także żywnościowym, należy do najszybciej rozwijających się części gospodarki żywnościowej, a tempo jego rozwoju zależy głównie od tempa wzrostu gospodarczego całego kraju [Urban i in. 2010].

Celem artykułu jest ocena wybranych programów finansowego wsparcia przemysłu spożywczego środkami unijnymi w Polsce w ujęciu regionalnym. Wejście Polski do UE ułatwiło bowiem finansowanie niezbędnych przedsięwzięć dostosowawczych [Urban, Bielecki 2005]. Od 2004 roku wielkość dofinansowania stale wzrastała, a w programach unijnego wsparcia coraz większą wagę przywiązuje się do ulepszania produkcji, przetwórstwa spożywczego, promocji artykułów rolnych i żywności przetworzonej, a także do poprawy efektywności czy racjonalizacji rynków zbytu.

MATERIAŁ I METODYKA BADAŃ

Ocenę wybranych programów wsparcia finansowego dla przemysłu spożywczego przeprowadzono z wykorzystaniem danych z Banku Danych Lokalnych, sprawozdań z działalności Agencji Restrukturyzacji i Modernizacji Rolnictwa za lata 2010 i 2013, a także roczników statystycznych województw. Do oceny działania „Poprawa przetwórstwa i marketingu artykułów rolnych” posłużono się danymi ze sprawozdania końcowego Sektorowego Programu Operacyjnego z 5.07.2010 roku. Natomiast analizując działanie „Zwiększanie wartości dodanej podstawowej produkcji rolnej i leśnej”, uwzględniono płatności zrealizowane do końca 2013 roku. Porównywalność zrealizowanych kwot wsparcia oraz wielkości produkcji z różnych okresów osiągnięto przez zastosowanie cen stałych z 2013 roku zdeflowanych lub obliczonych z wykorzystaniem wskaźnika cen towarów i usług konsumpcyjnych. W artykule posłużono się danymi (zgodnie z Polską Klasyfikacją Działalności 2007, sekcja C dział 10.,11.,12.) dotyczącymi produkcji artykułów spożywczych, produkcji napojów oraz produkcji wyrobów tytoniowych. Natomiast nie wyodrębniono przemysłu rybnego (dział C 10.2), bowiem wsparcie w ramach obu analizowanych programów nie obejmowało tego sektora.

FINANSOWANIE PRZEMYSŁU SPOŻYWCZEGO W POLSCE W LATACH 2004-2006

Po wstąpieniu Polski do UE pierwszym programem pomocowym, w którym przewidziano wsparcie dla przedsiębiorstw przemysłu spożywczego, był Sektorowy Program Operacyjny „Restrukturyzacja i Modernizacja Sektora Żywnościowego i Rozwój Obszarów Wiejskich 2004-2006” (SPO Rolnictwo). Szczególnie ważne dla przemysłu spożywczego było działanie 1.5. „Poprawa przetwórstwa i marketingu artykułów rolnych”. Do najważniejszych celów tego działania należały poprawa warunków sanitarno-higienicznych i weterynaryjnych produkcji, rynkowe ukierunkowanie produkcji i wykorzystanie istniejących nisz rynkowych, tworzenie nowych i racjonalizacja istniejących kanałów zbytu, poprawa jakości produktów, wzrost wartości dodanej produkcji, zmniejszenie negatywnego wpływu na środowisko, ulepszenie struktury logistycznej oraz wprowadzanie nowych i modernizacja istniejących technologii [arimr.gov.pl].

Na wsparcie przetwórstwa i marketingu artykułów rolnych w ramach tego działania zaplanowano 464,29 mln euro, z czego ze środków unijnych pochodziło 325 mln euro (około 70%), a pozostała część to wsparcie krajowe. Była to jedna z największych kwot dofinansowania spośród wszystkich działań SPO Rolnictwo. Członkostwo Polski w UE umożliwiło polskim przedsiębiorcom wprowadzenie swoich produktów na rynek unijny, jednak aby skutecznie tego dokonać trzeba było spełnić zarówno normy środowiskowe i zdrowotne, jak i być konkurencyjnym pod względem jakościowym i cenowym. To z kolei wymagało dokonania wielu inwestycji. Warto wskazać, iż ze wsparcia SPO mogli korzystać m.in. przedsiębiorcy przemysłu mięsnego, mleczarskiego i owocowo-warzywnego. Sektory te także w późniejszym okresie były liderami w pozyskiwaniu środków finansowego wsparcia [www.arimr.pl]. Integracja z UE miała ogromny wpływ na ożywienie inwestycji przedsiębiorstw przemysłu żywnościowego. Szczególnym okresem był rok 2004, w którym firmy zintensyfikowały procesy dostosowawcze, odnotowano bardzo wysoki poziom inwestowania w przemyśle spożywczym. Finansowe wsparcie głównie trafiało do przetwórców mięsa oraz mleka [Drożdż 2006].

Zgodnie ze *Sprawozdaniem z realizacji SPO Rolnictwo...* [Uchwała nr 45 Komitetu Monitorującego... 2010] ostatecznie w ramach tego działania zrealizowano 1097 projektów. W wyniku dokonanej realokacji działanie ostatecznie zostało wsparte środkami w wysokości 312,4 mln euro. Realizacja płatności omawianego działania w ujęciu regionalnym w Polsce została przedstawiona w tabeli 1. Przeciętna wartość projektu w Polsce w cenach stałych wyniosła 1,7 mln zł, przy czym oscylowała ona w przedziale od 0,7 mln w województwie śląskim do 3,2 mln w województwie podlaskim. W tym ostatnim regionie także wartość płatności w przeliczeniu na pracującego była jedną z wyższych, wynosząc ponad 10,1 tys. zł i była ponaddziesięciokrotnie wyższa niż w województwie śląskim. *Przemysł spożywczy jest najmniej znaczącym działem przemysłu w województwach dolnośląskim i podkarpackim oraz śląskim. W przypadku dwóch pierwszych województw są to obszary cechujące się relatywnie słabą bazą surowcową, natomiast w przypadku województwa śląskiego jest to głównie skutkiem dużego znaczenia innych przemysłów* [Beba, Poczta 2015, s. 23]. Mimo iż **największą liczbę projektów zrealizowano w województwach wielkopolskim i mazowieckim**, to południowo-wschodnia część kraju otrzymała wsparcie o wyższej wartości w przeliczeniu na pracującego, a także biorąc pod uwagę relację kwoty płatności w stosunku do rocznej wartości produkcji. W takich regionach, jak: województwo lubelskie (8 tys. zł płatności na pracującego oraz 2,8% kwoty płatności w stosunku do rocznej wartości produkcji) i świętokrzyskie (2,7% kwoty płatności w stosunku do rocznej wartości produkcji) wysokie wartości tych relacji świadczą o tym, że wsparcie unijne miało tam relatywnie duże znaczenie. Po uwzględnieniu relacji liczby zrealizowanych projektów do liczby przedsiębiorstw można zauważyć, że wsparcie unijne miało także znaczną rolę w województwach warmińsko-mazurskim oraz wielkopolskim.

Relacja dotacji i wartości produkcji z analizowanego działania wynosi niewiele ponad 1% (najwięcej w lubelskim – 2,8%, najmniej w śląskim – 0,4%), jednak znaczenie wykonanych z tym wsparciem projektów dla poszczególnych przedsiębiorstw, wymagających gruntownej zmiany w procesach dostosowawczych we wstępnym etapie uczestnictwa w UE, było niebagatelne.

FINANSOWANIE POLSKIEGO PRZEMYSŁU SPOŻYWCZEGO ŚRODKAMI UNII EUROPEJSKIEJ W LATACH 2007-2013

Programem pomocowym i jednocześnie instrumentem realizacji polityki UE w zakresie wsparcia agrobiznesu był Program Rozwoju Obszarów Wiejskich (PROW) na lata 2007-2013. Część przewidzianych w PROW działań była kontynuacją instrumentów wdrażanych w latach 2004-2006. PROW 2007-2013 obejmował 23 działania, spośród których działanie „Zwiększanie wartości dodanej podstawowej produkcji rolnej i leśnej” skierowane było do przedsiębiorstw przemysłu spożywczego. W momencie jego uruchomienia polskie przedsiębiorstwa miały już doświadczenie w konkurowaniu na europejskim rynku i korzystaniu z unijnego wsparcia, co mogło być potencjalnym ułatwieniem w lepszym sprecyzowaniu potrzeb inwestycyjnych.

Struktura wsparcia przedsiębiorstw przemysłu spożywczego według województw została przedstawiona w tabeli 2¹. Podobnie jak w poprzednim okresie programowania, bezwzględna wielkość **środków oraz liczba beneficjentów nadal największa była w województwach mazowieckim i wielkopolskim**. Najbardziej znacząca zmiana w realizacji

¹ Ze względu na to, że część inwestycji jest w trakcie realizacji, dane dla okresu programowania 2007-2013 nie są ostateczne.

Tabela 1. Znaczenie wsparcia w ramach działania SPO Rolnictwo „Poprawa przetwórstwa i marketingu artykułów rolnych” dla przemysłu spożywczego w 2010 roku według województw

Województwo	Przemysł spożywczy*				Realizacja działania SPO Rolnictwo „Poprawa przetwórstwa i marketingu artykułów rolnych”						
	liczba przedsiębiorstw	liczba pracujących	wartość produkcji [mln zł]**	wartość zrealizowanych projektów z EFRROW [mln zł]**	kwota zrealizowanych projektów z EFRROW [mln zł]**	liczba zrealizowanych projektów	regionalny udział w kwocie płatności [%]	wartość płatności w przeliczeniu na pracującego [zł]**	relacja kwoty płatności w stosunku do rocznej wartości produkcji [%]	relacja kwoty zrealizowanych projektów do liczby przedsiębiorstw [%]	przeciętna wartość projektu [mln zł]**
dolnośląskie	1 058	17 210	4 380	47	27	2,5	2 731	1,1	2,6	1,7	
kujawsko-pomorskie	986	25 424	11 331	158	83	8,3	6 215	1,4	9,7	1,9	
lubelskie	1 217	25 312	7 269	206	105	10,8	8 138	2,8	8,6	2,0	
lubuskie	436	8 801	2 323	30	27	1,6	3 138	1,3	6,2	1,1	
łódzkie	1 560	31 105	10 475	138	79	7,2	3 409	1,3	5,1	1,7	
małopolskie	1 505	31 839	9 727	119	70	6,2	3 437	1,2	4,7	1,7	
mazowieckie	2 517	60 658	42 121	311	141	16,3	5 127	0,7	5,6	2,2	
opolskie	496	11 323	2 765	47	25	2,5	4 151	1,7	5,0	1,9	
podkarpackie	868	18 121	2 782	38	38	2,0	2 097	1,4	4,4	1,0	
podlaskie	566	16 231	8 965	165	51	8,6	10 166	1,8	9,0	3,2	
pomorskie	901	21 834	6 959	70	53	3,7	3 206	1,0	5,9	1,3	
śląskie	2 083	42 449	10 729	41	62	2,1	966	0,4	3,0	0,7	
świętokrzyskie	579	10 570	2 086	56	33	2,9	5 298	2,7	5,7	1,7	
warmińsko-mazurskie	634	16 394	8 837	147	68	7,7	8 967	1,7	10,7	2,2	
wielkopolskie	2 032	56 604	26 620	295	211	15,5	5 403	1,1	10,4	1,4	
zachodniopomorskie	776	17 382	6 277	40	24	2,1	2 301	0,6	3,1	1,7	
Razem	18 084	409 257	163 646	1 908	1 097	100,0	4 662	1,2	6,1	1,7	

* dane z 2010 roku – wartość produkcji bez wartości wyrobów tytoniowych, liczba pracujących (dane roczne), ** ceny stałe z 2013 roku
 Źródło: opracowanie własne na podstawie danych GUS [Bank Danych Lokalnych, roczniki statystyczne województw] oraz [Sprawozdanie ARiMR ... 2011].

Tabela 2. Znaczenie wsparcia w ramach działania PROW 2007-2013 „Zwiększanie wartości dodanej podstawowej produkcji rolnej i leśnej” dla przemysłu spożywczego według województw

Województwo	Przemysł spożywczy*										Realizacja działania SPO Rolnictwo „Poprawa przetwórstwa i marketingu artykułów rolnych”	
	liczba przedsiębiorstw	liczba pracujących	wartość produkcji [mln zł]**	kwota zrealizowanych płatności z EFRROW [mln zł]**	liczba zrealizowanych projektów	regionalny udział kwoty płatności [%]	wartość płatności w przeliczeniu na pracującego** [zł]**	relacja kwoty płatności w stosunku do rocznej wartości produkcji [%]	relacja liczby zrealizowanych projektów do liczby przedsiębiorstw	przeciętna wartość projektu [mln zł]**	liczba beneficjentów	liczba beneficjentów w różny
dolnośląskie	942	15 754	5 541	74	51	3,9	4 697	1,3	5,4	1,5		
kujawsko-pomorskie	736	21 822	13 215	161	92	8,4	7 378	1,2	12,5	1,8		
lubelskie	1 021	22 863	8 079	190	95	9,9	8 310	2,4	9,3	2,0		
lubuskie	1 834	51 832	2 592	40	26	2,1	772	1,6	1,4	1,5		
łódzkie	1 332	29 086	15 448	160	90	8,4	5 501	1,0	6,8	1,8		
małopolskie	1 413	30 283	11 589	120	62	6,3	3 963	1,0	4,4	1,9		
mazowieckie	2 211	60 059	47 445	268	114	14,0	4 462	0,6	5,2	2,4		
opolskie	411	9 835	3 130	40	29	2,1	4 067	1,3	7,1	1,4		
podkarpackie	772	16 778	3 002	49	31	2,6	2 920	1,6	4,0	1,6		
podlaskie	464	10 163	10 854	76	41	4,0	7 478	0,7	8,8	1,9		
pomorskie	514	13 948	8 102	83	54	4,3	5 951	1,0	10,5	1,5		
śląskie	1 835	37 479	15 544	117	85	6,1	3 122	0,8	4,6	1,4		
świętokrzyskie	503	14 228	2 934	48	36	2,5	3 374	1,6	7,2	1,3		
warmińsko-mazurskie	714	21 624	9 300	37	31	1,9	1 711	0,4	4,3	1,2		
wielkopolskie	631	15 961	31 911	361	200	18,9	22 618	1,1	31,7	1,8		
zachodnio-pomorskie	369	8 477	6 855	90	34	4,7	10 617	1,3	9,2	2,6		
Razem	15 702	380 192	195 541	1914	1045***	100,0	5 034	1,0	6,8	1,8		

* dane z 2013 roku, bez wartości produkcji wyrobów tytoniowych, liczba pracujących (dane roczne), ** dane na dzień 31.12.2014 r., *** liczba beneficjentów w wierszu „Razem” jest mniejsza niż suma liczby beneficjentów dla wszystkich województw, gdyż przedsiębiorstwa, które mają filie/oddziały w różnych województwach, mogą ubiegać się o pomoc, składając odrębne wnioski.

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych GUS [Bank Danych Lokalnych oraz roczniki statystyczne województw] oraz [Sprawozdanie ARiMR... 2015]

płatności nastąpiła w województwie warmińsko-mazurskim. Tam zarówno liczba zakładów, jak i liczba pracujących przez kilka lat zwiększyła się, co również miało swoje przełożenie w wysokości zrealizowanego w tym regionie wsparcia. Na tle pozostałych regionów wartość płatności w przeliczeniu na pracującego radykalnie spadła i wyniosła zaledwie 1,7 tys. zł, przy czym warto podkreślić, iż w poprzednim okresie programowania wartość ta była jedną z wyższych w kraju i wynosiła prawie 9 tys. zł. Także relacja liczby zrealizowanych projektów do liczby przedsiębiorstw zmniejszyła się w porównywanym okresie o 6,4 p.p. Poza wzrostem liczby podmiotów i zatrudnionych tam osób, wartość produkcji (w cenach stałych) w województwie warmińsko-mazurskim także wzrosła, mimo znaczącego spadku kwoty płatności w porównaniu do okresu poprzedniego, co może być m.in. skutkiem już wcześniej wykonanych inwestycji. Z kolei wielkopolskie zakłady przemysłu spożywczego, zwiększając swój udział w korzystaniu ze wsparcia unijnego, odnotowały spadek zarówno zatrudnienia, jak i liczby przedsiębiorstw, ale wartość produkcji uległa mimo wszystko wzrostowi. Wzrost produkcji przy jednoczesnym spadku zatrudnienia (jak w województwie wielkopolskim) w przemyśle spożywczym prowadził do poprawy wydajności pracy, ale rodził społeczny problem bezrobocia [Tereszczuk 2013a]. Wyróżniającym się obszarem realizacji płatności było województwo lubelskie. Zrealizowano tam bowiem płatności na poziomie niemal 190 mln zł, a przy tym kwota płatności na 1 pracującego wyniosła najwyższą w kraju, bo aż 8,3 tys. zł (tab. 2.). Porównując skutki działania w ramach SPO Rolnictwo i PROW 2007-2013, należy mieć na uwadze, że w tym regionie jako jednym z nielicznych utrzymały się tendencje wysokiej relacji zarówno kwoty płatności w stosunku do rocznej wartości produkcji (odpowiednio 2,8% i 2,4%), jak i liczby zrealizowanych projektów do liczby przedsiębiorstw (odpowiednio 8,6% i 9,3%) mimo malejącej liczby zakładów i pracujących. Warty uwagi jest również fakt, iż relacja liczby zrealizowanych projektów do liczby przedsiębiorstw była najwyższa w województwie wielkopolskim (aż 31,7% w skali całego kraju), natomiast przeciętna wartość jednego zrealizowanego projektu była równa średniej krajowej i wynosiła 1,8 mln zł (tab. 2.).

PRZEMIANY W POLSKIM PRZETWÓRSTWIE SPOŻYWCZYM PO PRZYSTĄPIENIU POLSKI DO UNII EUROPEJSKIEJ

Na dynamikę i kierunek przemian w gospodarce wpływa wiele wzajemnie oddziałujących na siebie czynników, dlatego wyodrębnienie wpływu jednego z nich jest zazwyczaj niemożliwe lub niezwykle trudne. Niemniej jednak tak przełomowe wydarzenie jak przystąpienie Polski do UE musiało wpłynąć na stan poszczególnych sektorów gospodarki, w tym na przemysł spożywczy. Dwa szczególnie ważne czynniki sprzyjające temu procesowi to możliwości konkurowania na rynku wspólnotowym oraz korzystania ze wsparcia na inwestycje ułatwiające uzyskanie przewag konkurencyjnych.

Poza wzrostem eksportu polskich produktów spożywczych [Pawlak 2013] w okresie poakcesyjnym od 2004 roku zaszły następujące zmiany: nastąpiła koncentracja produkcji (zmniejszenie liczby zakładów i zatrudnionych tam osób, przy wzroście produkcji) oraz wydajność liczona zarówno w odniesieniu do zatrudnionych, jak i przedsiębiorstw (tab. 3.). Taki kierunek ewolucji oznaczać może, że zmienionym po 2004 roku warunkom konkurencyjnym poddała zdecydowana większość przedsiębiorstw (aczkolwiek w 2014 roku było około 30% mniej przedsiębiorstw niż przed dekadą), a te, które tego dokonały, były jednocześnie w stanie zwiększyć produkcję, w skali kraju o około 45% (liczoną w cenach

Tabela 3. Zmiany w przemyśle spożywczym w latach 2004-2013 (2004=100)

Województwo	Liczba zakładów	Liczba pracujących	Wartość produkcji	Produkcja na zatrudnionego	Produkcja na zakład
dolnośląskie	68	75	157	208	232
kujawsko-pomorskie	57	81	133	163	232
lubelskie	55	81	139	171	254
lubuskie	72	89	134	150	185
łódzkie	57	85	187	219	328
małopolskie	80	95	153	161	191
mazowieckie	72	101	132	130	183
opolskie	66	86	98	115	149
podkarpackie	75	83	124	149	165
podlaskie	62	85	176	206	283
pomorskie	65	91	145	160	222
śląskie	80	90	186	206	232
świętokrzyskie	66	76	120	159	182
warmińsko-mazurskie	60	84	190	226	316
wielkopolskie	78	94	133	142	171
zachodniopomorskie	69	90	141	155	205
Razem	69	89	145	163	211

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych GUS [Bank Danych Lokalnych oraz roczniki statystyczne województw].

stałych). Jeszcze większy wzrost nastąpił w wydajności pracy (o ponad 60%) i w jednostkowej produktywności zakładów (ponaddwukrotnie). Małgorzata Juchniewicz i Katarzyna Łukiewska [2013] zauważyły, że okres dostosowania się zakładów do wymogów UE pozwolił na lepsze wykorzystanie czynników produkcji, a tym samym przyczynił się do poprawy konkurencyjności przemysłu spożywczego. Mogło się to dokonać m.in. dzięki uruchomionym środkom pomocowym. Polski przemysł spożywczy wzmocnił swoją pozycję na rynkach zagranicznych i zwiększył powiązania z nimi [Mroczek 2014]. Założyć bowiem należy, że bez kapitałochłonnych inwestycji opisany wzrost produktywności nie byłby możliwy, jednak tylko nieliczne zakłady przetwórcze (zazwyczaj kilka procent, por. tab. 1. i 2.) skorzystały ze wsparcia w ramach programów wspólnej polityki rolnej. Na ekonomiczny sukces przetwórstwa w okresie poakcesyjnym poniesione zostały koszty społeczne, bowiem wszędzie (poza województwem mazowieckim) nastąpił spadek liczby zatrudnionych, co jednak wydaje się nieodzownym skutkiem modernizacji i koncentracji w każdym dziale gospodarki. Niemniej jednak świadczy to o niepowodzeniu działań pomocowych na tym polu, gdyż jednym z celów wsparcia unijnego było pobudzenie rozwoju lokalnego przez tworzenie miejsc pracy. Na zagadnienie to można jednak spojrzeć nieco inaczej. Otóż poprawa pozycji konkurencyjnej pozostałych na rynku przedsiębiorstw przyczyniła się do zmniejszenia liczby miejsc pracy w przetwórstwie, ale równocześnie poprawiła ich trwałość. Analizowane zjawiska odnoszą się do kraju jako całości oraz większości regionów. Największe przy tym przemiany zaszły w województwach łódzkim i warmińsko-mazurskim, gdzie produkcja ogółem niemal się podwoiła, produktywność pracy wzrosła ponaddwukrotnie, a produkcja przeciętnego zakładu ponadtrzykrotnie.

PODSUMOWANIE

Przystąpienie Polski do UE stanowiło jedno z przełomowych wydarzeń w rozwoju polskiej gospodarki, w tym także przemysłu spożywczego. Najważniejsze w tym zakresie wydają się dwa zasadnicze aspekty: otwarcie się europejskiego rynku na polskie wyroby spożywcze oraz uruchomienie unijnych środków finansowych na modernizację produkcji i dostosowanie jej do wymogów wspólnotowych. Na podstawie przeprowadzonych badań można mniemać, że ten pierwszy aspekt odegrał istotniejszą rolę, gdyż w obu analizowanych okresach relacja między liczbą zrealizowanych projektów a liczbą przedsiębiorstw wahała się w zależności od okresu i regionu od kilku do (rzadko) kilkunastu procent (z uwzględnieniem faktu, iż jeden zakład mógł realizować kilka projektów). Niemniej jednak te przedsięwzięcia, które zostały zrealizowane, umożliwiły kontynuację produkcji w nowym otoczeniu ekonomicznym, szczególnie że były to inwestycje relatywnie duże (średnia wartość w obu badanych okresach oscylowała wokół 1,7-1,8 mln zł w cenach stałych). Mimo iż w analizowanym okresie wsparcie dla inwestycji polskiego przemysłu spożywczego przez programy europejskie stanowiło około 7% całkowitej wartości zrealizowanych inwestycji w tej branży, to ich efektem (z racji konieczności uruchomienia środków własnych) było dwu-, trzykrotne zwiększenie końcowej wartości inwestycji [Tereszczuk 2013b]. Wskazane kierunki ewolucji przemysłu spożywczego, a więc koncentracja produkcji, jej bezwzględny wzrost, a także poprawa wydajności pracy, stanowią o sukcesie odniesionym przez ten sektor gospodarki w okresie poakcesyjnym. Należy też zwrócić uwagę na negatywny wymiar tego zjawiska. Poprawa wydajności i wzmocnienie pozycji konkurencyjnej spowodowały zmniejszenie zatrudnienia, co ma szczególnie groźny wymiar w regionach o wysokim bezrobociu (największa skala tego zjawiska miała miejsce w województwie świętokrzyskim).

Przed polskim przemysłem spożywczym stają nowe wyzwania, związane z narastaniem tendencji rynkowych ukierunkowanych już nie na wzrost wolumenu, lecz na poprawę zdrowotnej jakości wyrobów żywnościowych. Wymagać one będą nie tylko zmiany sposobu postrzegania rynku i stosowania odpowiednich instrumentów marketingowych, lecz także niejednokrotnie przeprowadzania inwestycji. Trendy te są przy tym zgodne z obecnymi założeniami wspólnej polityki rolnej UE, która w odniesieniu do przemysłu spożywczego nakierowana jest w programach na lata 2014-2020 na poprawę jakości żywności i skrócenie łańcuchów dostaw. Zatem doświadczenia nabyte w poprzednich okresach programowania mogą okazać się przydatne w przyszłości.

LITERATURA

- Bank Danych Lokalnych oraz roczniki statystyczne województw. 2014: [online], stat.gov.pl.
- Beba Patrycja, Poczta Walenty, 2015: *Miejsce sektora rolno-żywnościowego w gospodarce polskich regionów*, JARD, z. 2 (32), s. 23.
- Drożdż Jadwiga, 2006: *Inwestycje w przemyśle spożywczym 2000-2005*, [w] *Stan wdrożenia systemów zarządzania jakością w przedsiębiorstwach przemysłu spożywczego*, Grażyna Morkis (red.), IERiGŻ-PIB, Warszawa, s. 40-47.
- Juchniewicz Małgorzata, Łukiewska Katarzyna, 2013: *Czynniki konkurencyjności przemysłu spożywczego w Polsce*, „Roczniki Naukowe SERiA”, t. XV, z. 4, s. 175.
- Mroczek Robert, 2014: *Polski przemysł spożywczy w latach 2008-2013*, IERiGŻ-PIB, Warszawa, nr 117, s. 153.

- Mrówczyńska-Kamińska Aldona, 2012: *Produkcja globalna i wartość dodana brutto w sektorze rolno-żywnościowym w krajach Unii Europejskiej*, „Roczniki Naukowe SERiA”, t. XIV, z. 1, s. 333.
- Pawlak Karolina, 2013: *Międzynarodowa zdolność konkurencyjna sektora rolno-spożywczego krajów Unii Europejskiej*, Rozprawy Naukowe, 488, Wydawnictwo Uniwersytetu Przyrodniczego w Poznaniu, s. 8.
- Sprawozdanie z działalności Agencji Restrukturyzacji i Modernizacji Rolnictwa za 2009 rok*. 2010: Warszawa, s. 179.
- Sprawozdanie z działalności Agencji Restrukturyzacji i Modernizacji Rolnictwa za 2014 rok*. 2015: Warszawa, s. 176.
- Tereszczuk Mirosława, 2013a: *Porównawcza ocena rozwoju przemysłu spożywczego w Polsce na tle innych krajów UE*, „Roczniki Naukowe SERiA”, t. XV, z. 3. s. 365.
- Tereszczuk Mirosława, 2013b: *Wpływ Wspólnej Polityki Rolnej na konkurencyjność polskiego przemysłu spożywczego*, [w] *Monitoring i ocena konkurencyjności polskich producentów żywności (3)*, seria „Program Wieloletni 2011-2014”, Raport nr 73, IERiGŻ-PIB, Warszawa, s. 63.
- Uchwała nr 45 Komitetu Monitorującego Sektorowy Program Operacyjny „Restrukturyzacja i modernizacja sektora żywnościowego oraz rozwój obszarów wiejskich” z dnia 5 lipca 2010, [online], www.minrol.gov.pl/pol/content/download/25485/142391/file/uchwala45Mspo.pdf.
- Urban Roman, Bielecki Jan, 2005: *Polski przemysł spożywczy w pierwszych miesiącach po integracji z Unią Europejską*, IERiGŻ-PIB, Warszawa, s. 43.
- Urban Roman, Szczepaniak Iwona, Mroczek Robert, 2010: *Polski sektor żywnościowy w pierwszych latach członkostwa (Synteza)*, IERiGŻ-PIB, s. 29.
- www.arimr.gov.pl.

Paulina Sobieszkańska, Arkadiusz Sadowski

FINANCIAL SUPPORT FOR THE POLISH AGRI-FOOD INDUSTRY BY THE EUROPEAN UNIONFUNDS IN 2004-2013

Summary

The article presents the results of studies concerning the support the development of agri-food industry in Poland from the European Union funds. Two programming periods, it is 2004-2006 and 2007-2013 was taken into account. It has been shown that in both cases the number of projects co-financed from EU funds was relatively small, given the total number of processing plants, but the average unit value was usually significant and exceeded one million zlotys. Regional differences in the importance of support was large. In the post-accession period agri-food industry has undergone a significant evolution, consisting mainly of increasing the scale of production and its concentration, while reducing employment. Apart from financial support for such a state of affairs affected mainly the opportunity to participate in the common European market.

Adres do korespondencji:
mgr Paulina Sobieszkańska, dr hab. Arkadiusz Sadowski
Uniwersytet Przyrodniczy w Poznaniu, Katedra Ekonomii i Polityki Gospodarczej w Agrobiznesie
ul. Wojska Polskiego 28; 60-637 Poznań
e-mail: sadowski@up.poznan.pl

KSZTAŁTOWANIE SIĘ CEN ZIEMI W POLSCE Z UWZGLĘDNIENIEM OKRESU PRZEJŚCIOWEGO NABYWANIA NIERUCHOMOŚCI ROLNYCH PRZEZ CUDZOZIEMCÓW

Renata Marks-Bielska, Wiesława Lizińska

Katedra Polityki Gospodarczej i Regionalnej Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego w Olsztynie
Kierownik katedry: prof. dr hab. Roman Kisiel

Słowa kluczowe: ceny ziemi rolnej, producent rolny, cudzoziemcy, nieruchomość rolna, Agencja Nieruchomości Rolnych

Key words: agricultural land prices, agriculture producer, foreigners, agricultural property, Agricultural Property Agency

S y n o p s i s. Celem artykułu była próba zdiagnozowania czynników kształtujących cenę ziemi rolnej oraz identyfikacja zmian cen ziemi w Polsce pod koniec okresu przejściowego nabywania nieruchomości rolnych przez cudzoziemców w odniesieniu do sytuacji w innych krajach UE-12. Wykorzystano dane statystyczne dla lat 2004-2013 (2014) pochodzące z EUROSTAT, GUS, Agencji Nieruchomości Rolnych, Ministerstwa Spraw Wewnętrznych i raporty przygotowane przez IERiGŻ-PIB. Przeprowadzone badania wykazały, że zmiany ceny ziemi rolnej w Polsce oraz innych krajach UE charakteryzowały się dużym zróżnicowaniem, co wynika z wielu przyczyn, których wpływu nie można jednoznacznie określić, bowiem nie wynikają one tylko z upływu okresu przejściowego nabywania nieruchomości rolnych przez cudzoziemców w wybranych krajach UE-12.

WSTĘP

Ceny zasobów naturalnych, w tym ziemi, kształtujące się na wolnych rynkach i będące wynikiem stosunków popytowo-podażowych są niezbędnym warunkiem racjonalnej gospodarki [Maśniak 2013]. Cena ziemi w rozwiniętej gospodarce rynkowej odgrywa bardzo ważną rolę, jest bowiem elementem opłacalności inwestowania w rolnictwie, podstawą finansowania wszelkiej działalności w gospodarstwie rolnym przez obce źródła finansowania (szczególnie w przypadku kredytów bankowych, gdzie stanowi podstawę hipotecznego zabezpieczenia długu), a także głównym i najtrwalszym elementem aktywów (majątku, kapitału) rodziny rolnej. Ponadto, jako składnik majątku jest przedmiotem transferu międzypokoleniowego lub obrotu komercyjnego (sprzedaży) [Klank 2008].

Każda działka ziemi, jeśli tylko ma jakąkolwiek wartość z gospodarczego punktu widzenia, ma swoją cenę. Nie dlatego że poniesiono nakłady na jej wytworzenie, ale dlatego że spełnia ona określone funkcje i stanowi źródło przyszłych korzyści – przynosi dochód [Woś 1996]. Z ceną ziemi mamy do czynienia głównie wtedy, gdy znajdują się osoby fizyczne lub prawne, które wyrażają chęć jej nabycia. Cenę tę ustala się np. przez

porównanie jej wartości do wartości innej ziemi, której cena jest znana. Cenę ziemi można ustalić również na podstawie renty gruntowej, którą ona daje. W innym ujęciu cena ziemi jest kosztem, który musi ponieść osoba nieposiadająca ziemi, ale chcąc ją użytkować, kupując ją lub dzierżawiąc [Manteuffel 1987].

Ceny ziemi są bardzo zróżnicowane, stosownie do użyteczności poszczególnych działek gruntu, jakości gleb i ich naturalnej urodzajności, położenia względem rynków zbytu, stanu środowiska naturalnego itp. Niezależnie od zróżnicowania przestrzennego ceny zmieniają się też w czasie [Maśniak 2013].

Nieruchomości rolne¹ należą do tzw. nieruchomości niezurbanizowanych, zlokalizowanych głównie na obszarach wiejskich. Katarzyna Kocur-Bera i Małgorzata Dudzińska wyodrębniły dwie grupy czynników determinujących cenę ziemi rolnej: czynniki przyrodnicze (jakość gleby, warunki wodne, rzeźba terenu, warunki klimatyczne) i przestrzennie-organizacyjne (antropogeniczne egzo- i endogenne)² [Kocur-Bera, Dudzińska 2014, s. 59]. Wartość gruntów jest bardzo ważną informacją niezbędną zarówno dla podmiotów publicznych, jak i prywatnych mających prawa do nieruchomości [Budzyński 2012]. Grunt rolny może mieć wiele wartości i funkcji w zależności od zróżnicowanych w tym samym czasie potrzeb nabywców [Kurowska i in. 2014]. Wyodrębnią się np. wartość użytkową, rynkową, odtworzeniową, katastralną, bankowo-hipoteczną.

Ważną kwestią dotyczącą wartości nieruchomości (w tym rolnych) na rynku są uwarunkowania planistyczne³ danego terenu. Cechą rynkową nieruchomości wpływającą w istotny sposób na wartość, która powinna być brana pod uwagę w procesie wyceny, jest m.in. przeznaczenie (funkcja) nieruchomości zapisane w opracowaniach planistycznych [Krajewska 2011]. Biorąc pod uwagę gradację wartości gruntów w strefach podmiejskich, pierwszym segmentem są grunty rolne, które nabywa się w celu prowadzenia produkcji rolnej (inwestycje rzeczowe produkcyjne), a przesłanką ich zakupu jest zwiększenie produkcji (powiększenie areалу upraw, efektywniejsze wykorzystanie maszyn, zalesienia, zwiększenie produkcji sadowniczej, ogrodniczej itp.). Maksymalna cena za tego typu grunty jest wyznaczana często przez opłacalność produkcji rolniczej. Następnym segmentem są nieruchomości rolne, które uznać można za inwestycje rzeczowe lokacyjne. Mają one przynieść w przyszłości właścicielowi zwrot zaangażowanych środków i założony zysk w momencie sprzedaży (dochód kapitałowy) albo dochód z dzierżawy gruntów (dochód bieżący) czy też dotacji z budżetu UE. Kolejnym, najdroższym segmentem rynku gruntów w strefach podmiejskich są działki budowlane. Traktowane są one zazwyczaj jako inwestycje nienastawione na zysk, nabywane w celu zaspokajania własnych mieszkaniowych potrzeb inwestora albo też budowy obiektów związanych z prowadzeniem działalności gospodarczej [Krajewska 2011].

¹ Nieruchomościami rolnymi (gruntami rolnymi) są nieruchomości, które są lub mogą być wykorzystywane do prowadzenia działalności wytwórczej w rolnictwie w zakresie produkcji roślinnej i zwierzęcej, nie wyłączając produkcji ogrodniczej, sadowniczej i rybnej (art. 46 Ustawy z dnia 23 kwietnia 1964 r. Kodeks cywilny, Dz.U.2014.0.121).

² Do czynników egzogennych, które uznano za względnie trwałe, zaliczone zostały: urbanizacja, stosunki demograficzne, sieć komunikacyjna, sieć handlowa itp. Czynniki egzogenne łatwo zmienne to: stosunki agrarne, system cen produktów rolnych i środków do produkcji rolnej, dostępność kredytów, polityka państwa względem terenów rolnych, stopień obciążenia świadczeniami na rzecz budżetu państwa, nasilenie inwestycji z budżetu państwa na rozwój rolnictwa, poziom upowszechniania oświaty oraz obsługi rolnictwa itp. Czynniki endogenne zaś to: wielkość i kształt sprzedawanych działek, struktura powierzchni użytków rolnych sprzedawanych nieruchomości, ich przestrzenne położenie oraz dogodność dojazdowa.

³ Uwarunkowania planistyczne – ogół ustaleń dotyczących możliwości inwestycyjnych dla danej nieruchomości.

Nabywca gruntu, w zależności od swoich potrzeb i preferencji (np. jakość gruntu, lokalizacja, przyszłe przeznaczenie – uprawa, inwestycje, budownictwo), czy też ze względu na spodziewany wzrost cen ziemi (np. 2004 rok – akcesja Polski do UE, 2016 rok – zakończenie okresu przejściowego nabywania nieruchomości rolnych przez cudzoziemców) jest skłonny przeznaczyć określoną kwotę na nabycie konkretnej działki ziemi rolnej. Wysokość cen zarówno w obrocie między rolnikami, jak i ziemi Skarbu Państwa, którą zarządza Agencja Nieruchomości Rolnych (ANR), kształtuje przede wszystkim rynek, ale zależy ona także od instrumentów wspólnej polityki rolnej (WPR) oraz polityki krajowej.

W przypadku gruntów pochodzących z Zasobu Własności Rolnej Skarbu Państwa (ZWRSP) wartość nieruchomości sprzedawanych przez ANR określają niezależni rzeczoznawcy majątkowi⁴. Cena wywoławcza nieruchomości jest ustalana w wysokości nie niższej niż wartość tej nieruchomości. Uwzględnia się też koszty poniesione na przygotowanie nieruchomości do sprzedaży (np. koszty związane ze zgromadzeniem niezbędnej dokumentacji, koszty wyceny, koszty prac geodezyjnych) [Kryszk i in. 2014].

Ze względu na zbliżający się koniec okresu przejściowego, 25 czerwca 2015 roku Sejm RP uchwalił nowelizację ustawy o kształtowaniu ustroju rolnego, którą po rozpatrzeniu poprawek Senatu na forum Sejmu 27 sierpnia 2015 roku podpisał Prezydent. Na mocy ustawy proponuje się ograniczenia w nabywaniu ziemi po zakończeniu okresu przejściowego ustalonego z Komisją Europejską (KE). Ziemię rolną będą mogli nabywać cudzoziemcy (osoby fizyczne i prawne) na takich samych zasadach jak rodzimi nabywcy [Dz.U. 2015.1433]. Prawo UE zabrania dyskryminowania obywateli i firm z krajów będących członkami Wspólnoty przez prawo krajowe. Z tych względów KE zakwestionowała ustawy regulujące obrót ziemią, dla których okres ochronny upływał w 2014 roku (Litwa, Węgry, Bułgaria i Słowacja).

Celem artykułu była z jednej strony próba zdiagnozowania czynników kształtujących cenę ziemi rolniczej, a z drugiej identyfikacja zmian cen ziemi w Polsce z końcem okresu przejściowego w nabywaniu nieruchomości rolnych przez cudzoziemców w odniesieniu do sytuacji w innych krajach UE-12. Na podstawie analizy dotyczącej tej sytuacji szukano odpowiedzi na pytanie, jaki wpływ na ceny ziemi może mieć perspektywa otwarcia rynku ziemi rolniczej dla cudzoziemców. Zwrócono uwagę na działania, które podjęto w zakresie uregulowań nabywania ziemi rolniczej przez cudzoziemców w związku z końcem okresu przejściowego nabywania nieruchomości rolnych.

Realizacja celu wymagała dokonania przeglądu literatury przedmiotu, przywołania wyników badań innych autorów na ten temat, a także analizy danych wtórnych. Wykorzystano dane statystyczne pochodzące z EUROSTAT, GUS, ANR, Ministerstwa Spraw Wewnętrznych (MSW) i raportów IERiGŻ-PIB [Rynek... 2005-2014].

CZYNNIKI KSZTAŁTUJĄCE CENĘ ZIEMI ROLNICZEJ

Wielu badaczy [m.in.: Barnard i in. 1997, Duvivier i in. 2005, Goodvin i in. 2005, Foryś, Putek-Szeląg 2008, Swinnen i in. 2013, Zawalińska i in. 2013, Kocur-Bera, Dudzińska 2014, Majchrzak 2015] badało wpływ polityki rolnej (dopłat do gruntów rolnych i produkcji rolniczej) na wartość ziemi. Brano też pod uwagę czynniki instytucjonalne (koszty transakcyjne,

⁴ Przy wycenie nieruchomości rolnych niezabudowanych będących w ZWRSP najczęściej stosuje się podejście porównawcze (metoda porównywania parami oraz metoda korygowania ceny średniej), w którym uwzględnia się cechy nieruchomości mające istotny wpływ na wartość nieruchomości rolnej [Kurowska i in. 2014].

dostępność kredytów itp.). Pietrzykowski [2014] na podstawie wyników badań określił związek między PKB *per capita* a cenami ziemi rolniczej. Potwierdził on dodatni charakter tej zależności w grupie badanych państw UE (oprócz Wielkiej Brytanii). Przeglądu dotychczasowych badań nad kapitalizacją wsparcia w Stanach Zjednoczonych i w krajach UE dokonali Justyna Góral i Jacek Kulawik [Góral, Kulawik 2014]. Z ich badań wynika, że kapitalizacja płatności bezpośrednich i innych subsydiów to proces odkładania się ich w stawkach czynszów dzierżawnych oraz w wartości i cenach aktywów trwałych, a szczególnie ziemi uprawnej.

Dominika Milczarek-Andrzejewska i Katarzyna Zawalińska dowiodły, że oddziaływanie WPR na wzrost cen ziemi w Polsce jest czterokrotnie wyższe na skutek dopłat bezpośrednich (w ramach filaru I) niż płatności PROW (działań filaru II). Wynika to z jednej strony z charakteru dopłat bezpośrednich (płaconych bezpośrednio do ha UR), a z drugiej z faktu, że na I filar przeznaczono relatywnie więcej środków niż na II [Milczarek-Andrzejewska, Zawalińska 2014].

Z badań K. Kocur-Bery i M. Dudzińskiej przeprowadzonych wśród rolników z województwa warmińsko-mazurskiego wynika, że największy wpływ na cenę nieruchomości rolnych mają: lokalizacja gruntów względem zabudowy wiejskiej, jakość gleby, rozdrobnienie, lesistość terenu i położenie na terenie o niekorzystnych warunkach gospodarowania (ONW). Analiza wykazała, że rolnik jest skłonny zapłacić więcej za grunt położony na terenie ONW, gdyż z tego typu grunty otrzymuje dodatkowe dopłaty z budżetu UE [Kocur-Bera, Dudzińska 2014].

Badania Beaty Kempy [2010] dotyczące zależności między ceną transakcyjną a czynnikami środowiskowymi wykazały, że nieruchomości wyraźnie dzielą się na nieruchomości z możliwością wykorzystania innego niż rolnicze (I grupa) oraz nieruchomości wykorzystywane na cele rolnicze i leśne (II grupa). Wyższe ceny uzyskiwano w odniesieniu do mniejszych nieruchomości rolnych z I grupy, gdzie mały wpływ miały walory produkcyjne gleby. Wartość nieruchomości rosła wraz ze zmniejszeniem odległości od zwartej zabudowy, a malała w pobliżu składowisk odpadów. Korzystne było zaś sąsiedztwo terenów objętych ochroną. W II grupie nieruchomości wpływ na wysoką wartość nieruchomości rolnych miała bonitacja [Kempa 2010].

Uwarunkowania rynku ziemi rolniczej w Polsce (ceny ziemi, skłonność do sprzedaży, warunki nabywania) były analizowane we wcześniejszych badaniach własnych [Marks-Bielska 2010], z których wynikało, że większość badanych (prawie 80%) otrzymała gospodarstwo od rodziców/teściów i powiększała je, kupując i/lub dzierżawiąc ziemię z różnych źródeł (np. od osób fizycznych, prawnych, z ZWRSP). Skłonność do sprzedaży ziemi w ogóle (bez rozróżniania na Polaków i cudzoziemców) wśród badanych rolników była relatywnie niska (7,95% badanych chciałoby sprzedać ziemię – częściej część niż całość). Dostrzeżono, że deklaracja ewentualnej możliwości sprzedaży dotyczyła najczęściej ziemi, którą dokupiono. Raczej nie zdecydowano by się na sprzedaż ojcowizny. Spośród 943 rolników tylko 5 (0,53%) zadeklarowało, że zamierza sprzedać część ziemi, na której gospodaruje obcokrajowcom. Taka sytuacja wynika ze specyficznego traktowania ziemi i jest warunkowana wartością kulturową i symboliczną polskiej ziemi.

Na podstawie prezentowanych wyników badań można stwierdzić, że podaż ziemi rolniczej, którą mogliby zakupić cudzoziemcy od rolników indywidualnych, jest niska. Ofertę stanowią mogą grunty pochodzące z ZWRSP, których na 31.12.2014 roku pozostawało 1,4 mln ha (tylko ponad 268 tys. ha z przeznaczeniem do rozdysponowania). Nie są to już w zasadzie atrakcyjne nieruchomości rolne. Zauważyć można również na polskim rynku ziemi rolniczej, że część inwestorów uczyniła z nich lokatę kapitału, biorąc pod uwagę również fakt, że w wyniku

zakończenia okresu przejściowego nabywania nieruchomości rolnych przez cudzoziemców ceny tego czynnika produkcji mogą wzrosnąć. Przewidywać należy, że część tych osób będzie chciała sprzedać ziemię z zyskiem, reprezentując w ten sposób stronę podażową.

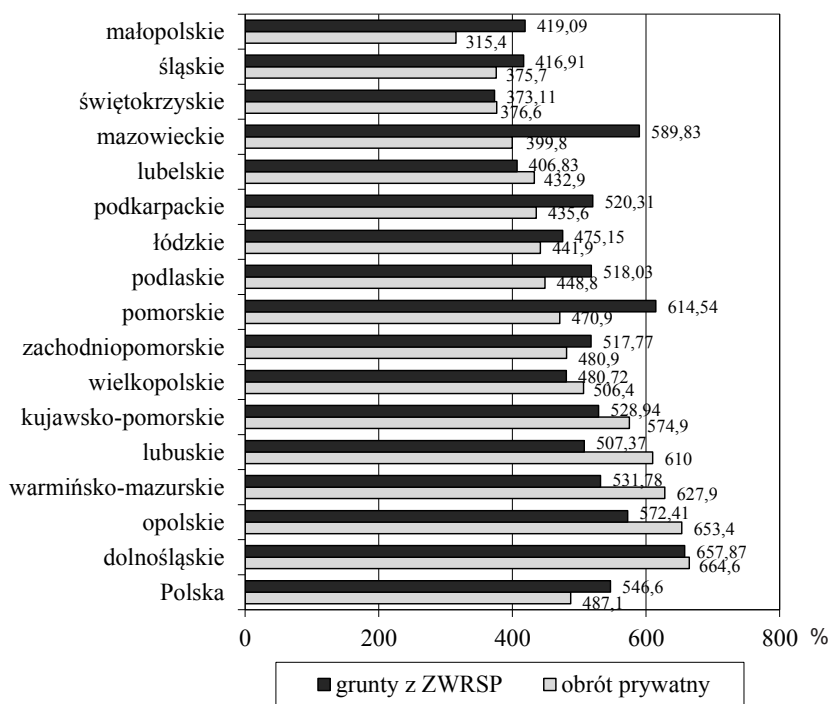
O cenie ziemi może decydować rodzaj renty, jakiej spodziewa się właściciel lub przyszły nabywca. Renta z ziemi definiowana jest najczęściej jako przychody nadzwyczajne, stanowiące nadwyżkę nad poniesionymi kosztami, które wynikają ze szczególnych cech ziemi czy też są związane z zabiegami agrotechnicznymi, przeprowadzonymi lub zamierzonymi inwestycjami albo z innymi czynnościami technicznymi, ekonomicznymi i prawnymi [Musiał 2012]. W literaturze wyróżnia się wiele rodzajów renty ziemi⁵, które mogą uzyskiwać właściciele i dzierżawcy w procesie gospodarowania [Marks-Bielska 2010]. W zależności od tego, jakiego rodzaju renty oczekuje sprzedający i kupujący, na różnym poziomie może kształtować się cena gruntu. Jak podkreślił Bazyl Czyżewski, coraz większe znaczenie przypisywane rencie gruntowej przejawia się w rosnących cenach ziemi. Wytworzoną wartość renty gruntowej określają uwarunkowania popytowo-podażowe na rynkach ziemi, surowców rolnych i środków do produkcji rolnej [Czyżewski 2014]. Zdaniem J. Góral i J. Kulawika w przypadku Polski można się spodziewać przyspieszenia tempa wzrostu cen z powodu zniesienia ostatnich barier administracyjnych występujących przy zakupie ziemi przez obcokrajowców z terenu Wspólnoty [Góral, Kulawik 2014].

CENY ZIEMI ROLNICZEJ W POLSCE W ŚWIETLE DANYCH STATYSTYKI PUBLICZNEJ

Polskie rolnictwo jest zróżnicowane regionalnie, m.in. pod względem struktury obszarowej i przyrodniczych warunków prowadzenia działalności produkcyjnej. Taki stan rzeczy determinuje również zróżnicowanie wysokości cen gruntów rolnych uzyskiwanych zarówno w obrocie prywatnym, jak i z ZWRSP⁶. Charakterystycznym zjawiskiem jest różnica cen osiąganych przez ANR (ceny niższe) i w obrocie między rolnikami. Z danych przedstawionych na rysunku 1. wynika, że dynamika cen gruntów w roku 2014 w porównaniu z 2004 rokiem była w Polsce wyższa na rynku państwowym (546,6%) niż na prywatnym (487,1%). Może to wynikać ze zdynamizowania sprzedaży gruntów państwowych i niechęcią wyzbywania się ziemi, która oprócz dochodów z produkcji może przynosić inne dochody (np. związane z instrumentami WPR), czy też z oczekiwanym wzrostem cen po zakończeniu okresu przejściowego nabywania nieruchomości rolnych przez cudzoziemców. Uwagę zwraca województwo mazowieckie, w którym różnica dynamiki cen gruntów na rynku państwowym w stosunku do prywatnego w analizowanych latach była wysoka (odpowiednio 589,8% i 399,8%). Podobna sytuacja miała miejsce w województwie pomorskim (odpowiednio 614,5% i 470,9%). Najwyższą dynamiką cen gruntów rolnych w obrocie prywatnym charakteryzowały się zaś województwa dolnośląskie (664,6%), opolskie (653,4%), warmińsko-mazurskie (627,9%) i lubuskie (610,0%).

⁵ Np.: ekonomiczna, gruntowa, różniczkowa I, II, jakości, absolutna, planistyczna, położenia (lokalizacyjna), rolnicza, górnicza, budowlana, miejska, wiejska (osadnicza, rezydencjalna), posiadania (kapitałowa), wsparcia unijnego, przekwalifikowania.

⁶ Należy pamiętać, że w obrocie prywatnym i z ZWRSP brane są pod uwagę nieco odmienne kategorie gruntów, co powoduje różnice w ich cenach. W pierwszym przypadku uwzględnia się grunty orne, a w drugim rolne.

Rysunek 1. Porównanie dynamiki cen gruntów rolnych w obrocie prywatnym oraz pochodzących z Zasobu Własności Rolnej Skarbu Państwa 2004-2014
Źródło: opracowanie własne na podstawie danych GUS.

Ceny ziemi rolniczej pochodzącej z ZWRSP są na ogół niższe niż w obrocie prywatnym. W 2014 roku średnia cena w Polsce na rynku państwowym stanowiła prawie 80% ceny osiągniętej w obrocie prywatnym. Wyjątkiem były województwa mazowieckie i śląskie, gdzie cena gruntów, którymi dysponuje ANR była wyższa od ceny gruntów prywatnych (tab. 1.). Analizując ceny ziemi rolniczej w latach 2004-2014, zauważyć można, że istnieje grupa województw, w których ceny są zdecydowanie wyższe niż w innych. W raportach opracowywanych przez IERiGŻ-PIB wyodrębnia się województwa o wysokich cenach ziemi (w 2013 rok – powyżej 30 tys. zł/ha w obrocie prywatnym: kujawsko-pomorskie, wielkopolskie, opolskie), średnich (20-30 tys./ha: zachodniopomorskie, pomorskie, warmińsko-mazurskie, podlaskie, mazowieckie, łódzkie, śląskie, małopolskie, dolnośląskie) i niskich (poniżej 20 tys./ha: lubuskie, lubelskie, świętokrzyskie, podkarpackie) [Rynek... 2005-2014].

Obszary, na których ceny ziemi są najniższe, cechują się przede wszystkim trudną sytuacją gospodarczą i wysokim bezrobociem. Natomiast województwa o najwyższych cenach to obszary o najlepiej ukształtowanej kulturze rolnej, najlepszych glebach i największym udziale gospodarstw rolnych zdolnych konkurować na rynku krajowym i międzynarodowym. Podaż gruntów na tych terenach jest relatywnie niska. Problem stanowią też nieuregulowane stosunki prawne, roszczenia byłych właścicieli. Na ceny ziemi rolniczej wpływa również regionalnie zróżnicowana podaż państwowych gruntów rolnych.

Tabela 1. Ceny ziemi na rynku państwowym i prywatnym w 2014 roku

Wyszczególnienie	W obrocie prywatnym [tys. zł/ha]	Z Zasobu WRSP [tys. zł/ha]	Relacja cen ziemi między rynkiem państwowym a prywatnym [%]
Polska	32 317	25 592	79,2
dolnośląskie	32 397	30 808	95,1
kujawsko-pomorskie	44 389	33 154	74,7
lubelskie	23 318	17 144	73,5
lubuskie	21 723	18 920	87,1
łódzkie	30 137	27 193	90,2
małopolskie	26 656	23 817	89,3
mazowieckie	31 202	33 402	107,0
opolskie	40 919	36 428	89,0
podkarpackie	19 699	17 368	88,2
podlaskie	30 059	15 971	53,1
pomorskie	32 517	24 815	76,3
śląskie	31 621	32 106	101,5
świętokrzyskie	22 409	16 495	73,6
warmińsko-mazurskie	29 454	20 883	70,9
wielkopolskie	43 389	35 727	82,3
zachodniopomorskie	23 568	21 389	90,7

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych GUS i ANR.

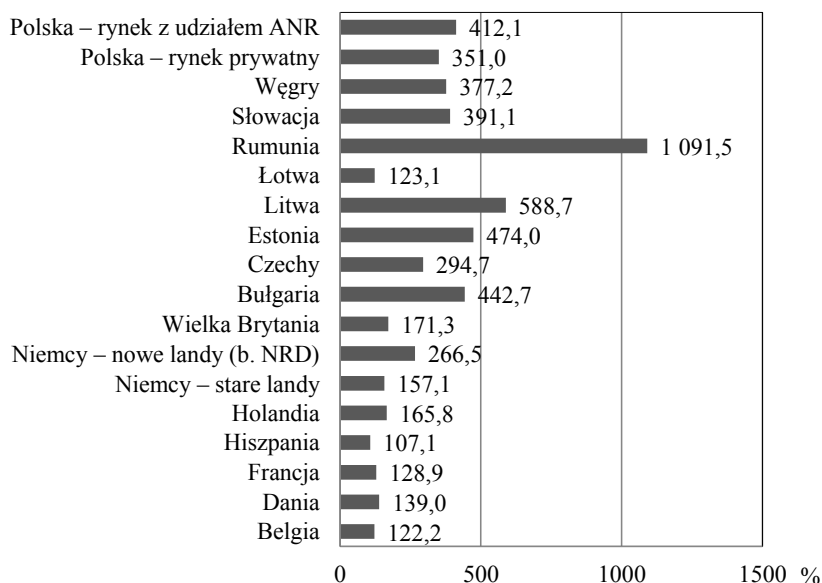
Z danych zawartych w sprawozdaniach MSW z realizacji *Ustawy z dnia 24 marca 1920 r. o nabywaniu nieruchomości przez cudzoziemców* wynika, że cudzoziemcy w latach 2004-2013 nabyli najwięcej ziemi rolniczej w województwach: mazowieckim, śląskim, dolnośląskim i wielkopolskim. Są to województwa, które zostały sklasyfikowane na najwyższych miejscach w rankingu atrakcyjności inwestycyjnej i w których cena ziemi jest najwyższa.

W większości województw następuje wzrost zainteresowania ziemią rolniczą przez cudzoziemców. Z jednej strony może być to związane z ograniczoną podażą ziemi, z drugiej zaś z obawami dotyczącymi uregulowań prawnych nabywania gruntów rolnych po zakończeniu okresu przejściowego.

CENY ZIEMI ROLNICZEJ W KRAJACH UNII EUROPEJSKIEJ

Główne trendy rozwoju rynków gruntów rolnych w Europie kształtuje sytuacja w takich krajach, jak: Holandia, Irlandia, Wielka Brytania, Niemcy [Rynek... 2014]. Jak wynika z analizy danych przedstawiających zmiany cen gruntów rolnych w latach 2004-2013, w grupie wybranych państw UE-15 poziom cen gruntów rolnych w 2013 roku w stosunku do 2004 roku oscylował od 107,1% w Hiszpanii do 171,3% w Wielkiej Brytanii (rys. 2).

Według prognoz analityków rynku nieruchomości rolnych w ciągu najbliższych 5 lat przy utrzymaniu się obecnej podaży gruntów o dobrej lokalizacji i jakości ceny gruntów rolnych w Wielkiej Brytanii będą rosnąć w tempie do 6% rocznie [Rynek... 2014]. Naj-

Rysunek 2. Zmiany ceny ziemi rolniczej w wybranych krajach UE w latach 2004-2013 (2004 = 100%)

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych EUROSTAT oraz [Rynek... 2005-2014].

większym bowiem zainteresowaniem charakteryzują się grunty orne o najwyższych klasach bonitacji. Równie wysoki wzrost poziomu cen gruntów rolnych odnotowano w Holandii. Cena gruntów w tym kraju w 2013 roku stanowiła 165,8% ceny z 2004 roku. Należy jednocześnie podkreślić, że ceny gruntów w Holandii wzrosły z poziomu 31,4 tys. euro do 52,1 tys. euro.

Sytuacja na rynku ziemi rolniczej w Hiszpanii może zaś wynikać, jak wskazuje się w raportach IERiGŻ-PIB, z efektu odreagowywania wzrostów cen z lat 1993-2007, gdy znaczne powierzchnie gruntów rolnych ulegały przekwalifikowaniu na obszary zurbanizowane. Na sytuację tę miało wpływ również zmniejszanie rozmiaru inwestycji w rolnictwie, co skutkowało ograniczeniem transakcji sprzedaży relatywnie droższych gruntów nawadnianych.

Dużo większy wzrost cen gruntów można zauważyć w nowych landach Niemiec (266,5%). W 2013 roku cena 1 ha gruntów rolnych we wschodnich landach stanowiła 42% ceny gruntów z zachodnich landów (w 2004 roku było to 24%). Jednocześnie warto zauważyć, że ceny gruntów we wschodnich landach najbardziej wzrosły w latach 2008-2011. Średnioroczne ceny wzrastały wówczas o około 21%, podczas gdy w zachodnich landach o około 5% – podobnie jak w całym okresie. Według opinii cytowanych w raporcie IERiGŻ-PIB, tak duży wzrost cen ziemi we wschodnich landach głównie jest spowodowany dostępem do rynku gruntów rolnych nabywców niezwiązanych z rolnictwem, którzy uczestnicząc w otwartych przetargach publicznych, oferują wyższe ceny.

Odmienne kształtowały się ceny w wybranych krajach UE-12. W krajach tych ceny gruntów rolnych w latach 2004-2013 wzrosły w większości 3-, 4-krotnie. Najwyższy wzrost (ponaddziesięciokrotny) miał miejsce w Rumunii. Cena gruntów rolnych z poziomu 284 euro/ha w 2004 roku wzrosła do 3100 euro/ha w 2013 roku. Natomiast najniższy wzrost ceny w tej grupie krajów odnotowano na Łotwie.

ZMIANY UWARUNKOWAŃ RYNKU ZIEMI ROLNICZEJ A KONIEC OKRESU PRZEJŚCIOWEGO NABYWANIA NIERUCHOMOŚCI ROLNYCH PRZEZ CUDZOZIEMCÓW

Zgodnie z oficjalnymi statystykami prowadzonymi przez MSW, w 2014 roku cudzoziemcy uzyskali w Polsce 271 zezwoleń na zakup ziemi o powierzchni 1036,35 ha. Jednak z raportu Najwyższej Izby Kontroli (NIK) [*Informacja...* 2014] wynika, że luki prawne umożliwiają cudzoziemcom nabywanie ziemi w Polsce, np. przez udział w polskich spółkach, które mają prawo własności ziemi. Tego typu spółki nie mają obowiązku składania informacji o posiadanych gruntach. Takie przejmowanie gruntów w Polsce jest najczęstsze wśród obywateli Holandii, Danii i Luksemburga. Raport NIK informuje, że np. w województwach zachodniopomorskim i dolnośląskim cudzoziemcy nabyli około czterokrotnie więcej powierzchni gruntów niż wynika to ze statystyki MSW. Takie transakcje na rynku ziemi rolniczej w Polsce były zawierane pomimo wprowadzenia regulacji w ramach obowiązującego okresu przejściowego.

Przepisy dotyczące okresów przejściowych w sprawie nabywania gruntów rolnych, oprócz Polski, w traktatach akcesyjnych wprowadziło 8 państw wstępujących do UE w maju 2004 roku (Bułgaria, Czechy, Estonia, Litwa, Łotwa, Rumunia, Słowacja i Węgry). W Rumunii i Bułgarii okres przejściowy obowiązywał do końca 2013 roku, natomiast decyzją KE Węgry, Łotwa, Słowacja i Litwa otrzymały zgodę na przedłużenie 7-letnich okresów przejściowych o kolejne 3 lata. Czechy i Estonia nie występowały o przedłużenie okresu przejściowego (okres ten zakończył się w 2011 roku). W większości krajów wprowadzono jednak przepisy, których celem była głównie regulacja obrotu gruntami rolnymi, aby ograniczyć ich nabywanie przez osoby lub podmioty, które nie są związane z rolnictwem i nie funkcjonują w lokalizacji nabywanego gruntu (tab. 2.).

Uwzględniając cel wprowadzonych regulacji, można podjąć próbę oceny sytuacji na rynkach ziemi rolniczej wyżej wymienionych krajów, szczególnie w okresie poprzedzającym datę zakończenia obowiązywania przepisów przejściowych w nabywaniu gruntów rolnych. Na podstawie badań trudno jednoznacznie wykazać wpływ zbliżającego się końca okresu przejściowego na wzrost cen gruntów rolnych. Wprawdzie w Estonii nastąpił znaczący wzrost cen w 2011 roku, jednak nie miał on miejsca np. w Czechach, gdzie stosunkowo wysoki wzrost cen odnotowano w 2010 roku (rok poprzedzający datę zakończenia obowiązywania przepisów przejściowych). W analizowanym okresie szczególnie widoczny był wzrost cen gruntów rolnych na Słowacji w 2012 roku w stosunku do 2011 roku, gdy cena z 1300 euro/ha wzrosła do poziomu 3700 euro/ha (cena ta utrzymała się również w 2013 roku). Należy wskazać, że w tym kraju ceny ziemi są bardzo zróżnicowane regionalnie. Jak wykazali Dušan Drabik i Miroslava Rajčániová, ceny ziemi rolniczej są silnie uzależnione nie tylko od jej jakości, ale także lokalizacji, czy też od tego, jak silna jest w danym regionie konkurencja ze strony rolników np. z Danii czy Niemiec. Ponadto ze względu na luki prawne nie wszystkie transakcje są rejestrowane. Generalnie ceny ziemi we wschodniej części Słowacji są prawie dwukrotnie niższe niż w zachodniej [Drabik, Rajčániová 2014].

KE uznała, że niektóre przepisy dotyczące warunków nabywania ziemi rolniczej mogą dyskryminować nabywców z innych krajów unijnych i w konsekwencji zażądała od Bułgarii, Litwy, Słowacji i Węgier wyjaśnień dotyczących obowiązujących w tych krajach przepisów regulujących nabywanie gruntów rolnych. Według KE, mimo iż państwa członkowskie mogą ustalać własne zasady rozwoju obszarów wiejskich w celu utrzymania gruntów pod uprawy i zapobiegania spekulacji w ich obrocie, to jednak powinny tego

Tabela 2. Regulacje dotyczące nabywania gruntów rolnych w wybranych krajach UE-12 związane z zakończeniem okresów przejściowych

Ograniczenie/ preferencje	Polska	Bulgaria	Słowacja	Litwa
Koniec okresu przejściowego	30 kwietnia 2016 r.	31 grudnia 2013 r.	30 kwietnia 2014 r.	30 kwietnia 2014 r.
Wymóg dotyczący okresu i miejsca zamieszkania (siedziby firmy)	od 5 lat w gminie lub gminie sąsiedniej	od 5 lat na terenie kraju ²	10 lat pobytu stałego (lub rejestracji podmiotu) na terenie kraju	–
Kontrola kwalifikacji zawodowych dla kupujących ziemię	– oświadczenia składane przez chcących kupić ziemię mają podlegać odpowiedzialności karnej	–	– osoby prawne – 3 lata prowadzenia działalności rolniczej, – osoby fizyczne – 3 lata prowadzenia działalności rolniczej (lub pokrewnie) lub 3 lata pracy, – ograniczenia dla rolników nieposiadających 3-letniego doświadczenia pracy w rolnictwie: w ciągu 3 lat nie mogą sprzedać, wydzierżawić lub przekazać w formie darowizny nabytej nieruchomości	– 3-letnie doświadczenie w prowadzeniu działalności rolniczej (w ciągu ostatnich 10 lat) lub kwalifikacje rolnicze potwierdzone odpowiednim dyplomem ⁴
Ograniczenia obrotu i przeznaczenia ziemi	– ograniczenie rozdrobnienia ziemi pomiędzy zbyt wielu właścicieli, np. przez dziedziczenie przez wszystkich spadkobierców, – ograniczenia obszarowe w nabywaniu gruntów (do 300 ha), – 10-letni zakaz obrotu ziemią zakupioną z zasobów państwa pod rygorem wysokich kar, – nabywca nieruchomości z ZWRSP przed zawarciem umowy sprzedaży składa oświadczenie o pochodzeniu środków finansowych przeznaczonych na ten cel, – w przypadku sprzedaży nieruchomości rolnej przez osobę fizyczną lub osobę prawną inną niż ANR prawo pierwokupu przysługuje dzierżawcy ¹	–	–	– osoba fizyczna, jak również osoba prawna może nabyć bezpośrednio ogółem do 500 ha gruntów rolnych, – w tym maksymalnie 300 ha gruntów państwowych ⁵ , – zobowiązanie do rolniczego użytkowania, – nabyty grunt można odsprzedać po upływie co najmniej 5 lat, – w razie nabycia gruntu o powierzchni przekraczającej ustawowe limity, nadwyżka powierzchni może zostać przejęta do zasobu państwowych gruntów rolnych

Tabela 2. Ciąg dalszy

	Bulgaria	Słowacja	Litwa
Ograniczenie/ preferencje	Polska		
Ograniczenia obrotu i przeznaczenia ziemi Przyznawane preferencje	– w przypadku braku osoby uprawnionej do pierwokupu albo niewykonania tego prawa prawo to przysługuje rolnikowi indywidualnemu będącemu właścicielem nieruchomości rolnej graniczącej ze sprzedawaną, a jeżeli ten warunek spełnia więcej niż jeden właściciel, z prawa pierwokupu w pierwszej kolejności może skorzystał ten, którego wskaże sprzedający		– nabycie gruntów o powierzchni do 10 ha nie podlega przepisom ustawy, grunt o większej powierzchni wymaga stosownego certyfikatu, – prawo pierwokupu przysługujące nabywcom nieruchomości rolnej (m.in. współwłaściciele nieruchomości, użytkownik nieruchomości, właściciel nieruchomości przylegającej, instytucja reprezentująca skarb państwa)
Kontrola pochodzenia środków na zakup	–	– dla osób prawnych, wyklucza się nabywanie i posiadanie gruntów tych osób prawnych, których partnerzy lub udziałowcy są bezpośrednio lub pośrednio zarejestrowani w rajach podatkowych	– jeśli nabywca jest osobą prawną, to zarządzane przez nią przedsiębiorstwo musi osiągać nie mniej niż 50% przychodów ze sprzedaży produkcji rolnej oraz dowieść swojej „żywności ekonomicznej”, – może być zobowiązany do ujawnienia źródła pochodzenia środków finansowych, za które zakupił grunty

¹ Jeżeli łącznie spełnione są następujące warunki: 1) umowa dzierżawy została zawarta w formie pisemnej, w tym w formie aktu notarialnego, oraz była wykonywana co najmniej 3 lata, licząc od dnia przekazania umowy do dyrektora oddziału; 2) nabywana nieruchomość wchodzi w skład gospodarstwa rodzinnego dzierżawcy lub jest dzierżawiona przez spółdzielnię produkcji rolnej. ² Dopuszcza się prawo nabycia i posiadania gruntów rolnych przez osobę prawną zarejestrowaną w Bułgarii krócej niż 5 lat, jeśli jej partnerzy, członkowie stowarzyszeni, członkowie zarządu lub założyciele mają miejsce zamieszkania w Bułgarii krócej niż 5 lat. ³ Z obowiązku trzyletniej pracy w rolnictwie na Słowacji zwolnieni młodzi rolnicy pod warunkiem, że w ciągu 3 lat nie sprzedadzą, wydzierżawią lub przekażą w formie darowizny nabytej nieruchomości. ⁴ Wymagania te nie dotyczą rolników poniżej 40. roku życia. ⁵ Więcej gruntów mogą nabyć jedynie rolnicy prowadzący chów bydła, ale wielkość dodatkowego zakupu uzależniona jest od stanu pogłowia zwierząt. Do wymienionych 500 ha wliczana jest również powierzchnia gruntów posiadanych przez tzw. osoby powiązane z nabywcą. Za osoby powiązane uznani są współmałżonkowie, dzieci, rodzice oraz inni bliscy krewni nabywcy gruntu. Powiązane osoby prawne to spółki, w których dana osoba fizyczna lub ta sama osoba prawna posiada pośrednio lub bezpośrednio więcej niż 25% głosów w zgromadzeniu wspólników lub ponad 25% udziałów spółki.

Źródło: opracowanie własne na podstawie [Rynek ... 2014, Stankiewicz 2015].

dokonywać w ramach unijnego prawa. Jednocześnie KE zarzuca tym państwom, że ich przepisy krajowe mogą ograniczać swobody przepływu kapitału i przedsiębiorczości, szczególnie odnośnie wymogu dotyczącego okresu i miejsca zamieszkania potencjalnego nabywcy gruntów rolnych [Stankiewicz 2015].

PODSUMOWANIE

Przeprowadzone analizy danych statystycznych i wyników badań różnych ekonomistów wykazały, że ceny ziemi rolniczej, zarówno w Polsce, jak i w innych krajach UE, charakteryzowały się dużym zróżnicowaniem. Głównie jednak wykazywały tendencje wzrostowe. Dynamika cen gruntów w Polsce w 2014 roku w porównaniu z 2004 rokiem kształtowała się na poziomie 546,6% na rynku państwowym i 487,1% na rynku prywatnym. W grupie wybranych krajów UE-15 poziom cen gruntów w 2013 roku w stosunku do 2004 roku oscylował od 107,1% w Hiszpanii do 171,3% w Wielkiej Brytanii. Odmienne kształtowały się ceny w wybranych krajach UE-12, w których ceny gruntów rolnych w latach 2004-2013 wzrosły w większości 3-, 4-krotnie.

Zróżnicowanie zmian cen w analizowanych krajach nie ma jednej przyczyny. Jak wskazują przywołane wyniki badań, wśród głównych determinant takiej sytuacji wymienić można m.in.: jakość gruntu będącego przedmiotem transakcji, jego lokalizację, przyszłe przeznaczenie (uprawa, inwestycje, budownictwo), oczekiwany wzrost cen ziemi, możliwość skorzystania z instrumentów WPR, rozwiązania krajowej polityki rolnej.

Ziemia w wymiarze ekonomicznym jest naturalnym czynnikiem bogactwa kraju, czynnikiem produkcji niepowtarzalnym w sensie lokalizacyjnym i strukturalnym, jest dobrem trwałym i nieruchomym, przedmiotem wartości, co w dużym stopniu wpływa na przepisy regulujące obrót ziemią rolniczą w poszczególnych krajach. Celem ustanawianych aktów prawnych w tym zakresie jest przede wszystkim prowadzenie odpowiedniej polityki zmierzającej do kształtowania stosunków agrarnych w danym kraju. Jednak ważnym elementem tych regulacji jest nadzór nad transakcjami kupna-sprzedaży, w których biorą udział również cudzoziemcy. Czynniki, które mogą ograniczać ich udział w rynku nieruchomości rolnych, są przepisy dotyczące m.in. okresu i miejsca zamieszkania potencjalnego nabywcy gruntu rolnego czy też jego doświadczenia zawodowego związanego z rolnictwem.

Trudno jednoznacznie określić na przykładzie krajów objętych badaniami wpływ wdrażanych regulacji na zmiany cen ziemi rolniczej. Z jednej strony, wynikać to może ze złożoności i różnorodności czynników determinujących sytuację na rynkach ziemi rolniczej w poszczególnych krajach, z drugiej strony – z różnego sposobu gromadzenia danych, co w konsekwencji wpływa na ich dostępność.

LITERATURA

- Barnard Charles H., Whittaker Gerald, Westenbarger David, Ahearn Mary, 1997: *Evidence of capitalization of direct government payments into U.S. cropland values*, „American Journal of Agricultural Economics”, no. 79, s. 164-250.
- Budzyński Tomasz, 2012: *Propozycje zastosowań mapy średnich cen transakcyjnych gruntów w gospodarce nieruchomościami*, „Studia i Materiały Towarzystwa Naukowego Nieruchomości”, vol. 20, nr 1, s. 135-144.
- Czyżewski Bazyle, 2014: *Renty ekonomiczne w gospodarce żywnościowej w Polsce*, PWE, Warszawa.

- Drabik Dušan, Rajčániová Miroslava, 2014: *Agricultural Land Market In Slovakia Under The New Land Acquisition Law*, „Review of Agricultural and Applied Economics”, no. 17 (2), s. 84-87, doi: 10.15414/raae.2014.17.02.84-87.
- Duvivier Romain, Gaspard Frédéric, de Frahan Bruno Henry, 2005: *A Panel Data Analysis of the Determinants of Farmland Price: An Application to the Effects of the 1992 CAP Reform in Belgium*. Paper presented at the XIth EAAE Congress on the Future of Rural Europe in Global Agri-Food System, Copenhagen, 23-27 August.
- Foryś Iwona, Putek-Szeląg Ewa, 2008: *Przesłanki inwestowania w nieruchomości rolne na przykładzie zasobów AWRSP i ANR w zachodniopomorskim*, *Inwestowanie w nieruchomości i finansowanie*, „Studia i Materiały. Towarzystwo Naukowe Nieruchomości”, Olsztyn, vol. 16, no. 4, s. 37-49.
- Goodwin Bary K., Mishra Ashok K., Ortalo-Magne Francois, 2005: *Landowners' Riches: The distribution of Agricultural Subsidies*. Paper presented at the CESI for Applied Economic Conference, Munich, Germany, March, 2005.
- Góral Justyna, Jacek Kulawik, 2014: *Problemy kapitalizacji subsydiów w rolnictwie*. „Zagadnienia Ekonomiki Rolnej”, nr 1, s. 3-24.
- Informacja o wynikach kontroli wykonania w 2014 r. planów finansowych Agencji Nieruchomości Rolnych*, 2014, NIK, Departament Rolnictwa i Rozwoju Wsi.
- Kempa Beata, 2010: *Czynniki środowiskowe a wartość użytków rolnych*, „Acta Scientiarum Polonorum. Administratio Locorum”, nr 9, z. 1, s. 47-56.
- Klank Leszek, 2008: *Ekonomiczne aspekty integracji wsi polskiej z UE [w] Polska wieś i rolnictwo w Unii Europejskiej. Dylematy i kierunki przemian*, Mirosław Drygas, Andrzej Rosner (red.), IRWiR, PAN, Warszawa, s. 43-58.
- Kocur-Bera Katarzyna, Dudzińska Małgorzata, 2014: *Model cen nieruchomości rolnych na przykładzie województwa warmińsko-mazurskiego*, [w] *Analiza rynku i zarządzania nieruchomościami*. Towarzystwo Naukowe Nieruchomości, Olsztyn, s. 59-71.
- Krajewska Małgorzata, 2011: *Uwarunkowania planistyczne a wartość nieruchomości rolnych*, [w] *Inwestowanie na rynku nieruchomości*, Ewa Siemińska (red.), Wyd. Poltext, Warszawa, s. 149-179.
- Kryszk Hubert, Kurowska Krystyna, Ogryzek Marek, 2014: *Analiza cen transakcyjnych nieruchomości gruntowych niezabudowanych będących w zasobie ANR OT Olsztyn*, „Studia i Prace Wydziału Nauk Ekonomicznych i Zarządzania”, nr 36, t. 1, s. 291-302.
- Kurowska Krystyna, Kryszk Hubert, Cymerman Ryszard, 2014: *Identyfikacja czynników wpływających na kształtowanie się cen transakcyjnych nieruchomości rolnych będących w zasobie ANR OT w Olsztynie*, „Studia i prace Wydziału Nauk Ekonomicznych i Zarządzania”, nr 36, T. 1, s. 303-316.
- Majchrzak Adam, 2015: *Ziemia rolnicza w krajach Unii Europejskiej w warunkach ewolucji wspólnej polityki rolnej*, PWN, Warszawa.
- Manteuffel Ryszard, 1987: *Filozofia rolnictwa*, PWN, Warszawa.
- Marks-Bielska Renata, 2010: *Rynek ziemi rolniczej w Polsce – uwarunkowania i tendencje rozwoju*, Wyd. UWM w Olsztynie, Olsztyn.
- Maśniak Jacek, 2013: *Wahania cykliczne cen ziemi rolniczej w Polsce – ujęcie teoretyczne i empiryczne*, „Roczniki Naukowe Ekonomii Rolnictwa i Rozwoju Obszarów Wiejskich”, t. 100, z. 3, s. 115-122.
- Milczarek-Andrzejewska Dominika, Zawalińska Katarzyna, 2014: *Konflikty wokół ziemi – czy Wspólna Polityka Rolna może je łagodzić?* [w] *Ekonomia jest piękna? Księga dedykowana Profesorowi Jerzemu Wilkinowi*. Łukasz Hardt, Dominika Milczarek (red.), Wydawnictwo Naukowe Scholar, Warszawa, s. 407-422.
- Musiał Wiesław, 2012: *Uwarunkowania gospodarowania ziemią rolniczą w regionach rozdrobnionych agrarnie (wybrane aspekty)*, [w] *Rozwój wsi i rolnictwa w Polsce. Aspekty przestrzenne i regionalne*, Andrzej Rosner (red.), IRWiR PAN, Warszawa, s. 179-205.
- Pietrzykowski Robert, 2014: *Rozwój gospodarczy a ceny ziemi rolniczej na przykładzie wybranych państw z Unii Europejskiej*, „Prace Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu”, nr 348, s. 285-295.
- Rynek ziemi rolniczej w Polsce. Stan i perspektywy*, IERiGŻ PIB, Warszawa, 2005-2014.
- Swinnen Johan, Ciaian Pavel, Kanscs d'Artis, Van Herck Kristine, Vranken Liesbet, 2013: *Possible Effects on EU Land Markets of New CAP Direct Payments*. Direktorat-General for Internal Policies, Policy Department B: Struktural and Cohesion Policies, Agriculture and Rural Development, European Parliament.

- Stankiewicz Dorota, 2015: *Nabywanie ziemi rolniczej przez cudzoziemców w Polsce*, Biuro Analiz Sejmowych, nr 7(190).
- Ustawa z dnia 5 sierpnia 2015 r. o kształtowaniu ustroju rolnego, Dz.U. 2015, poz. 1433.
- Ustawa z dnia 23 kwietnia 1964 r. Kodeks cywilny, Dz.U. 2014.0.121.
- Woś Augustyn (red.), 1996: *Agrobiznes. Mikroekonomika*, Wyd. Key Text, Warszawa.
- Zawalińska Katarzyna, Giesecke James, Horridge Mark, 2013: *The consequences of Less Favoured Area support: a multi-regional CGE analysis for Poland. Agricultural and Food Science*, vol. 22, no. 2 (2013), <http://ojs.tsv.fi/index.php/AFS/article/view/7754/6305>, dostęp: 09.09.2015.

Renata Marks-Bielska, Wiesława Lizińska

SHAPING OF LAND PRICES IN POLAND WITH REGARD TO THE TRANSITIONAL PERIOD OF AGRICULTURAL LAND PURCHASING BY FOREIGNERS

Summary

The purpose of the article was on the one hand an attempt to diagnose the factors influencing the price of agricultural land, and on the other to identify changes in the prices of land in Poland in the context of the approaching end of the transitional period of the acquisition of agricultural properties by foreigners in relation to the situation in other EU-12 countries. Analysis was provided with regard to activities taken in the regulation of the agricultural land acquisition - of due to the end of the transitional period. In the paper were used: statistical data for the years 2004-2013 (2014) derived from Eurostat, the Central Statistical Office, the Agricultural Property Agency, the Ministry of Internal Affairs and the Agricultural Land Market Reports – IAFE NRI. Conducted analysis of statistical data and research results by various authors showed that the prices of agricultural land, both in Poland and other EU countries, were characterized by high variation. It cannot be attributed to single causes. On the basis of the collected empirical data we cannot clearly describe the impact of the end of the transitional period in the acquisition of agricultural land by foreigners in selected EU-12 on agricultural land prices level.

Adres do korespondencji:
dr hab. Renata Marks-Bielska, prof. UWM, dr hab. Wiesława Lizińska
Uniwersytet Warmińsko-Mazurski w Olsztynie
Katedra Polityki Gospodarczej i Regionalnej,
ul. Oczapowskiego 10, 10-719 Olsztyn
e-mail: renatam@uwm.edu.pl

PRZESTRZENNE ZRÓŻNICOWANIE POTENCJAŁU PRODUKCYJNEGO ROLNICTWA W POLSCE

Katarzyna Łukiewska, Katarzyna Chrobocińska

Katedra Ekonomiki Przedsiębiorstw Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego w Olsztynie
Kierownik katedry: dr hab. Małgorzata Juchniewicz, prof. UWM

Słowa kluczowe: potencjał produkcyjny, rolnictwo, metoda Warda
Key words: production potential, agriculture, Ward's method

S y n o p i s. W opracowaniu dokonano oceny zróżnicowania potencjału produkcyjnego rolnictwa pomiędzy województwami Polski. Analiza dotyczyła średnich wyników z lat 2011-2013. Wykorzystano metody statystyki opisowej oraz metodę Warda. Z przeprowadzonej analizy wynika, że największe dysproporcje dotyczą produktywności pracy oraz wyposażenia pracy w pozostałe zasoby produkcyjne, tj. ziemię i kapitał. Można przypuszczać, że właśnie te czynniki w największym stopniu decydują o potencjale i pozycji konkurencyjnej rolnictwa. Największym potencjałem rolnictwa wyróżniały się województwa warmińsko-mazurskie i zachodniopomorskie, a najmniejszym województwa południowej i wschodniej Polski: małopolskie, podkarpackie, lubelskie, świętokrzyskie i śląskie.

WSTĘP

Rolnictwo jest jednym z najważniejszych sektorów gospodarki Polski. Wynika to z kilku przesłanek. Sektor ten jest źródłem najważniejszego produktu ludzkości, jakim jest żywność [Wilkin 2007]. Ponadto ma znaczący wpływ na sytuację społeczno-ekonomiczną mieszkańców obszarów wiejskich, a także na stan środowiska przyrodniczego [Sawa 2008]. Rolnictwo jest głównym filarem sektora agrobiznesu i elementem łańcucha żywności [Kiełbasa 2015], którego udział w całkowitej produkcji i zatrudnieniu jest relatywnie wysoki w stosunku do innych sektorów gospodarki. Zdaniem Juliana Krzyżanowskiego [2014], zrównoważony rozwój kraju nie jest możliwy bez rolnictwa i dbałości o zasoby naturalne oraz rozwój terytorialny.

Warunki, w jakich funkcjonuje rolnictwo w Polsce uległy w ostatnich latach znacznym przemianom. Było to związane z procesami transformacji ustrojowej, akcesją Polski do Unii Europejskiej (UE) oraz coraz większą współzależnością Polski z innymi gospodarkami narodowymi. Otwarcie rynków zagranicznych (europejskich i światowych) doprowadziło do konfrontacji polskich produktów rolno-spożywczych z analogicznymi produktami z innych krajów [Ziętara 2014]. Nasilająca się w sektorze konkurencja sprawia, że podmioty muszą być konkurencyjne. Konkurencyjność można w pewnym uproszczeniu określić jako umiejętność skutecznej rywalizacji z innymi podmiotami w dążeniach do analogicznych celów. Aby sprostać konkurencji i osiągnąć określoną pozycję konkurencyjną, rozumianą jako wynik takiej rywalizacji, niezbędna jest budowa odpowiedniego potencjału konkurencyjnego. Potencjał ten traktowany jest jako źródło przewagi konkurencyjnej tego sektora.

Obejmuje efektywność wykorzystania podstawowych zasobów produkcyjnych, a także relacje między nimi. Traktowanie zasobów jako podstawy konkurencyjności przedsiębiorstwa jest zgodne z założeniami teorii zasobowej (ang. *resource-based theory*).

Potencjał produkcyjny rolnictwa był przedmiotem badań wielu ekonomistów [Poczta 2010, Pawlak 2013, Nowak 2013, Grochowska, Mańko 2014]. Koncentrowano się w nich głównie na ocenie poziomu potencjału produkcyjnego w Polsce w porównaniu z pozostałymi krajami UE. Mniejsze znaczenie przypisywano w nich regionalnej analizie. W związku z tym celem opracowania jest próba oceny przestrzennego zróżnicowania potencjału produkcyjnego rolnictwa Polski (według województw).

METODYKA BADAŃ

W pierwszym etapie badań, na postawie przesłanek merytorycznych i dostępnych danych statystycznych, wskazano wybrane cechy opisujące potencjał produkcyjny rolnictwa. Został on określony efektywnością wykorzystania podstawowych zasobów produkcyjnych, tj. pracy, ziemi i kapitału, oraz relacjami pomiędzy nimi na podstawie następujących wskaźników: produkcja globalna na 1 ha użytków rolnych, produkcja globalna na 1 pracującego, produkcja globalna na 1 zł środków trwałych brutto, wartość brutto środków trwałych na 1 ha użytków rolnych, powierzchnia użytków rolnych na 1 pracującego oraz wartość brutto środków trwałych na 1 pracującego. Wykorzystane dane pochodziły z Głównego Urzędu Statystycznego. Analiza dotyczyła średnich wyników z lat 2011-2013.

We wstępnej analizie danych wykorzystano wybrane metody statystyki opisowej. Zastosowano średnią arytmetyczną, minimum, maksimum oraz miary zróżnicowania rozkładu: rozstęp i współczynnik zmienności. Następnie dokonano klasyfikacji województw ze względu na potencjał produkcyjny za pomocą metody Warda, należącej do hierarchicznych aglomeracyjnych metod analizy skupień. Istota metod aglomeracyjnych sprowadza się do wyodrębnienia ze zbioru danych obiektów jednorodnych podzbiorów tych obiektów. Podział zostaje przeprowadzony tak, aby obiekty z jednej grupy (klasy) były do siebie jak najbardziej podobne, a obiekty należące do klas odmiennych jak najbardziej różne [Kisielińska 2009]. Jako miarę odległości pomiędzy badanymi obiektami przyjęto odległość euklidesową, która wyznacza rzeczywistą odległość geometryczną w przestrzeni wielowymiarowej [Suchecki, Lewandowska-Gwarda 2010]:

$$d_{ij} = \left[\sum_{k=1}^m (z_{ik} - z_{jk})^2 \right]^{1/2}$$

gdzie:

d_{ij} – odległość między dwoma rozważanymi obiektami,

z_{ik} , z_{jk} – wartości znormalizowanej k -tej zmiennej dla obiektów i oraz j ,

m – liczba klasyfikowanych cech.

Aby poszczególne cechy miały taki sam wpływ na odległości, zostały poddane procedurze standaryzacji [Wójciak 2002]. Grupy obiektów, zgodnie z metodą Warda, łączone były tak, aby zminimalizować sumę kwadratów odchyień tych dwóch grup od środka ciężkości nowej grupy, która powstawała z ich połączenia [Panek, Zwierzchowski 2013]. Z tego względu metoda ta powszechnie jest uznawana za najbardziej efektywną i często jest wykorzystywana w badaniach ekonomicznych.

WYNIKI BADAŃ

Ocenę potencjału produkcyjnego rolnictwa w poszczególnych województwach Polski rozpoczęto od analizy wielkości posiadanych zasobów produkcyjnych: ziemi, kapitału i pracy (tab. 1.). Poziom współczynników zmienności wskazuje na duże zróżnicowanie wielkości angażowanych czynników produkcji w rolnictwie Polski w układzie województw. Największe dysproporcje można było zaobserwować w zakresie zasobów pracy (współczynnik zmienności na poziomie 66%). Najbardziej znaczące na tle pozostałych regionów zasoby pracy w rolnictwie angażowane były w województwie lubelskim, gdzie w latach 2011-2013 liczba pracujących wynosiła średnio 305,8 tys. osób. Relatywnie duży stan zatrudnienia w rolnictwie odnotowano także w województwach mazowieckim, małopolskim i podkarpackim, w których liczba pracujących kształtowała się w tym okresie od 256 do około 300 tys. osób. Najmniejsze zasoby pracy angażowano w województwie lubuskim i wynosiły one 32,6 tys. osób, czyli ponaddziewięciokrotnie mniej niż w lubelskim.

Znaczące dysproporcje między województwami można było zaobserwować także w zakresie nakładu kapitału w rolnictwie (współczynnik zmienności równy 54,6%). Jest to istotny element decydujący o potencjale produkcyjnym rolnictwa, ponieważ stanowi główny czynnik

Tabela 1. Powierzchnia użytków rolnych (UR), wartość brutto środków trwałych (ŚT) oraz liczba pracujących w rolnictwie w poszczególnych województwach Polski (średnia w latach 2011-2013)

Województwo	Powierzchnia UR [ha]	Wartość brutto ŚT [mln zł]	Liczba pracujących [osoby]
dolnośląskie	934 903	7 119	83 692
kujawsko-pomorskie	1 038 113	9 001	105 234
lubelskie	1 406 651	11 312	305 722
lubuskie	458 805	2 805	32 587
łódzkie	982 209	9 880	177 583
małopolskie	587 572	6 689	270 573
mazowieckie	1 986 213	18 005	298 002
opolskie	525 020	4 907	48 910
podkarpackie	607 800	5 836	255 852
podlaskie	1 072 056	8 415	124 314
pomorskie	741 661	5 030	61 708
śląskie	389 435	5 199	86 877
świętokrzyskie	504 103	4 992	148 039
warmińsko-mazurskie	1 035 761	7 229	64 991
wielkopolskie	1 776 407	18 490	207 710
zachodniopomorskie	857 389	6 026	43 969
Statystyki opisowe			
Średnia	931 506	8 183	144 735
Min	389 435	2 805	32 587
Max	1 986 213	18 490	305 722
Rozstęp	1 596 778	15 684	273 135
Współczynnik zmienności [%]	49,8	54,6	66,0

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych GUS [*Rocznik statystyczny...* 2012-2014].

sprawczy różnic w poziomie społecznej wydajności pracy [Mrówczyńska-Kamińska 2008]. Wartość brutto środków trwałych wahała się od 2,8 mln zł w województwie lubuskim do 18,5 mld w województwie wielkopolskim. Rozkład tej cechy charakteryzował się asymetrią prawostronną, ponieważ większość odnotowanych wielkości była niższa od średniej. Tylko w sześciu województwach (wielkopolskim, mazowieckim, lubelskim, łódzkim, kujawsko-pomorskim, podlaskim) wartość kapitału w rolnictwie była wyższa niż przeciętnie w kraju.

W przekroju regionalnym istotne zróżnicowanie wykazuje także wielkość UR (współczynnik zmienności na poziomie 49,8%). Największą powierzchnią ziemi przeznaczoną na cele rolnicze, prawie 1,99 mln ha, dysponowało województwo mazowieckie. Powyżej 1 mln ha UR odnotowano także w województwach wielkopolskim, lubelskim, podlaskim, kujawsko-pomorskim i warmińsko-mazurskim. Relatywnie niewielkie zasoby UR skupiało województwo śląskie (389,4 tys. ha), a także lubuskie (458,8 tys. ha). Rozstęp w zakresie tej kategorii wynosił 1,60 mln ha, a relacja wielkości maksymalnej i minimalnej 5,1.

W ocenie potencjału produkcyjnego zasadnicze znaczenie ma zestawienie poziomu angażowanych zasobów z osiągniętymi wynikami produkcyjnymi. W opracowaniu efekty produkcyjne zmierzono za pomocą wartości produkcji globalnej. Obliczone wskaźniki produktywności umożliwiły ocenę efektywności wykorzystania podstawowych czynników wytwórczych (tab. 2.). Rozpatrując produktywność zasobów produkcyjnych, zdecydowanie największe zróżnicowanie można zaobserwować w zakresie produktywności pracy. Świadczy o tym współczynnik zmienności, którego poziom dla tej kategorii wynosił 47% i był ponaddwukrotnie większy niż w przypadku produktywności ziemi i kapitału (odpowiednio 20,9% i 17,5%). Liderem pod względem skuteczności wykorzystania zasobów pracy w rolnictwie było województwo zachodniopomorskie, w którym w latach 2011-2013 produkcja globalna na jednego pracownika wynosiła średnio 83,3 tys. zł rocznie. Relatywnie korzystne efekty produkcyjne uzyskiwali także pracujący w rolnictwie w województwach warmińsko-mazurskim, wielkopolskim i opolskim (68,1-78,6 tys. zł/os.). Najniższą produktywność pracy odnotowano zaś w województwie podkarpackim, w którym jeden pracujący w rolnictwie w ciągu roku wytwarzał przeciętnie produkcję globalną o wartości 9,4 tys. zł, czyli 9-krotnie mniejszą niż pracujący w rolnictwie w zachodniopomorskim. Zdaniem Romana Kulikowskiego [2013], zróżnicowanie produktywności pracy w rolnictwie wynika głównie ze zróżnicowania wielkości gospodarstw i liczby ludności zatrudnionej w tym sektorze, a w mniejszym stopniu z bezwzględnej wielkości produkcji rolnej w poszczególnych województwach.

Relatywnie niewielkim zróżnicowaniem charakteryzowała się produktywność ziemi. Przeciętne efekty produkcyjne w przeliczeniu na 1 ha UR w Polsce wynosiły 6 tys. zł/ha. Wyniki w poszczególnych województwach odchyłały się od średniej przeciętnie o 20,9%. Największą produktywnością ziemi wyróżniało się województwo wielkopolskie (8,5 tys. zł/ha), a najmniejszą województwo podkarpackie (4 tys. zł/ha). Różnica między największą i najmniejszą wartością była dwukrotna.

Podobnym zróżnicowaniem cechował się rozkład produktywności kapitału w rolnictwie. Wartość produkcji globalnej na 1 zł wartości brutto środków trwałych kształtowała się od 0,41 zł w województwie podkarpackim do 0,83 zł w województwie pomorskim. Relacja maksymalnej i minimalnej wielkości wskaźnika wyniosła 2,0. Wyniki w poszczególnych województwach odchyłały się od średniej przeciętnie o 17,5%.

Ocenę produktywności rolnictwa uzupełniono analizą relacji występujących pomiędzy najważniejszymi zasobami produkcyjnymi, które stanowią podstawę skuteczności wykorzystania tych zasobów (tab. 3.). Z badań przeprowadzonych przez Annę Rzeszutko

Tabela 2. Produktywność podstawowych czynników produkcji w rolnictwie w poszczególnych województwach Polski (średnia w latach 2011-2013)

Województwo	Produkcja globalna na 1 ha UR [zł/ha]	Produkcja globalna na 1 pracującego [zł/osoba]	Produkcja globalna na 1 zł wartości brutto ŚT [zł/zł]
dolnośląskie	4 779	53 367	0,6265
kujawsko-pomorskie	6 836	67 439	0,7864
lubelskie	5 907	27 137	0,7329
lubuskie	4 882	67 746	0,7864
łódzkie	7 383	40 840	0,7335
małopolskie	6 147	13 325	0,5393
mazowieckie	7 564	50 198	0,8292
opolskie	6 348	68 074	0,6776
podkarpackie	3 962	9 384	0,4112
podlaskie	5 740	49 527	0,7302
pomorskie	5 640	67 789	0,8300
śląskie	7 114	33 649	0,5305
świętokrzyskie	6 348	21 604	0,6405
warmińsko-mazurskie	4 938	78 609	0,7059
wielkopolskie	8 472	72 342	0,8095
zachodniopomorskie	4 280	83 297	0,6064
Statystyki opisowe			
Średnia	6 021	50 271	0,6860
Min	3 962	9 384	0,4112
Max	8 472	83 297	0,8300
Rozstęp	4 510	73 913	0,4188
Współczynnik zmienności [%]	20,9	47,0	17,5

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych GUS [Bank Danych Lokalnych, dostęp 10.08.2015, *Rocznik statystyczny...* 2012-2014].

[2014] wynika bowiem, że istnieje wysoka zależność korelacyjna pomiędzy układem relacji między czynnikami produkcji a osiąganą efektywnością produkcji w rolnictwie.

Znaczące rozproszenie występowało w zakresie wyposażenia siły roboczej w pozostałe czynniki wytwórcze, tj. ziemię i kapitał trwały. Świadczy o tym współczynnik zmienności na poziomie odpowiednio 57,4% i 44,9%. Największą powierzchnię UR na 1 pracującego w rolnictwie (19,5 ha) odnotowano w województwie zachodniopomorskim. Relatywnie wysokim wyposażeniem czynnika pracy w ziemię wyróżniały się także województwa warmińsko-mazurskie, lubuskie, pomorskie i dolnośląskie. Najmniej korzystne relacje ziemia-praca wystąpiły w województwie małopolskim, gdzie na 1 pracującego w rolnictwie przypadło zaledwie 2,2 ha, czyli prawie 9-krotnie mniej niż w zachodniopomorskim.

W zakresie wyposażenia pracy w kapitał ponownie przodowało województwo zachodniopomorskie, w którym na 1 pracującego przypadło średnio 137,1 tys. zł wartości brutto środków trwałych. Dobre wyniki w tym zakresie odnotowano także w wojewódz-

Tabela 3. Relacje między czynnikami produkcji w rolnictwie w poszczególnych województwach Polski (średnia w latach 2011-2013)

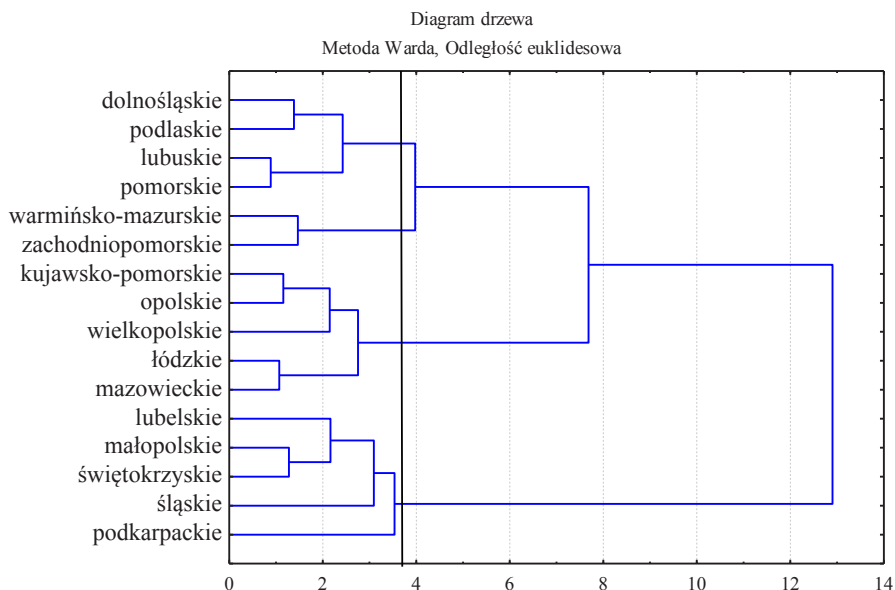
Województwo	Wartość brutto ŚT na 1 ha UR [tys. zł/ha]	Powierzchnia UR na 1 pracującego [ha/osoba]	Wartość brutto ŚT na 1 pracującego [tys. zł/osoba]
dolnośląskie	7,6	11,2	85,1
kujawsko-pomorskie	8,7	9,9	85,5
lubelskie	8,1	4,6	37,0
lubuskie	6,2	14,1	86,1
łódzkie	10,1	5,5	55,6
małopolskie	11,4	2,2	24,7
mazowieckie	9,1	6,7	60,4
opolskie	9,4	10,7	100,3
podkarpackie	9,6	2,4	22,8
podlaskie	7,9	8,6	67,7
pomorskie	6,8	12,0	81,5
śląskie	13,4	4,7	63,0
świętokrzyskie	9,9	3,4	33,7
warmińsko-mazurskie	7,0	15,9	111,2
wielkopolskie	10,4	8,6	89,0
zachodniopomorskie	7,0	19,5	137,1
Statystyki opisowe			
Średnia	8,9	8,6	71,3
Min	6,2	2,2	22,8
Max	13,4	19,5	137,1
Rozstęp	7,2	17,3	114,3
Współczynnik zmienności [%]	21,4	57,4	44,9

Źródło: jak w tab. 2.

twach warmińsko-mazurskim i opolskim. Najniższa wartość brutto środków trwałych w przeliczeniu na 1 pracującego występowała w województwie podkarpackim (22,8 tys. zł). Rozstęp wynosił 114,3 tys. zł na osobę, a relacja maksymalnej i minimalnej wartości 6,0.

Niewielkim zróżnicowaniem charakteryzowała się relacja kapitał-ziemia. Średnia wartość brutto środków trwałych na 1 ha UR wynosiła 8,9 tys. zł. Wyniki w poszczególnych województwach odchodziły się od średniej przeciętnie o 1,9 tys. zł/ha, czyli 21,4%. Najkorzystniejsze nakłady kapitałowe w przeliczeniu na 1 ha UR odnotowano w województwie śląskim, a także w małopolskim, wielkopolskim i łódzkim. Najmniej korzystne relacje kapitał-ziemia występowały zaś w województwie lubuskim, a następnie w pomorskim i warmińsko-mazurskim. Różnica między największą (13,4 tys. zł/ha) i najmniejszą (6,2 tys. zł/ha) wartością była dwukrotna.

Następnie w opracowaniu podjęto próbę pogrupowania województw ze względu na podobieństwo cech opisujących potencjał produkcyjny. W tym celu ze względów merytorycznych wykorzystano relatywne mierniki potencjału produkcyjnego, tj. wskaźniki produktywności i

Rysunek 1. Typologia województw według potencjału produkcyjnego rolnictwa

Źródło: jak w tab. 2.

relacji między zasobami. Wszystkie wzięte pod uwagę cechy spełniały kryterium statystyczne, ponieważ współczynnik zmienności dla tych cech był odpowiednio wysoki (powyżej 15%). Efektem przeprowadzonego grupowania było stworzenie hierarchicznego drzewa, zwanego dendrogramem (rys. 1.). Na podstawie analizy dendrogramu wyodrębniono cztery grupy województw wewnętrznie jednorodnych pod względem badanych cech.

W utworzonych grupach typologicznych dokonano również oceny poziomu potencjału produkcyjnego rolnictwa. Do tej oceny wykorzystano średnie wewnątrzklasowe wartości wybranych cech opisujących potencjał produkcyjny (tab. 4.).

Do klasy pierwszej zaliczono dwa województwa: warmińsko-mazurskie i zachodniopomorskie (rys. 2.). Charakterystyczną cechą tej grupy była najwyższa spośród wszystkich typów produktywność pracy, która wiązała się z najlepszym uzbrojeniem technicznym zasobów pracy oraz najwyższą ilością kapitału przypadającą na 1 ha ziemi. Grupa odznaczała się jednocześnie niską produktywnością ziemi oraz przeciętną produktywnością kapitału i relacjami kapitał-ziemia. Można jednak uznać, że potencjał produkcyjny rolnictwa w tych regionach był wysoki. Drugie skupienie utworzyły województwa: dolnośląskie, podlaskie, lubuskie i pomorskie. Jest to grupa tworząca typ przeciętny, niewyróżniająca się analizowanymi cechami na tle pozostałych regionów. W skład trzeciej grupy weszły województwa: kujawsko-pomorskie, opolskie, wielkopolskie, łódzkie i mazowieckie, których potencjał produkcyjny można określić jako relatywnie wysoki. Regiony tego skupienia wyróżniały się najwyższą produktywnością ziemi i kapitału. Średnie wartości klasowe pozostałych analizowanych cech były zbliżone do wartości przeciętnych w Polsce. Czwarta klasa objęła województwa południowo-wschodniej Polski, tj. małopolskie, podkarpackie, lubelskie, świętokrzyskie i śląskie. Rolnictwo w tych województwach na tle wszystkich analizowanych typów odznaczało się najniższą produktywnością pracy i kapi-

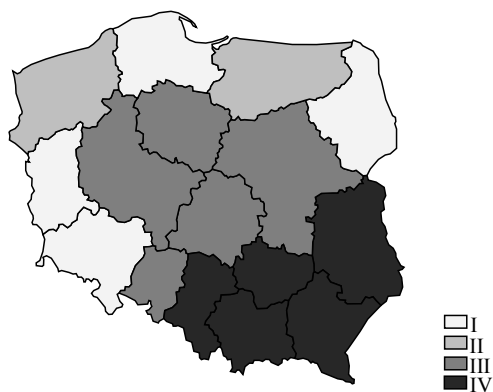
Tabela 4. Średnie charakteryzujące klasy typologiczne województw według potencjału produkcyjnego rolnictwa w latach 2011-2013

Klasa	Województwa	Produkcja globalna na 1 ha UR [zł/ha]	Produkcja globalna na 1 pracującego [zł/osoba]	Produkcja globalna na 1 zł wartości brutto ŚT [zł/zł]	Wartość brutto ŚT na 1 ha UR [tys. zł/ha]	Powierzchnia UR na 1 pracującego [ha/osoba]	Wartość brutto ŚT na 1 pracującego [tys. zł/osoba]
I	warmińsko-mazurskie, zachodniopomorskie	4 608,7	80 953,1	0,6562	7,0	17,7	124,1
II	dolnośląskie, podlaskie, lubuskie, pomorskie	5 260,4	59 607,5	0,7433	7,1	11,5	80,1
III	kujawsko-pomorskie, opolskie, wielkopolskie, łódzkie, mazowieckie	7 320,6	59 778,5	0,7672	9,5	8,3	78,2
IV	małopolskie, podkarpackie, lubelskie, świętokrzyskie, śląskie	5 895,5	21 020,0	0,5709	10,5	3,5	36,3

Źródło: jak w tab. 2.

tału oraz najmniejszym wyposażeniem pracy w kapitał i ziemię. Mimo bardzo korzystnych relacji kapitał-ziemia, potencjał produkcyjny rolnictwa tej grupy należy uznać za niski.

Zdaniem Aldony Mrówczyńskiej-Kamińskiej, [2008] wzrost produktywności pracy w rolnictwie jest możliwy w warunkach zmniejszania zatrudnienia, co pozwoli także na poprawienie relacji praca-ziemia i praca-kapitał. Według tej ekonomistki, przyrost wolumenu produkcji ma drugorzędne znaczenie dla wzrostu wydajności pracy. W rolnictwie może się on wiązać także z zastosowaniem wydajniejszych technik, efektywniejszych nakładów lub postępu biologicznego [Grochowska, Mańko 2014].

Rysunek 2. Przestrzenne zróżnicowanie potencjału produkcyjnego rolnictwa w Polsce

Źródło: jak w tab. 2.

PODSUMOWANIE

Z przeprowadzonej analizy wynika, że potencjał produkcyjny rolnictwa w Polsce jest przestrzennie zróżnicowany. Rozbieżność może wynikać z różnic w: warunkach przyrodniczych, rodzaju produkcji rolnej, rozdrobnieniu agrarnym czy poziomie rozwoju gospodarczego regionów. Największe dysproporcje zaobserwowano w zakresie produktywności pracy oraz relacji kapitał-praca i ziemia-praca. Zdecydowanie mniejsze zróżnicowanie dotyczyło produktywności ziemi i kapitału oraz relacji kapitał-ziemia. Można zatem przypuszczać, że właśnie czynniki związane z efektywnością wykorzystania nakładu pracy i wyposażeniem pracy w pozostałe zasoby produkcyjne w największym stopniu decydują nie tylko o potencjale produkcyjnym rolnictwa w poszczególnych regionach, ale także o osiągniętej pozycji konkurencyjnej. Na podstawie analizy przeprowadzonej metodą Warda stwierdzono, że najlepsze wyniki w tych obszarach odnotowano w województwach warmińsko-mazurskim i zachodniopomorskim. W tych regionach skupiony jest największy w Polsce potencjał produkcyjny rolnictwa. Najmniej korzystne wyniki w zakresie wskazanych cech i jednocześnie najmniejszy potencjał produkcyjny zaobserwowano w województwach południowej i wschodniej Polski: małopolskim, podkarpackim, lubelskim, świętokrzyskim i śląskim. A zatem działania mające na celu zmniejszanie występujących w kraju dysproporcji w zakresie rozwoju rolnictwa powinny być skierowane do tych województw.

LITERATURA

- Bank Danych Lokalnych, GUS, [online], stat.gov.pl/bdl, dostęp 10.08.2015.
- Grochowska Renata, Mańko Stanisław, 2014: *Produktywność gospodarstw rolnych w Polsce na tle innych krajów*, „Problemy Rolnictwa Światowego”, t. 14, z. 1, s. 25-33.
- Kiełbasa Magdalena, 2015: *Przyszłość sektora rolno-spożywczego w Polsce w odniesieniu do stanu obecnego*, „Progress in Economic Sciences”, nr 2, s. 227-238.
- Kisielińska Joanna, 2009: *Bezwzorcowca klasyfikacja obiektów w ekonomice rolnictwa*, „Problemy Rolnictwa Światowego”, t. 8, z. 23, s. 104-115.
- Krzyżanowski Julian, 2014: *Przyszłość rolnictwa, gospodarki żywnościowej i obszarów wiejskich*, [w] *Rolnictwo, gospodarka żywnościowa, obszary wiejskie – 10 lat w Unii Europejskiej*, Nina Drejerska (red.), Wydawnictwo SGGW, Warszawa.
- Kulikowski Roman, 2013: *Produkcja i towarowość rolnictwa w Polsce. Przemiany i zróżnicowania przestrzenne po II wojnie światowej*, Instytut Geografii i Przestrzennego Zagospodarowania im. Stanisława Leszczyńskiego Polska Akademia Nauk, Warszawa, ss. 131.
- Mrówczyńska-Kamińska Aldona, 2008: *Znaczenie rolnictwa w gospodarce narodowej w Polsce – analiza makroekonomiczna i regionalna*, „Problemy Rolnictwa Światowego”, t. 5(XX), s. 96-108.
- Nowak Anna, 2013: *Produktywność rolnictwa polskiego w kontekście jego konkurencyjności*, „Folia Pomeranae Universitatis Technologiae Stetinensis. Oeconomica”, z. 299(70), s. 159-168.
- Panek Tomasz, Zwierzchowski Jan, 2013: *Statystyczne metody wielowymiarowej analizy porównawczej. Teoria i zastosowanie*, Oficyna Wydawnicza SGH, Warszawa, s. 409.
- Pawlak Karolina, 2013: *Międzynarodowa zdolność konkurencyjna sektora rolno-spożywczego krajów Unii Europejskiej*, Wydawnictwo UP, Poznań, s. 491.
- Pocztwa Walenty, 2010: *Potencjał i pozycja konkurencyjna polskiego sektora rolno-żywnościowego na rynku europejskim*, „Postępy Nauk Rolniczych”, nr 2, s. 35-56.
- Rocznik statystyczny rolnictwa za lata 2012-2014, 2012-2014: GUS, Warszawa.
- Rzeszutko Anna, 2014: *Efektywność produkcyjna rolnictwa w Polsce a relacje między czynnikami produkcji*, „Journal of Agribusiness and Rural Development”, z. 2(32), s. 141-154.
- Sawa Józef, 2008: *Próba oceny zrównoważenia procesów produkcji rolniczej*, „Inżynieria Rolnicza”, nr 2(100), s. 257-262.

- Sucecki Bogdan, Lewandowska-Gwarda Karolina, 2010: *Klasyfikacja, wizualizacja i grupowanie danych przestrzennych*, [w] *Ekonometria przestrzenna. Metody i modele analizy danych przestrzennych*, Bogdan Sucecki (red.), Wyd. C.H. Beck, Warszawa, s. 37-69.
- Wilkin Jerzy, 2007: *Uwarunkowania rozwoju polskiego rolnictwa w kontekście europejskim i globalnym. Implikacje teoretyczne i praktyczne*, Materiały VIII Kongresu Ekonomistów Polskich „Polska w gospodarce światowej – szanse i zagrożenia rozwoju”, [online], <http://www.pte.pl/pliki/0/247/PTE-KongresWilkin.doc>, dostęp 05.08.2015.
- Wójciak Mirosław, 2002: *Konkurencyjność działów produkcyjnych polskiej gospodarki*, Wyd. AE im. Karola Adamieckiego, Katowice, s. 107.
- Ziętara Wojciech, 2014: *Konkurencyjność polskich gospodarstw rolniczych*, „Roczniki Naukowe SERiA”, t. XIV, z. 1, s. 257-262.

Katarzyna Łukiewska, Katarzyna Chrobocińska

*SPATIAL DIFFERENTIATION OF PRODUCTION POTENTIAL OF AGRICULTURE
IN POLAND*

Summary

The study assesses the production potential diversity of agricultural in Polish regions in 2011-2013. The study used descriptive statistics and Ward's method. The analysis shows that the greatest disparities relate to labour productivity and equipment working in other productive resources, ie. land and capital. It can be assumed that these factors are the main determinants of potential and competitive position. The greatest potential for agriculture stand out Warmia-Mazury and zachodniopomorskie, whereas the smallest in voivodships in southern and eastern Poland: małopolskie, podkarpackie, lubelskie, świętokrzyskie and śląskie.

Adres do korespondencji:

Mgr Katarzyna Łukiewska, dr Katarzyna Chrobocińska
Uniwersytet Warmińsko-Mazurski w Olsztynie
Wydział Nauk Ekonomicznych, Katedra Ekonomiki Przedsiębiorstw
ul. Oczapowskiego 4, 10-719 Olsztyn
e-mail: katarzyna.lukiewska@uwm.edu.pl, kasiachr@uwm.edu.pl

WPLYW ZMIENNOŚCI CEN SKUPU MLEKA NA RYZYKO DOCHODOWE GOSPODARSTW MLECZNYCH W LATACH 2015-2020

Ewa Kołoszycz, Artur Wilczyński

Katedra Zarządzania Przedsiębiorstwami
Zachodniopomorskiego Uniwersytetu Technologicznego w Szczecinie
Kierownik katedry: prof. dr hab. Michał Świtłyk

Słowa kluczowe: metoda Monte Carlo, zmienność cen mleka, gospodarstwa mleczne, wartość oczekiwana, parytet dochodu

Key words: Monte Carlo method, the volatility of milk prices, dairy farms, the expected value, income parity

S y n o p s i s. Działalność gospodarstw rolnych determinowana jest przez wiele czynników ekonomicznych, technologicznych czy instytucjonalnych. Dają one podstawy do tworzenia scenariuszy ryzyka pozwalającego oszacować prawdopodobieństwo wystąpienia strat z prowadzonej działalności bądź niezrealizowania założonego celu. W badaniach określono ryzyko nieosiągnięcia w latach 2015-2020 dochodu z gospodarstwa rolnego na poziomie z 2014 roku. Realizacja celu wymagała zbudowania gospodarstw modelowych. Źródłem danych był system FADN, a obiektami badawczymi gospodarstwa wyspecjalizowane w produkcji mleka. W przeprowadzonych symulacjach uwzględniono zmiany, które nastąpiły we wspólnej polityce rolnej, w tym rezygnację z systemu kwotowania produkcji mleka. Przeprowadzone badania wykazały, że istnieje wysokie prawdopodobieństwo, że w latach 2015-2020 żadne z analizowanych gospodarstw modelowych nie będzie osiągać wyższego dochodu niż w 2014 roku. Wykazano także, że w gospodarstwach o stadzie krów mniejszym niż 5 sztuk wskazany cel nie będzie możliwy do zrealizowania. Z wykonanych analiz wynika także, że parytet dochodu na poziomie średniego wynagrodzenia w gospodarce narodowej będą w stanie osiągnąć jedynie gospodarstwa utrzymujące więcej niż 20 krów mlecznych.

WSTĘP

Gospodarstwa rolne narażone są na działanie wielu czynników, które wpływają na ryzyko nieosiągnięcia ich celów produkcyjnych i ekonomicznych. Wynika to głównie z biologicznego charakteru produkcji (dużego uzależnienia jej od czynników trudnych do przewidzenia), różnicy w czasie pomiędzy podjętą decyzją a uzyskanym efektem (silnie związaną z długim cyklem produkcyjnym) oraz wysokiej wrażliwości cen produktów na zmiany podaży i popytu. Do niedawna główna regulacja rynku mleka w postaci systemu kwotowania produkcji pozwalała na zachowanie równowagi pomiędzy popytem i podażą mleka oraz na zapewnienie producentom zbytu na wyprodukowane mleko i ograniczenie wrażliwości ceny skupu mleka na zmiany rynkowe. Odejście od systemu kwotowania

na rynku mleka i wprowadzenie tzw. pakietu mlecznego już doprowadziło do wzrostu produkcji i spadku cen mleka¹, co znajduje odzwierciedlenie we wcześniej prowadzonych badaniach [Helming, Berkum 2008, Patton i in. 2008, Baer-Nawrocka, Kiryluk-Dryjska 2010, Świtłyk, Wilczyński 2012]. Należy również spodziewać się, że ceny na rynku europejskim będą w większym stopniu uzależnione od podaży i popytu na rynku globalnym [IFCN Dairy Report 2014]. Istotnym czynnikiem determinującym ryzyko dochodowe w gospodarstwach rolnych jest zmiana zasad wsparcia bezpośredniego, która prawdopodobnie wpłynie na strukturę produkcji oraz ich dochody [Kulawik 2014, Kołoszycz, Wilczyński 2014, Potori i in. 2014, Czekaj i in. 2014].

Celem badań jest określenie ryzyka (prawdopodobieństwa) nieosiągnięcia w latach 2015-2020 dochodu z gospodarstwa rolnego na poziomie dochodu z 2014 roku. Badaniami objęto gospodarstwa zajmujące się chowem bydła mlecznego o różnej skali produkcji. Uzupełnieniem przeprowadzonych badań było określenie parytetu dochodu jako miary zróżnicowania dochodów pomiędzy ludnością rolniczą a zatrudnionymi poza rolnictwem.

MATERIAŁ I METODA BADAŃ

Badania przeprowadzono w oparciu o modele gospodarstw wyspecjalizowanych w chowie krów mlecznych, które zostały przygotowane na podstawie informacji o *parametrach techniczno-ekonomicznych gospodarstw rolnych uczestniczących w Polskim FADN w 2011 r.* [Goraj i in. 2013, s. 58-59]. Podstawowe dane o badanych gospodarstwach zawarto w tabeli 1. Stworzenie modeli gospodarstw wymagało opracowania dodatkowych założeń związanych z organizacją produkcji (np. zarządzanie stadem, produkcja pasz własnych w gospodarstwie) oraz zarządzaniem gospodarstwem (np. majątkiem trwałym). Dla okresu 2012-2014 wielkość plonów, wydajności jednostkowe, koszty i ceny były ustalone z wykorzystaniem indeksów łańcuchowych obliczonych na podstawie danych GUS i IERiGŻ-PIB. W modelach przyjęto, że inwestycje dokonywane w gospodarstwach będą miały charakter odtworzeniowy, umożliwiając prowadzenie działalności rolniczej bez zmian technologii produkcji. Obliczeń dokonano z wykorzystaniem modelu TIPI-CAL (*Technology Impact and Policy Impact Calculation*). Jest to wieloletni model rekursywny, pozwalający na deterministyczne lub stochastyczne symulowanie zmian w gospodarstwach rolnych w perspektywie dziesięciu lat [Hemme i in. 1997, Wilczyński, Karolewska 2007].

W projekcjach cen produktów oraz kosztów na lata 2015-2020 uwzględniono prognozy OECD-FAO, World Bank oraz Komisji Europejskiej [OECD-FAO *Agricultural Outlook* 2014, *Commodity Markets Outlook* 2015, *European Commission Prospects* 2014]. W przypadku braku prognoz np. dla niektórych środków produkcji lub produktów rolnych, ich poziom wyznaczono na podstawie średniego tempa zmian z lat 2009-2014. Kształtowanie się cen na podstawowe środki do produkcji i produkty rolne przyjęte w badaniach zaprezentowano na rysunku 1.

Analiza sytuacji ekonomicznej gospodarstw w latach 2015-2020 uwzględniała zmiany polityki rolnej. Wsparcie bezpośrednie w analizowanych gospodarstwach składało się z:

- jednolitej płatności obszarowej,
- płatności za zazielenienie,

¹ Jak podaje Komisja Europejska, produkcja mleka w UE w czerwcu 2015 r. wzrosła o 3,9% w porównaniu z czerwcem 2014 r., natomiast cena mleka spadła o 20% w analogicznym okresie [Milk Market Situation 2015].

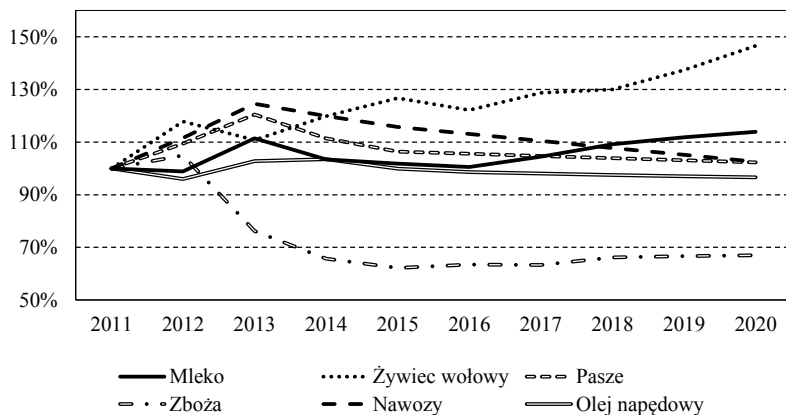
Tabela 1. Podstawowe parametry analizowanych gospodarstw modelowych

Parametry	Jednostka miary	Grupy gospodarstw						
		M4	M8	M12	M17	M25	M34	M60
Liczba gospodarstw reprezentowanych w grupie FADN	szt.	81	283	427	404	515	272	278
Pogłowie krów mlecznych	LU	4	8	12	17	25	34	60
Wydajność mleczna	kg/krowa	3562	4002	4252	4802	5322	5933	6649
Powierzchnia UR	ha	10,5	14,9	21,2	24,8	33,4	43,6	71,9
Udział powierzchni dzierzawionej w UR	%	14	20	26	24	30	34	37
Nakłady pracy ogółem	AWU	1,44	1,76	1,88	1,96	2,07	2,19	2,85
Udział nakładów pracy obcej	%	1	1	1	2	4	6	21
Udział produkcji mleka w produkcji ogółem	%	16	59	62	69	78	82	84
Wartość kapitału na 1 krowę	tys. zł/LU	31,8	29,4	29,3	28,6	27,3	29,6	29,0

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych FADN.

- płatności dodatkowej (redystrybucyjnej),
- płatności związanej z produkcją (do bydła i krów).

Mając na uwadze ograniczenia modelu deterministycznego, zdecydowano o zastosowaniu symulacji stochastycznych i wykorzystaniu metody Monte Carlo. Ograniczenia modelu deterministycznego wynikają głównie z tego, że może on uwzględnić niewielką liczbę kombinacji zmiennych o prawdopodobieństwach przyjętych *a priori*, a uzyskane wyniki odzwierciedlają jedynie punktowo możliwe efekty w gospodarstwach. Dzięki nadaniu charakteru losowego wybranym danym wejściowym, uzyskuje się możliwość obserwacji całego zakresu wyników możliwych do osiągnięcia w gospodarstwach. W badaniach przyjmuje się zazwyczaj niewielką liczbę zmiennych. Jako podstawową zmienną losową w gospodarstwach mlecznych przyjmuje się cenę mleka, a wybór pozostałych zmiennych zależy od celu badań [El Benni, Finger 2013, Shalloo i in. 2004, McDonald i in. 2013, Neyhard i in. 2013]. W polskich badaniach dotyczących przyszłej sytuacji ekonomicznej gospodarstw, które uwzględniały losowy charakter wybranych zmiennych, najczęściej jako niezależne parametry przyjmowano ceny oraz plony (wydajności jednostkowe) produktów wytwarzanych w gospodarstwach [Kaczocha i in. 2003, Majewski i in. 2007, Kołoszycz, Wilczyński 2015, Sulewski, Czekał 2015]. W opracowaniu za zmienną losową przyjęto ceny mleka. Rozkład tej zmiennej oszacowano na podstawie danych historycznych z GUS z lat 2004-2014. Do badań wybrano rozkład normalny, który został wskazany w programie @Risk jako jeden z najlepiej dopasowanych rozkładów zmiennej do danych rzeczywistych. To samo oprogramowanie wykorzystano do określenia rozkładu dochodu z gospodarstwa rolnego w przyszłości. Przeprowadzono 10 tys. iteracji dla każdego gospodarstwa, co pozwoliło na precyzyjne określenie rozkładu prawdopodobieństwa dochodu z gospodarstwa rolnego.

Rysunek 1. Dynamika zmian cen na wybrane produkty rolne i środki do produkcji przyjęta w badaniach (2011=100%)

Źródło: opracowanie własne.

Do porównań w czasie wykorzystano wartość oczekiwaną dochodu z gospodarstwa rolnego $E(D_{gr})$, obliczoną według poniższej formuły:

$$E(D_{gr}) = \sum_{i=1}^n E(P_z) + P_r + P_p + D_o - Z_p - A - K_{cz}$$

gdzie:

$\sum_{i=1}^n E(P_z)$ – oznacza sumę wartości oczekiwanej produkcji z i -tych działalności w ramach gałęzi produkcji zwierzęcej,

P_r – wartość produkcji roślinnej,

P_p – wartość pozostałej produkcji w gospodarstwie,

D_o – dopłaty do działalności operacyjnej,

Z_p – zużycie pośrednie,

A – amortyzacja,

K_{cz} – koszty czynników zewnętrznych.

W formule nie uwzględniono dopłat do działalności inwestycyjnej ze względu na brak informacji na temat źródeł finansowania inwestycji, dlatego ustanowienie rozwiązania uniwersalnego dla wszystkich gospodarstw stanowiłoby daleko idące uproszczenie.

Wartość oczekiwaną produkcji zwierzęcej w gospodarstwach obliczono zgodnie ze wzorem:

$$E(P_z) = E(S_m) + S_z + S_{ppz}$$

gdzie:

$E(S_m)$ – oznacza wartość oczekiwaną przychodów ze sprzedaży mleka (obliczoną jako iloczyn liczby krów i ich wydajności oraz ceny mleka),

S_z – przychody ze sprzedaży bydła,

S_{ppz} – pozostałe przychody ze sprzedaży produkcji zwierzęcej.

W badaniach przeprowadzono dodatkowo analizę parytetu dochodu, określonego jako stosunek dochodu z gospodarstwa rolnego do średniego rocznego wynagrodzenia netto w gospodarce narodowej, uwzględniając oczekiwany (prognozowany) wzrost wynagrodzeń w gospodarce narodowej (3,9% rocznie – ustalony na podstawie średniego tempa zmian z lat 2005-2014).

WYNIKI

Wyniki przeprowadzonych badań nad przyszłą sytuacją ekonomiczną polskich gospodarstw mlecznych w zmieniających się warunkach gospodarowania określono na podstawie sytuacji dochodowej. W pracy przedstawiono wyniki, które możliwie najlepiej opisują spodziewany rozwój sytuacji dochodowej gospodarstw zajmujących się chowem bydła mlecznego.

Estymacja wartości oczekiwanej przeprowadzona przy użyciu modelu Monte Carlo, gdzie zmienną losową była cena skupu mleka, wykazała, że pomiędzy pierwszym a ostatnim rokiem analizy spodziewany dochód z gospodarstwa rolnego będzie ulegał zmniejszeniu (tab. 2.). Przeprowadzone obliczenia wykazały, że na podstawie wartości oczekiwanej badaną zbiorowość można podzielić na trzy grupy. Do pierwszej można zaliczyć gospodarstwo modelowe o skali chowu do 5 krów, do drugiej gospodarstwa, w których liczba krów wynosi od 5 do 40 (grupa najliczniejsza), a do trzeciej gospodarstwa o stadzie krów przekraczającym 40 sztuk. W pierwszej grupie zanotowano najmniej korzystną sytuację, gdyż wartość oczekiwana dochodu w 2020 roku będzie niższa o 60% w porównaniu z dochodem uzyskanym w 2014 roku. W drugiej grupie wartość oczekiwana dochodu z gospodarstwa rolnego ulega zmniejszeniu o około 15%, natomiast w trzeciej grupie maleje ona jedynie o około 2%.

Postawienie w badaniach celu, którym jest uzyskanie przez badane gospodarstwa dochodu nie mniejszego niż w 2014 roku, pozwoliło na stwierdzenie, że w większości dokonanych obserwacji prawdopodobieństwo jego osiągnięcia nie przekraczało 40%. Symulacje przeprowadzone dla ostatniego roku analizy wykazały, że w najmniejszym z badanych gospodarstw wskazany cel jest niemożliwy do zrealizowania, a w 2018 roku prawdopodobieństwo jego osiągnięcia wynosi jedynie 9%. W całym analizowanym okresie najwyższym prawdopodobieństwem uzyskania dochodu na poziomie z 2014 roku charakteryzowało się gospodarstwo o największej skali produkcji, które reprezentuje grupę gospodarstw utrzymujących powyżej 40 krów. W tym przypadku prawdopodobieństwo to wynosi od 40 do 53%.

Analizując spodziewany dochód przypadający na 100 kg wyprodukowanego mleka, należy oczekiwać, że w objętym analizą okresie we wszystkich gospodarstwach modelowych dochód będzie niższy niż w 2014 roku (wyjątek: rok 2017 – gospodarstwo M60). W gospodarstwie M4, reprezentującym gospodarstwa utrzymujące do 5 krów, spodziewany spadek dochodowości pomiędzy rokiem 2014 a 2020 wyniesie 49%. Z kolei w gospodarstwach utrzymujących od 5 do 40 krów można oczekiwać, że dochód rolniczy w 2020 roku będzie niższy o około 20% w stosunku do 2014 roku. Przeprowadzone badania wykazały także spadek dochodowości w gospodarstwie o stadzie krów wynoszącym 60 sztuk, jednak prognozy wskazują, że będzie on najmniejszy. W 2020 roku spodziewana wartość dochodu w tym gospodarstwie będzie niemal identyczna jak w 2014 roku, a oczekiwana zmiana wyniesie jedynie 6%.

Wykonane symulacje pozwoliły na wskazanie ceny skupu mleka (tab. 3.), dzięki której producenci będą mogli osiągnąć przewidywany dochód oraz zrealizować zakładany w badaniach cel (dochód na poziomie nie niższym niż w 2014 roku). Z przeprowadzonych obliczeń wynika, że cena skupu mleka pozwalająca osiągnąć oczekiwany dochód wzrasta wraz ze zwiększaniem się liczby krów utrzymywanych w badanych gospodarstwach.

Tabela 2. Wartość oczekiwana i ryzyko nieosiągnięcia zakładanego dochodu z gospodarstwa rolnego w badanych gospodarstwach

Gospodarstwo	Dochód z gospodarstwa rolnego 2014			2016			2018			2020	
	wartość oczekiwana	ryzyko nieosiągnięcia celu [%]	wartość oczekiwana	wartość oczekiwana	ryzyko nieosiągnięcia celu [%]	wartość oczekiwana	ryzyko nieosiągnięcia celu [%]	wartość oczekiwana	ryzyko nieosiągnięcia celu [%]	wartość oczekiwana	ryzyko nieosiągnięcia celu [%]
	tys. zł/gospodarstwo										
M4	14,0	73	12,3	10,2	91	5,6	100				
M8	31,5	60	28,4	28,7	68	26,5	77				
M12	55,4	73	49,4	50,3	69	46,8	79				
M17	82,6	71	74,5	75,5	67	70,0	78				
M25	122,6	68	110,0	113,5	68	104,8	76				
M34	184,2	69	166,0	168,5	66	153,0	78				
M60	355,9	60	338,2	360,2	47	347,1	55				
zł/100 kg wyprodukowanego mleka											
Gospodarstwo	dochód z gospodarstwa rolnego 2014			wartość oczekiwana			zmiana [%]				
	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2020/2014	2020/2014			
M4	80,0	82,9	83,0	66,2	50,3	35,1	51,0				
M8	78,6	85,3	91,4	82,8	77,4	73,4	78,6				
M12	85,8	93,1	99,9	91,0	85,1	81,4	78,4				
M17	79,9	87,7	94,2	86,3	80,7	77,6	79,8				
M25	73,9	80,3	87,3	80,3	75,6	72,0	82,0				
M34	74,1	80,3	86,9	79,9	75,4	71,1	82,6				
M60	74,8	83,1	90,5	86,8	84,0	82,0	94,1				

Źródło: opracowanie własne.

Tabela 3. Cena skupu mleka pozwalająca na osiągnięcie wartości oczekiwanej dochodu z gospodarstwa rolnego oraz założonego celu w badanych gospodarstwach

Gospodarstwo	Cena skupu do osiągnięcia w roku [zł/kg]					
	2016		2018		2020	
	wartości oczekiwanej	celu	wartości oczekiwanej	celu	wartości oczekiwanej	celu
M4	1,08	1,22	1,11	1,33	1,08	-
M8	1,11	1,20	1,13	1,20	1,11	1,25
M12	1,15	1,26	1,18	1,26	1,16	1,31
M17	1,20	1,31	1,24	1,31	1,21	1,35
M25	1,24	1,33	1,28	1,34	1,25	1,38
M34	1,29	1,37	1,33	1,39	1,29	1,43
M60	1,34	1,38	1,38	1,37	1,35	1,37

Źródło: opracowanie własne.

Zrealizowanie zakładanego celu, którym było osiągnięcie przez badane gospodarstwa dochodu rolniczego na poziomie nie niższym niż w 2014 roku, wymaga, aby uzyskiwana cena skupu mleka była wyższa od ceny oczekiwanej. W 2020 roku w gospodarstwach posiadających do 40 krów różnica ta wynosi około 0,15 zł, natomiast w gospodarstwie modelowym M60 jest zdecydowanie niższa i sięga jedynie 0,02 zł za kg mleka. Dodatkowo pomiędzy latami 2016 a 2020 cena skupu mleka, dzięki której gospodarstwa będą miały identyczny dochód jak w roku wyjściowym badań (rok 2014), powinna ulec wzrostowi. Taką sytuację można zaobserwować w przypadku gospodarstw o stadzie krów nieprzekraczającym 40 sztuk. Osiągnięcie zakładanego celu w tych gospodarstwach będzie wymagało tego, aby w latach 2016-2020 nastąpił wzrost ceny skupu mleka w granicach od 4 do 8%.

Zawarte w tabeli 4. podstawowe parametry statystyki opisowej pokazują, że jedynie w gospodarstwie o najmniejszym stadzie krów mlecznych (M4) dochód rolniczy z gospodarstwa rolnego będzie bliski zeru (400 zł), z prawdopodobieństwem wynoszącym 5%. Jeżeli z analizy wyeliminujemy wskazane gospodarstwo, to wartości dochodu uzyskiwane dla 95. percentyla są od 2 do 2,5 razy większe w porównaniu do dochodu z prawdopodobieństwem jego osiągnięcia wynoszącym 5%.

W badanych gospodarstwach z liczbą więcej niż 5 krów współczynnik zmienności przyjmował podobne wartości wynoszące od 19 do 25%. Dlatego też zróżnicowanie wyników otrzymanych w ramach przeprowadzonych symulacji należy uznać za niewielkie. Inna sytuacja występuje w gospodarstwie utrzymującym mniej niż 5 krów, dla którego wartość współczynnika zmienności w całym okresie prognozy wzrasta z roku na rok. W 2018 roku będzie on wynosił 28,2%, natomiast w 2020 roku ulegnie niemal podwojeniu i jego wartość przekroczy 55%. Wynika to z połączenia dwóch efektów: malejącego oczekiwanego dochodu z gospodarstwa rolnego oraz rosnącego odchylenia standardowego. Dlatego też wyniki przeprowadzonych symulacji dla tego gospodarstwa mogą być obciążone wysokim błędem.

Obliczenie parytetu dochodu na podstawie przeciętnego wynagrodzenia netto w gospodarce narodowej w 2014 roku wraz z jego prognozą na lata 2015-2020 pozwala na porównanie dochodów producentów rolnych zajmujących się produkcją mleka z dochodami innych

Tabela 4. Parametry statystyczne charakteryzujące ryzyko oczekiwanego dochodu z gospodarstwa rolnego w badanych gospodarstwach (modelach gospodarstw)

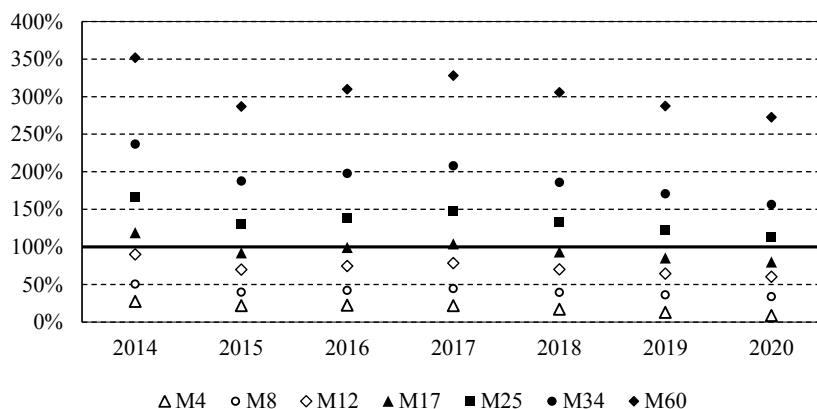
Gospodarstwo/ Rok	5百分yl [tys. zł]	95百分yl [tys. zł]	Dominanta [tys. zł]	Współczynnik zmienności [%]
M4				
2016	7,8	16,9	12,2	22,5
2018	5,5	15,1	11,1	28,2
2020	0,4	10,7	5,5	55,6
M8				
2016	18,3	38,2	29,1	21,4
2018	18,5	39,0	27,7	21,9
2020	15,8	37,2	27,9	24,5
M12				
2016	33,7	65,1	49,6	19,3
2018	34,0	66,8	49,9	19,9
2020	29,8	63,9	47,2	22,2
M17				
2016	49,4	99,5	72,8	20,5
2018	49,4	101,6	80,9	21,0
2020	43,3	96,6	71,3	23,1
M25				
2016	69,1	150,8	97,9	22,5
2018	71,9	154,7	106,8	22,3
2020	62,5	147,1	110,2	24,8
M34				
2016	105,1	226,5	175,3	22,4
2018	105,1	232,4	175,7	22,9
2020	88,7	216,5	151,5	25,3
M60				
2016	217,8	458,5	325,5	21,6
2018	235,6	484,4	349,1	21,0
2020	221,0	474,2	340,7	22,0

Źródło: opracowanie własne.

działów gospodarki. Zamieszczona na rysunku 2. linia na osi rzędnych oznaczająca 100% odzwierciedla poziom średniego wynagrodzenia netto w gospodarce narodowej. Z przeprowadzonych badań wynika, że w latach 2015–2020 na granicy osiągnięcia parytetu dochodu lub też poniżej jego poziomu znajdują się cztery spośród analizowanych gospodarstw. Do grupy tej należą gospodarstwa, których wielkość stada krów mlecznych nie przekracza 20 sztuk. Najmniej korzystna sytuacja występuje w gospodarstwie M4, gdyż parytet dochodu w 2014 roku wynosił jedynie 27%, natomiast w 2020 roku można oczekiwać, że osiągnie około 10%. Niższy parytet dochodu pomiędzy pierwszym a ostatnim rokiem analizy można zauważyć także w pozostałych gospodarstwach. Wykonane symulacje pozwoliły na stwierdzenie, że do 2020 roku w gospodarstwach utrzymujących od 5 do 40 krów można spodziewać się parytetu dochodu niższego o około jedną trzecią, natomiast w gospodarstwie M60 o około 20%.

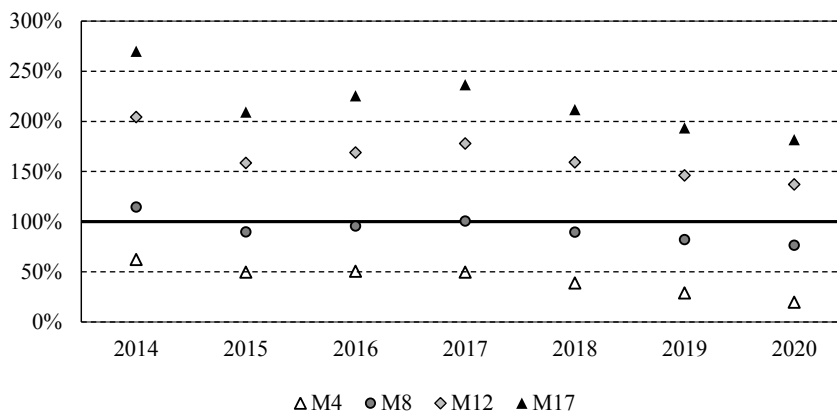
Analiza przyszłych zmian parytetu dochodu wykazała także, że we wszystkich badanych gospodarstwach w 2015 roku należy spodziewać się niższego jego poziomu prawie o 20% w porównaniu do 2014 roku. Taka sytuacja będzie determinowana przede wszystkim przewidywanym w 2015 roku spadkiem ceny skupu mleka prawie o 11% w porównaniu do 2014 roku. W 2020 roku oczekiwany parytet dochodu może przyjąć wartość od 22 do 33% niższą w porównaniu do 2014 roku (z wyjątkiem gospodarstwa M4, gdzie spadek wyniesie około 68%).

Dla celów poznawczych zdecydowano się także na obliczenie parytetu dochodu przy założeniu minimalnego wynagrodzenia za pracę w Polsce jako punktu odniesienia (rys. 3.). W tym przypadku zdecydowano się zaprezentować wyniki dla gospodarstw, które nie osiągnęły parytetu dochodu obliczonego przy wykorzystaniu przeciętnego wynagrodzenia netto w gospodarce narodowej. Były nimi gospodarstwa o stadzie krów mlecznych nieprzekraczającym 20 sztuk. Z rysunku 3. wynika, że gospodarstwami, które w okresie prognozy nie osiągnęły spodziewanego parytetu dochodu obliczonego na podstawie minimalnego wynagrodzenia za pracę netto, są jednostki utrzymujące mniej niż 10 krów mlecznych. W 2014 roku w gospodarstwie M4 parytet dochodu obliczony na podstawie minimalnego wynagrodzenia za pracę netto wynosił 62%, natomiast w 2020 roku można oczekiwać, że jego poziom nie przekroczy 20%. W przypadku gospodarstwa M8 w 2014 roku parytet przekraczał wartość minimalnego wynagrodzenia za pracę netto i wynosił 115%, natomiast w 2020 roku nie przekroczył 80%.

Rysunek 2. Parytet dochodu obliczony na podstawie przeciętnego wynagrodzenia netto w gospodarce narodowej w badanych gospodarstwach

Źródło: opracowanie własne.

Rysunek 3. Parytet dochodu obliczony na podstawie minimalnego wynagrodzenia za pracę netto w badanych gospodarstwach
Źródło: opracowanie własne.

WNIOSKI

Zmiany zachodzące na rynku mleka i przetworów mlecznych Unii Europejskiej będą miały istotny wpływ na przyszłe funkcjonowanie gospodarstw rolnych. Z jednej strony zniesienie systemu kwotowania produkcji, z drugiej zaś ewolucja systemu wsparcia dla producentów rolnych kształtować będą ich sytuację ekonomiczną. Przeprowadzone badania wykazały, że dochodowość badanych gospodarstw w latach 2015-2020 będzie ulegać ciągłym zmianom. We wszystkich badanych gospodarstwach spodziewany jest spadek dochodu z gospodarstwa rolnego w stosunku do 2014 roku. Najbardziej niekorzystna sytuacja będzie miała miejsce w gospodarstwach o stadzie krów mlecznych mniejszym niż 5 sztuk, gdzie do 2020 roku można oczekiwać spadku dochodu o ponad 60%. Jedynie w gospodarstwie modelowym, które reprezentowało grupę gospodarstw utrzymujących powyżej 40 krów, dochód w 2014 roku i spodziewany dochód w 2020 roku były niemal identyczne.

Przeprowadzone symulacje wykazały, że w 2020 roku osiągnięcie dochodu na poziomie z roku 2014 jest niemożliwe w gospodarstwach posiadających do 5 krów, natomiast w gospodarstwach utrzymujących od 5 do 40 krów prawdopodobieństwo jego osiągnięcia nie przekracza 25%. Najwyższe prawdopodobieństwo zrealizowania wskazanego celu wystąpiło w gospodarstwie modelowym posiadającym 60 krów i wyniosło 45%.

Pogarszającą się sytuację dochodową badanych gospodarstw potwierdza szacunek parytetu dochodowego. Odnosząc dochód rolniczy do przeciętnego wynagrodzenia netto w gospodarce narodowej, można stwierdzić, że parytet dochodowy są w stanie osiągnąć jedynie gospodarstwa o stadzie krów mlecznych powyżej 20 sztuk. W przypadku porównania dochodów gospodarstw z minimalnym wynagrodzeniem w gospodarce narodowej można stwierdzić, że parytetu nie osiągają gospodarstwa utrzymujące mniej niż 10 krów mlecznych, co może wpłynąć na podjęcie decyzji o rezygnacji z działalności rolniczej.

LITERATURA

- Baer-Nawrocka Agnieszka, Kiryluk-Dryjska Ewa, 2010: *Wpływ likwidacji kwot mlecznych na sytuację produkcyjną i ekonomiczną producentów mleka w Unii Europejskiej (wyniki symulacji modelowych)*, „Więś i Rolnictwo”, nr 3, s. 62-74.
- Commodity Markets Outlook January 2015, World Bank Quarterly Reports, [https://www.worldbank.org/content/dam/Worldbank/GEP/GEP2015b/Global-Economic-Prospects-CommodityMarketOutlook_Jan2015.pdf].
- Czekaj Stefania, Majewski Edward, Wąs Adam, 2014: „Nowe zazielenienie” WPR i jego wpływ na wyniki ekonomiczne polskich gospodarstw rolnych, „Zagadnienia Ekonomiki Rolnej”, nr 1, s. 39-56.
- El Benni Nadja, Finger Robert, 2013: *Gross revenue risk in Swiss dairy farming*, „Journal of Dairy Science”, vol. 96, issue 2, s. 936-948.
- Goraj Lech, Bocian Monika, Osuch Dariusz, Smolik Adam, 2013: *Parametry techniczno-ekonomiczne według grup gospodarstw rolnych uczestniczących w polskim FADN w 2011 r.*, Dział Wydawnictw IERiGZ-PIB, Warszawa.
- Helming John F.M., Van Berkum Siemen, 2008: *Effects of abolition of the EU milk quota system for Dutch agriculture and environment*, Paper prepared for presentation at the 12th EAAE Congress „People, Food and Environments: Global Trends and European Strategies”, Gent (Belgium), 26-29 August 2008, [http://ageconsearch.umn.edu/bitstream/43966/2/111a.pdf].
- Hemme Torsten., Isermeyer Folkhard., Deblitz Claus, 1997: *TIP1-CAL Version 1.0: ein Modell zur Politik- und Technikfolgenabschätzung für typische Betriebe im internationalen Vergleich*, Arbeitsbericht 2/97 des Instituts für Betriebswirtschaft, FAL Braunschweig.
- IFCN Dairy Report 2013. *International Farm Comparison Network*, Hemme Torsten (red.), IFCN Dairy Research Center, Kiel 2014.
- Kaczocha Ewa, Świtlyk Michał, Budde Hans-Joachim, 2003: *Ryzyko polskich gospodarstw wyspecjalizowanych w produkcji roślinnej w warunkach integracji z Unią Europejską*, „Acta Agraria et Silvustria: Series Agraria. Sekcja Ekonomiczna”, vol. 40, s. 339-346
- Kołoszycz Ewa, Wilczyński Artur, 2014: *Ekonomiczne skutki deregulacji rynku mleka oraz reformy WPR w polskich gospodarstwach mlecznych w latach 2014-2020*, „Zagadnienia Ekonomiki Rolnej”, nr 3, s. 120-135.
- Kołoszycz Ewa, Wilczyński Artur 2015: *Variability of farm income in plant production farms in the perspective of Common Agriculture Policy reform*, „EJPau”, 18(1), http://www.ejpau.media.pl/volume18/issue1/abs-07.html
- Kulawik Jacek, (red.), 2014: *Doplaty bezpośrednie i dotacje budżetowe a finanse oraz funkcjonowanie gospodarstw i przedsiębiorstw rolniczych (4). Konkurencyjność polskiej gospodarki żywnościowej w warunkach globalizacji i integracji europejskiej*, Program Wieloletni 2011-2014, IERiGZ-PIB, Warszawa.
- Majewski Edward, Wąs Adam, Guba Waldemar, Dalton Graham, 2007: *Oszacowanie ryzyka dochodów rolniczych w gospodarstwach mlecznych w Polsce na tle gospodarstw innych kierunków produkcji w warunkach różnych scenariuszy polityki rolnej*, „Roczniki Nauk Rolniczych. Seria G”, t. 93, z. 2, s. 98-106.
- McDonald Roberta, Shalloo Laurence, Pierce Karina, Horan Brendan, 2013: *Evaluating expansion strategies for startup European Union dairy farm businesses*, „Journal of Dairy Science”, vol. 96, issue 6, s. 4059-4069.
- Milk Market Situation, August 2015. Milk Market Observatory*, European Commission [http://ec.europa.eu/agriculture/milk-market-observatory/pdf/market-situation-presentation_en.pdf].
- Neyhard James, Tauer Loren, Gloy Brent, 2013: *Analysis of price risk management strategies in dairy farming using whole-farm simulations*, „Journal of Agricultural and Applied Economics”, vol. 45, issue 2, s. 313-327.
- OECD-FAO Agricultural Outlook 2014-2023*, [http://www.oecd-ilibrary.org/agriculture-and-food/oecd-fao-agricultural-outlook-2014_agr_outlook-2014-en].
- Patton Myles, Binfield Julian, Moss Joan, Kostov Philip, Zhang Lichun, Davis John, Westhoff Pat, 2008: *Impact of the abolition of EU Milk quotas on Agriculture in the UK*, Paper prepared for presentation at the 107th EAAE Seminar „Modelling of Agricultural and Rural Development Policies”. Sevilla, Spain, January 29th to February 1st, [http://ageconsearch.umn.edu/bitstream/61080/2/breustedt.pdf].

- Potori Norbert, Kovács Mate, Vásáry Victoria, 2013: *The Common Agricultural Policy 2014-2020: an impact assessment of the new system of direct payments in Hungary*, „Studies in Agricultural Economics”, vol. 115, s. 118-123.
- Prospects for agricultural markets and income in the EU 2014-2024*, European Commission, [http://ec.europa.eu/agriculture/markets-and-prices/medium-term-outlook/2014/fullrep_en.pdf].
- Shalloo Laurence, Dillon Pat, Rath Myles, Wallance Mike, 2004: *Description and validation of the Moorepark Dairy System Model*, „Journal of Dairy Science”, vol. 90, issue 3, s. 1493-1504.
- Sulewski Piotr, Czekała Stefania, 2015: *Zmiany klimatyczne oraz instytucjonalne a przewidywane wyniki ekonomiczne gospodarstw*, „Zagadnienia Ekonomiki Rolnej”, nr 1, s. 74-100.
- Świtłyk Michał, Wilczyński Artur, 2012: *Sytuacja ekonomiczna gospodarstw mlecznych po likwidacji systemu kwotowania produkcji mleka*, „Wies i Rolnictwo”, nr 1, s. 85-98.
- Wilczyński Artur, Karolewska Małgorzata, 2007: *Rozwój i opłacalność produkcji żywca wołowego w latach 2003-2005 w wybranych krajach UE*, „Folia Universitatis Agriculturae Stetinensis, Oeconomica”, nr 47, s. 341-346.

Ewa Kołoszycz, Artur Wilczyński

*IMPACT OF MILK PRICE VOLATILITY IN RISK OF DAIRY FARMS INCOME
IN THE PERIOD 2015-2020*

Summary

Farms activities depend on many economic, technological or institutional factors. They create a framework to build different scenarios and to estimate probability of losses or failure to achieve the objectives of farms. In the studies assessed probability of failure to achieve of family farm income on the level of the year 2014 in period 2015-2020. On the basis of data from FADN system model farms specializing in milk production were created. The studies includes changes in the Common Agricultural Policy, with the abolition of the milk quota system. Results show that there is a high probability that in the years 2015-2020, none of the analyzed model farms will achieve a higher income than in 2014. It was also shown that in farms with less than 5 cows in the herd, this level will not be reached. This analysis indicates that parity income level of the average wage in the national economy will reach only farms with more than 20 dairy cows.

Adres do korespondencji:
dr Ewa Kołoszycz, dr Artur Wilczyński
Zachodniopomorski Uniwersytet Technologiczny w Szczecinie
Katedra Zarządzania Przedsiębiorstwami
ul. Janickiego 31, 71-270 Szczecin
e-mail: ewa.koloszycz@zut.edu.pl, artur.wilczynski@zut.edu.pl

EFEKTY PRODUKCYJNO-EKONOMICZNE GOSPODARSTW EKOLOGICZNYCH W 2013 ROKU

Grażyna Nachtman

Instytut Ekonomiki Rolnictwa i Gospodarki Żywnościowej – PIB w Warszawie
Dyrektor instytutu: prof. dr hab. Andrzej Kowalski

Słowa kluczowe: gospodarstwo ekologiczne, rachunkowość rolna FADN, efektywność produkcji ekologicznej, dochodowość gospodarstw ekologicznych, produktywność ziemi, wsparcie finansowe gospodarstw ekologicznych, ekologiczny system produkcji

Key words: organic farms, agricultural accountancy FADN, efficiency of organic production, profitability of organic farms, land productivity, financial support of organic farms, organic farming system

S y n o p s i s. W Polsce wśród gospodarstw ekologicznych tylko około 2/3 stanowią jednostki prowadzące produkcję wyłącznie w systemie ekologicznym. Pozostałe gospodarstwa ekologiczne prowadzą także produkcję w systemie konwencjonalnym. Opracowanie obejmuje sytuację produkcyjno-ekonomiczną gospodarstw stosujących wyłącznie ekologiczne metody produkcji, które były zlokalizowane w ośmiu województwach. Gospodarstwa charakteryzowały się niską wielkością ekonomiczną i niskimi zasobami ziemi przy stosunkowo wysokich zasobach pracy, ale cechowały się zróżnicowaniem kierunków produkcji. Gospodarstwa większe obszarowo z województwa dolnośląskiego i warmińsko-mazurskiego skupiły się na chowie zwierząt trawożernych, uprawie roślin pastewnych i zbóż, natomiast w pozostałych województwach (lubelskim, mazowieckim, małopolskim, podkarpackim, świętokrzyskim, podlaskim) zakres działalności produkcyjnych był szerszy, w tym wzbogacony o produkcję warzyw i owoców. Działalność operacyjna większości tych gospodarstw była nieopłacalna i tylko dzięki dopłatom mogły one funkcjonować.

WSTĘP

W ostatnich latach w Polsce obserwuje się spowolnienie przekształcania gospodarstw z konwencjonalnych na ekologiczne. Z danych statystycznych zgromadzonych w bazie Inspekcji Jakości Handlowej Artykułów Rolno-Spożywczych (IJHAR-S) wynika, że w roku 2014 ogólna powierzchnia użytków rolnych (UR) pod uprawami ekologicznymi zmniejszyła się o około 2%, a liczba gospodarstw ekologicznych o 7% w stosunku do 2013 roku [www.ijhar-s.gov.pl]. Spadek liczby gospodarstw dotyczył niemal wszystkich województw, a wyjątkiem były podlaskie i warmińsko-mazurskie. Zmniejszyła się przede wszystkim liczba gospodarstw najmniejszych obszarowo. Tendencja ta może wynikać z pogarszającej się sytuacji ekonomicznej tych gospodarstw i konieczności koncentracji produkcji. Takie zjawisko obserwuje się w gospodarstwach ekologicznych prowadzących rachunkowość w systemie Polski FADN, w których dochód coraz częściej zależy od po-

zyskanych dopłat i dotacji. Wiele badań dowodzi, że produkcja ekologiczna jest na ogół mniej wydajna w odniesieniu do czynników produkcji [Runowski 2012], mniej opłacalna niż konwencjonalna [Nachtman 2010], a przy tym bardziej pracochłonna [Wrzaszcz, Zegar 2014, Runowski 2012]. Warto też dodać, że część polskich gospodarstw ekologicznych to podmioty stosujące jednocześnie ekologiczne i konwencjonalne metody produkcji. W 2013 roku w ogólnej liczbie gospodarstw ekologicznych takie jednostki stanowiły 32,8%, a w 2014 roku aż 39,4% wszystkich gospodarstw ekologicznych [Raport... 2015]. Z badań wynika, że sytuacja ekonomiczna takich gospodarstw jest znacznie lepsza niż gospodarstw, których działalność jest oparta wyłącznie na systemie ekologicznym. Trzeba zauważyć, że nie zawsze stosują się one do ścisłych rygorów obowiązujących w rolnictwie ekologicznym, często w części ekologicznej gospodarstwa prowadzona jest wyłącznie produkcja roślinna (użytki zielone, zboża) [Nachtman 2015]. Obniża to ich wiarygodność nie tylko co do jakości wytwarzanych produktów ekologicznych, ale także pozytywnego oddziaływania na środowisko naturalne. Warto też wspomnieć, że w dyskusji nad projektem zmian rozporządzenia 834/2007¹ były naciski opinii publicznej, by takie gospodarstwa łączące ekologiczne i konwencjonalne metody produkcji wyeliminować z systemu ekologicznego.

W kontekście przyszłości rolnictwa ekologicznego ważne jest pytanie o kondycję ekonomiczną polskich gospodarstw ekologicznych, przede wszystkim tych, które realizują działalność rolniczą w 100% w systemie ekologicznym. Celem pracy jest ocena sytuacji produkcyjno-ekonomicznej takich gospodarstw. W opracowaniu skupiono się na wynikach gospodarstw w ujęciu wojewódzkim, głównie na określeniu efektywności i dochodowości produkcji oraz znaczeniu dopłat w kształtowaniu poziomu wyników ekonomicznych.

MATERIAŁ I METODA

Źródłem danych były indywidualne certyfikowane gospodarstwa ekologiczne, prowadzące rachunkowość w systemie FADN w roku 2013. Łączna ich liczba w próbie Polskiego FADN wynosiła 301 w tymże roku, przy czym w niektórych województwach występowało mniej niż 15 gospodarstw. W związku z tym, zgodnie z obowiązującymi zasadami w FADN, nie można publikować dla nich wyników. W rezultacie badaniem objęto gospodarstwa z ośmiu województw. Siedem z nich to województwa wschodniej części Polski (lubelskie, małopolskie, mazowieckie, podkarpackie, podlaskie, świętokrzyskie i warmińsko-mazurskie); część zachodnią kraju reprezentowało województwo dolnośląskie. Łącznie badaniem objęto 236 gospodarstw, przy czym w województwach ich liczba wahała się od 18 (podkarpackie) do 37 (świętokrzyskie), co szczegółowo przedstawia tabela 1. Wyniki zestawiono w tabelach w postaci średnich arytmetycznych dla badanej zbiorowości. Nie mają one charakteru reprezentatywności dla pola obserwacji Polskiego FADN, a tym bardziej dla ogółu gospodarstw ekologicznych w Polsce, natomiast stanowią wartościowy materiał poznawczy.

¹ Rozporządzenie Rady (WE) nr 834/2007 z dnia 28 czerwca 2007 r. w sprawie produkcji ekologicznej i znakowania produktów ekologicznych [Dz.Urz. UE L 189 z 20.07.2007, z późn. zm.].

POTENCJAŁ PRODUKCYJNY ORAZ ORGANIZACJA GOSPODARSTW EKOLOGICZNYCH

Wspólną cechą badanych gospodarstw była dość niska wielkość ekonomiczna (od 15 794 do 25 543 euro SO²), lokująca je w klasie gospodarstw małych według klasyfikacji ES6 obowiązującej w Unii Europejskiej (tab. 1.) [Goraj i in. 2012a, b]. Gospodarstwa różniły się organizacją produkcji, co jest zbieżne ze spostrzeżeniami Henryka Runowskiego, który wskazał, że gospodarstwa powinny być odmiennie zorganizowane w zależności od posiadanych zasobów czynników produkcji [Runowski 2012]. Różnice w zasobach ziemi między gospodarstwami poszczególnych województw były około dwukrotne. Najmniejsze obszarowo były gospodarstwa w województwie małopolskim i świętokrzyskim (około 15-16 ha UR) i one dysponowały największymi zasobami pracy w przeliczeniu na jednostkę ziemi (około 11 AWU³/100 ha UR). Gospodarstwa największe obszarowo znajdowały się w województwach dolnośląskim i warmińsko-mazurskim (około 34-35 ha) i z kolei ich zasoby pracy były najniższe (niepełna 5 AWU/100 ha UR). Niskie zasoby pracy, wysoki udział upraw pastewnych w UR (74-77%) uwarunkowały nastawienie się tych gospodarstw na chów zwierząt trawożernych. Równie wysoki udział upraw pastewnych był w województwie małopolskim (70,2%), nieco mniejszy w podkarpackim (67,3%) i podlaskim (58%) – tabela 1.

Drugie miejsce w strukturze UR zajmowały zboża (17-27%). Udział zbóż był wyższy w województwach lubelskim i mazowieckim (po około 50%). Gospodarstwa województwa mazowieckiego ponadto wyróżniały się najwyższym spośród wszystkich województw udziałem pozostałych upraw polowych (18,6%), znaczny był też udział sadów (8,1% UR). Pod sady najwięcej UR przeznaczono w województwie świętokrzyskim (prawie 10%). Natomiast gospodarstwa województwa lubelskiego były wiodące pod względem udziału uprawy warzyw i truskawek w UR (10,3%). Zatem produkcja ekologiczna w badanych gospodarstwach była zróżnicowana i w zależności od zasobów środków produkcji istniało pewne jej ukierunkowanie. Produkcja warzyw i owoców była domeną gospodarstw województw lubelskiego, mazowieckiego i świętokrzyskiego. Rangę uprawy warzyw i owoców w rozdrobnionych gospodarstwach ekologicznych województw lubelskiego i podkarpackiego podkreślali inni badacze [Kwiatkowski i in. 2013]. Nie odnotowano tych upraw w województwach dolnośląskim i warmińsko-mazurskim, w których z kolei wystąpiła koncentracja produkcji żywca wołowego i mleka krowiego – na takie ukierunkowanie produkcji istotnie wpłynęły zapewne względnie niskie zasoby pracy. Produkcja mleczna była też podstawową działalnością w gospodarstwach województw małopolskiego i podkarpackiego, w województwie podlaskim skupiono się na chowie bydła, a poza roślinami pastewnymi uprawiano zboża i pozostałe polowe.

Przypadek analizowanych gospodarstw ekologicznych wskazuje na specyfikę upraw pastewnych – aż w siedmiu województwach ich większość (60-87%) stanowiły trwałe użytki zielone (TUZ), co szczegółowo przedstawiono w tabeli 1. Najmniejszy udział TUZ

² Standardowa produkcja (SO) jest to średnia z 5 lat wartość produkcji określonej działalności produkcji roślinnej lub zwierzęcej uzyskiwana z 1 ha lub od 1 zwierzęcia w ciągu 1 roku w przeciętnych dla danego regionu warunkach produkcyjnych. Dla roku 2013 wielkość ekonomiczna gospodarstw była ustalana na podstawie współczynników SO „2007”, dla obliczenia wielkości ekonomicznej w walucie polskiej obowiązujący kurs (ustalany przez EUROSTAT) 1 euro dla SO „2007” ma równowartość 3,90916 zł.

³ Według metodyki FADN, nakłady pracy stanowią całkowity nakład pracy w ramach działalności operacyjnej gospodarstwa rolnego i wyrażone są w osobach pełnozatrudnionych AWU (ang. *Annual Work Unit*). Od roku 2011 jednostka AWU to równowartość 2120 godzin.

Tabela 1. Organizacja produkcji w gospodarstwach ekologicznych w roku 2013

Zmienna	Województwa									
	dolno-śląskie	lubelskie	małopolskie	mazowieckie	podkarpackie	podlaskie	świętokrzyskie	warmińsko-mazurskie	śląskie	świętokrzyskie
Liczba gospodarstw	21	30	34	27	18	34	37	35	23	37
Wielkość ekonomiczna [euro SO]	23 769	24 102	15 794	21 975	20 020	19 610	17 783	25 543	23 769	17 783
Zasoby pracy [AWU/100 ha UR]	4,63	9,08	10,52	7,77	6,04	6,27	11,45	4,79	4,63	11,45
Powierzchnia użytków rolnych (UR) [ha]	34,7	26,5	15,4	21,3	28,6	25,6	15,7	34,1	34,7	15,7
UR własnych	70,5	85,3	46,8	73,8	72,4	82,7	79,0	77,4	70,5	79,0
zboż	20,4	52,4	20,8	49,0	18,3	27,0	35,3	17,2	20,4	35,3
pozostałych upraw polowych*	1,9	10,1	2,7	18,6	1,9	10,7	9,0	4,5	1,9	9,0
warzyw, truskawek	0,1	10,3	0,8	1,9	0,0	0,1	4,5	0,0	0,1	4,5
sadów	0,0	4,4	4,9	8,1	3,8	3,4	9,7	0,0	0,0	9,7
w tym upraw pastewnych	74,1	18,7	70,2	20,8	67,3	58,0	39,7	76,9	74,1	39,7
Udział zbóż w gruntach ornych [%]	50,4	65,6	55,8	65,2	31,8	44,8	51,6	24,3	50,4	51,6
Udział upraw pastewnych (bez TUZ) w gruntach ornych [%]	35,0	3,1	32,1	5,2	48,0	36,0	14,1	67,3	35,0	14,1
Udział trwałych użytków zielonych (TUZ) w uprawach pastewnych [%]	80,9	86,9	82,9	81,4	59,1	62,6	75,7	38,2	80,9	75,7
Pogłowie zwierząt [LU]	15,37	2,89	10,10	7,68	9,32	10,97	6,55	15,84	15,37	6,55
krów mlecznych	7,9	12,7	60,6	20,9	53,3	16,6	34,3	37,7	7,9	34,3
pozostalego bydła	71,0	38,8	23,3	33,0	39,5	57,5	28,7	51,2	71,0	28,7
owiec i kóz	2,3	0,1	11,4	3,3	3,1	12,6	13,6	0,9	2,3	13,6
trzoda chlewniej	0,1	25,2	1,9	25,7	3,6	2,8	16,1	5,5	0,1	16,1
drobiu	12,0	0,8	0,5	15,4	0,0	4,1	1,8	0,1	12,0	1,8
Obsada zwierząt na 1 ha UR [LU]	0,44	0,11	0,66	0,36	0,33	0,43	0,42	0,46	0,44	0,42
Obsada zwierząt trawozemnych na 1 ha powierzchni paszowej [LU]	0,44	0,26	0,88	0,91	0,41	0,63	0,76	0,53	0,44	0,76

* według FADN zalicza się do nich rośliny strączkowe na nasiona, ziemniaki, buraki cukrowe, ziola, rośliny oleiste i włókniste, chmiel, tytoń, inne przemysłowe.

Źródło: obliczenia własne na podstawie danych Polskiego FADN.

(38,2%) w uprawach pastewnych odnotowano w województwie warmińsko-mazurskim, pozostałą część upraw pastewnych stanowiły tu uprawy na gruntach ornych, zajmując aż 67,3% ich obszaru. Te uprawy były w tym województwie wiodącą gałęzią produkcji roślinnej, która stanowiła bazę paszową dla własnych zwierząt. Uprawa roślin pastewnych na gruntach ornych była też dość charakterystyczna dla województwa podkarpackiego, w którym na ten cel przeznaczono niemal połowę gruntów ornych (48%). W gospodarstwach ekologicznych pozostałych województw grunty orne były w większości wykorzystane pod uprawę zbóż – od 50 do 66% w województwach dolnośląskim, małopolskim, świętokrzyskim, mazowieckim i lubelskim i prawie 45% w podlaskim.

Chów zwierząt, różnorodnych gatunkowo i o zróżnicowanej obsadzie, był prowadzony w gospodarstwach wszystkich województw. Wielkość pogłowia zawierała się w przedziale od 3 do 16 LU na gospodarstwo. Dominowały gatunki żywione sposobem wypasowym. Z tabeli 1. wynika, że w województwach małopolskim i podkarpackim stanowiły one łącznie około 95% pogłowia zwierząt, a w świętokrzyskim, dolnośląskim, podlaskim i warmińsko-mazurskim od około 77 do 90%. Obsada zwierząt na 1 ha powierzchni paszowej wynosiła od 0,41 do 0,91 LU⁴, a ogólna obsada zwierząt na 1 ha UR wahała się od 0,33 do 0,66 LU, oprócz województwa lubelskiego.

Warto zauważyć, że stan pogłowia zwierząt w badanych gospodarstwach odpowiada średnim wynikom obsady zwierząt w kraju. Według GUS, w Polsce w 2013 roku na 100 ha UR w gospodarstwach indywidualnych przypadło średnio 45,3 sztuk dużych (SD)⁵, a obsada bydła wynosiła średnio 41,9 sztuk na 100 ha UR [Rocznik ... 2014]. Zatem na 1 ha UR przypadło średnio około 0,4 SD zwierząt. Według Józefa Tyburskiego stan pogłowia w rolnictwie ekologicznym powinien być na poziomie 0,5-0,6 SD [Tyburski, Żakowska-Biomas 2007].

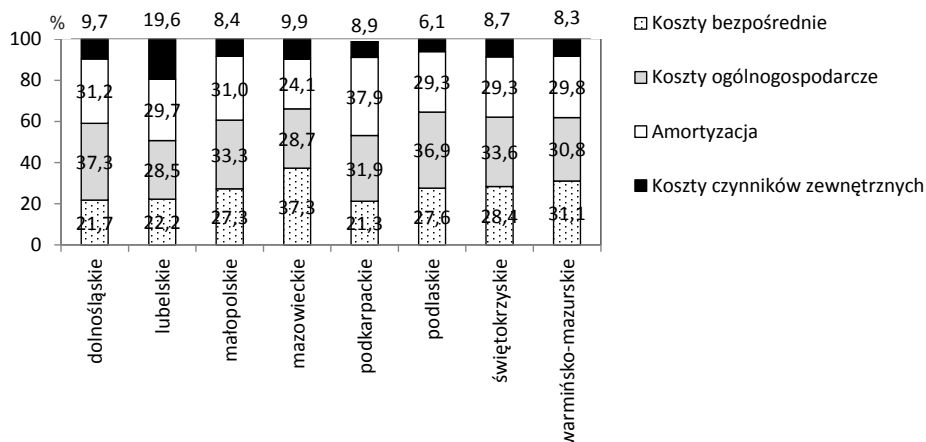
RACHUNEK KOSZTÓW W GOSPODARSTWACH EKOLOGICZNYCH

Sposób zagospodarowania użytków rolnych i stan pogłowia zwierząt określają kierunki produkcji. O wielkości i jakości produkcji decydują w dużym stopniu poniesione nakłady środków do produkcji, zwłaszcza tych plonotwórczych, ujętych wartościowo w postaci kosztów bezpośrednich. W badanych gospodarstwach były one niskie i znalazło to wyraz w niskich efektach produkcji. Niski był również ich udział w strukturze kosztów ogółem – w sześciu województwach stanowiły poniżej 30% wartości kosztów ogółem (rys. 1.). Z kolei koszty ogólnogospodarcze to więcej niż 30% kosztów ogółem. Najniższy odsetek kosztów bezpośrednich (21,7%) i zarazem najwyższy kosztów ogólnogospodarczych (37,3%) wystąpił w gospodarstwach województwa dolnośląskiego.

Z badań Polskiego FADN wynika, że taki rozkład struktury kosztów (niski udział kosztów bezpośrednich, a wysoki ogólnogospodarczych) jest charakterystyczny dla gospodarstw słabych ekonomicznie, nie tylko ekologicznych. Ponadto w takich gospodarstwach występuje na ogół zbyt duże wyposażenie w środki trwałe w stosunku do potrzeb [Bocian, Małanowska 2015]. Dotyczy to prawdopodobnie także badanych gospodarstw ekologicz-

⁴ LU – według metodyki FADN, liczbę zwierząt w gospodarstwie określa się całkowitą liczbą sztuk przeliczeniowych, wyrażoną w jednostkach przeliczeniowych zwierząt. Jedna jednostka przeliczeniowa LU jest równoważna 1 krowie mlecznej albo 1 bykowi w wieku 2 lub więcej lat. Pozostałe zwierzęta stanowią odpowiednio część takiej jednostki przeliczeniowej, np. matka owcza = 0,1 LU, tucznik = 0,3 LU.

⁵ Jednostka zbliżona do LU.

Rysunek 1. Struktura kosztów produkcji ogółem w gospodarstwach ekologicznych w roku 2013

Źródło: jak w tab. 1.

Tabela 2. Koszty produkcji w gospodarstwach ekologicznych w roku 2013

Koszty	Wielkości w województwie [zł/ha UR]							
	dolno-śląskie	lubelskie	małopolskie	mazowieckie	podkarpackie	podlaskie	świętokrzyskie	warmińsko-mazurskie
Bezpośrednie	369	700	849	1173	414	558	921	648
Ogólnogospodarcze	634	899	1037	904	621	747	1092	642
Amortyzacji	530	937	967	758	739	593	951	622
Wynagrodzeń	40	508	82	155	56	92	155	44
Czynszów dzierżawnych	85	59	129	63	60	25	26	104
Odsetek	41	50	50	93	58	8	100	26
Ogółem	1699	3153	3114	3146	1948	2023	3245	2086

Źródło: jak w tab. 1.

nych, o czym może świadczyć wysoki udział kosztu amortyzacji w strukturze kosztów ogółem w większości województw. Z wyjątkiem gospodarstw województwa lubelskiego udział kosztów obcych czynników produkcji nie przekroczył 10%.

Z danych z tabeli 2. wynika, że koszty bezpośrednie poniesione na 1 ha UR były najwyższe (1173 zł) w województwie mazowieckim, a najniższe w dolnośląskim (369 zł) – zatem różnice były około trzykrotne. Mniejsze, bo około dwukrotne, były różnice między poszczególnymi województwami pod względem intensywności produkcji mierzonej kosztami ogółem na 1 ha UR. Najwyższe były w województwach świętokrzyskim, lubelskim, mazowieckim i małopolskim – około 3200-3100 zł/ha. W gospodarstwach z województw podkarpackiego, podlaskiego i warmińsko-mazurskiego koszty ogółem na 1 ha wyniosły około 2000 zł, a z dolnośląskiego tylko 1699 zł (tab. 2.). Ta niska intensywność produkcji

w tym ostatnim województwie wskazuje, że skoncentrowano się tam na chowie ekstenywnym bydła opasowego. Poziom produkcji był proporcjonalny do poniesionych kosztów, czyli niski i zarazem najniższy na 1 ha spośród wszystkich województw (tab. 4.).

Tak dużych różnic jak w przypadku kosztów bezpośrednich nie było wśród kosztów ogólnogospodarczych, które wahały się od 621 do 1092 zł/ha. Spośród pozostałych składników kosztów ogółem wyróżniały się wysokie koszty wynagrodzeń poniesione w województwie lubelskim (508 zł/ha) w związku z pracochłonną uprawą warzyw; w pozostałych województwach było to od 40 do 155 zł/ha. We wszystkich województwach niewielkie było obciążenie gospodarstw z tytułu dzierżawy ziemi (od 25 do 129 zł/ha) i wykorzystania obcego kapitału (od 8 do 100 zł), co szczegółowo obrazuje tabela 2.

WYNIKI PRODUKCYJNO-EKONOMICZNE GOSPODARSTW EKOLOGICZNYCH

Średni poziom produkcji w badanych gospodarstwach zamykał się w przedziale od 49 tys. zł (województwo świętokrzyskie) do 84 tys. zł (województwo lubelskie), co przedstawiono w tabeli 3. W trzech województwach przewagę miała produkcja roślinna nad zwierzęcą w produkcji ogółem, z czego w gospodarstwach województwa lubelskiego jej udział wynosił 89,6% w produkcji ogółem, a w mazowieckim i świętokrzyskim odpowiednio 59,4 i 56,2%. O tym wyniku zadecydowała uprawa warzyw, owoców i zbóż, ale wyjątkowo w gospodarstwach województwa lubelskiego prawie 55% wartości produkcji ogółem pochodziło tylko z uprawy warzyw i owoców. Warzywa były również ważnym produktem w ekonomice mniejszych obszarowo gospodarstw województwa świętokrzyskiego, bo choć ich uprawa zajmowała niespełna 5% UR (tab. 1.), to wartość produkcji stanowiła około 1/5 wartości produkcji ogółem, podobnie jak zboża, zajmujące ponad 30% obszaru UR. Wskazuje to na duże znaczenie warzyw w wyniku ekonomicznym tych gospodarstw. W gospodarstwach województwa mazowieckiego udział produkcji warzyw i owoców był zbliżony do udziału produkcji zbóż. Ponadto w tych gospodarstwach był stosunkowo wysoki udział produkcji jaj w produkcji ogółem (17,1%).

Udział produkcji zwierzęcej, przeważającej w produkcji ogółem w pięciu pozostałych województwach, wynosił od prawie 54 do 71%. W gospodarstwach województw dolnośląskiego i podlaskiego głównym składnikiem produkcji ogółem był żywiec wołowy (39,6 i 24,3%), a w województwie warmińsko-mazurskim produkcja mleka krowiego i jego przetworów (50,2%), pomimo przewagi liczebnej opasów w stadzie. Zaważyła na tym zapewne wydajność krów mlecznych (4377 kg w przeliczeniu na krowę), najwyższa wśród badanych gospodarstw (tab. 4.). W rezultacie w tym województwie z produkcji mleka krowiego uzyskano trzykrotnie wyższą wartość produkcji niż z produkcji bydła rzeźnego, a produkcja zwierzęca miała największy udział w produkcji ogółem (71,3%) spośród wszystkich województw. Udział produkcji mleka był też wyższy od pozostałych produktów zwierzęcych w gospodarstwach południowych województw Polski: małopolskiego i podkarpackiego (47,6 i 35,5%). Z danych tabeli 3. wynika, że chów żywca wołowego był mało opłacalny w gospodarstwach województwa dolnośląskiego. Wartość produkcji ogółem, produkcji roślinnej i zwierzęcej była na porównywalnym poziomie jak w województwie małopolskim, w którym posiadano o połowę mniej UR, ale dwukrotnie wyższą obsadę zwierząt na 1 ha powierzchni paszowej.

Tabela 3. Poziom produkcji w gospodarstwach ekologicznych w 2013 roku

Zmienne	Wielkości w województwie									
	dolnośląskie	lubelskie	małopolskie	mazowieckie	podkarpackie	podlaskie	świętokrzyskie	warminsko-mazurskie		
	wartość [zł]									
Produkcji ogółem	58 031	83 536	56 223	80 973	54 033	53 419	49 366	64 646		
Produkcji roślinnej	14 953	74 861	15 345	48 077	18 537	23 802	27 753	17 381		
Produkcji zwierzęcej	38 390	6 883	37 557	30 550	32 794	28 737	19 717	46 078		
Produkcji pozostałej	4 688	1 792	3 321	2 346	2 702	880	1 896	1 187		
udział wybranych składników produkcji w strukturze produkcji ogółem [%]:										
Produkcji roślinnej	25,8	89,6	27,3	59,4	34,3	44,6	56,2	26,9		
zboż	13,9	24,8	11,1	23,8	12,4	17,3	19,0	15,3		
w tym: warzyw i truskawek	1,0	41,0	1,8	7,1	0,0	1,1	20,7	0,1		
owoców	0,1	13,6	8,2	12,4	11,1	5,6	4,3	0,0		
Produkcji zwierzęcej	66,2	8,2	66,8	37,7	60,7	53,8	39,9	71,3		
mleka krowiego i jego przetworów	9,1	1,1	47,6	6,9	35,5	12,0	17,1	50,2		
w tym: żywność wołowego	39,6	2,9	15,1	5,0	21,2	24,3	8,6	18,1		
jaj	8,6	0,1	0,3	17,1	0,0	6,8	0,9	0,0		

Źródło: jak w tab. 1.

Tabela 4. Produktivność czynników produkcji i efektywność kosztów w gospodarstwach ekologicznych w roku 2013

Zmienna	Wielkości w województwie									
	dolno- śląskie	lubelskie	mało- polskie	mazo- wieckie	podkar- packie	podlaskie	świętok- rzyskie	warminsko- mazurskie		
Produkcja ogółem [zł/ha UR]	1675	3150	3656	3803	1890	2084	3144	1894		
Produkcja roślinna [zł/ha UR]	447	2944	1004	2296	710	935	1801	516		
Produkcja zbóż [zł/ha uprawy]	1144	1492	1950	1849	1288	1336	1693	1689		
Produkcja warzyw [zł/ha uprawy]	x	12489	x	14213	x	x	14456	x		
Produkcja owoców [zł/ha uprawy]	x	9765	6215	5861	5509	3410	1396	x		
Produkcja zwierzęca [zł/LU]	2497	2385	3720	3977	3520	2619	3009	2910		
Płon pszenicy [dt/ha]	21,5	27,6	27,4	32,8	25,1	21,5	32,6	33,2		
Wydajność mleczna krów [kg/krowę]	2974	2308	3808	3303	3533	3129	3250	4377		
Efektywność kosztów – wartość produkcji [zł/100 zł kosztów ogółem]	99	100	117	121	97	103	97	91		

Źródło: jak w tab. 1.

Niewykluczone, że o przewadze gospodarstw województwa małopolskiego decydowały odpowiednie rasy bydła, jednak nie ma na ten temat informacji wśród danych gromadzonych przez FADN. Na tle wszystkich województw gospodarstwa województwa podlaskiego wyróżniły się zbliżonymi udziałami wartości produkcji roślinnej i zwierzęcej, a produkcja ogółem z gospodarstwa była jedną z najniższych (53 419 zł), co potwierdzają dane zestawione w tabeli 3. W tych gospodarstwach przeważały uprawy pastewne i chów bydła opasowego i podobnie jak w województwie dolnośląskim przychody z tej produkcji nie były wysokie. Niskie w przypadku tego województwa były też przychody z produkcji zbóż; podobnie jak w województwie dolnośląskim na najniższym poziomie plonowała pszenica (21,5 dt/ha) (tab. 4.).

Efekty produkcyjne gospodarstw lepiej obrazują odpowiednie wskaźniki. Produktivność ziemi wyrażona wartością produkcji ogółem na 1 ha UR wahała się od 1675 zł (województwo dolnośląskie) do 3803 zł (województwo mazowieckie). Zatem różnica w produktywności, podobnie jak w intensywności produkcji, była około dwukrotna, a jej wzrost następował proporcjonalnie do wzrostu kosztów. Najniższą produktywnością ziemi ogółem wykazały się gospodarstwa województwa dolnośląskiego, jednocześnie wydajność produkcji zwierzęcej (2497 zł/LU) była w nich najniższa, jeśli pominąć wartość tego wskaźnika w województwie lubelskim, gdzie chów zwierząt był marginalny (tab. 4.).

Wśród gospodarstw ukierunkowanych na produkcję zwierzęcą najwyższą produktywność na 1 LU uzyskały te z województwa małopolskiego (3977 zł). Gospodarstwa województwa

mazowieckiego wyróżniły się na tle pozostałych województw produkcją jaj ekologicznych.

Duża rozbieżność zaistniała w produktywności owoców – wynosiła od 1396 do 9765 zł na 1 ha upraw sadowniczych. Złożyło się na to zapewne wiele czynników – plony, ceny, warunki agrotechniczne, wiek plantacji. Produktywność zbóż zawierała się w przedziale 1144-1950 zł/ha. Najniższa była w województwach dolnośląskim, podkarpackim i podlaskim, w których były także najniższe plony pszenicy (21-25 dt/ha). Z uprawy warzyw na 1 ha osiągnięto produkcję o wartości ponad 12 tys. zł w województwie lubelskim i ponad 14 tys. zł w gospodarstwach województw mazowieckiego i świętokrzyskiego, ale powierzchnia uprawy warzyw była w nich od cztero- do siedmiokrotnie mniejsza.

Raczej na mało korzystne efekty gospodarowania wskazuje efektywność kosztów, liczona jako wartość uzyskanej produkcji ogółem na 100 zł poniesionych kosztów ogółem. W gospodarstwach z czterech województw produkcja była nieopłacalna – koszty ogółem były wyższe od uzyskanej produkcji ogółem. Największe straty produkcyjne wystąpiły w gospodarstwach województwa warmińsko-mazurskiego, w których połowa wartości produkcji pochodziła od krów mlecznych – w efekcie poniesienia 100 zł kosztów ogółem uzyskano tylko 91 zł wartości produkcji ogółem. Gospodarstwa województw podkarpackiego i świętokrzyskiego, z większym udziałem produkcji mlecznej niż żywa wołowina, też nie pokryły kosztów działalności (tab. 4.). Przyczyną mogły być zbyt małe partie towaru nieinteresujące potencjalnych odbiorców przemysłowych i konieczność zbywania mleka po cenie surowca z produkcji konwencjonalnej. Liczba utrzymywanych krów (około 2-6 sztuk) była zbyt mała, aby produkcja była efektywna. Poniesione koszty dały wyższą efektywność w gospodarstwach województwa dolnośląskiego nastawionych na chów bydła opasowego, w którym poziom produkcji w zasadzie te koszty zrekompensował. W tej sytuacji chów opasów był bardziej opłacalny niż produkcja mleka. Tłumaczy to rosnącą od lat tendencję do wzrostu pogłowia bydła opasowego w Polsce w odróżnieniu do pogłowia krów mlecznych⁶.

Z badań wynika, że w 2013 roku spośród badanych gospodarstw działalność operacyjna była opłacalna tylko w gospodarstwach trzech województw. Przewaga wartości produkcji nad poniesionymi kosztami wystąpiła w województwach małopolskim, mazowieckim i podlaskim i wynosiła odpowiednio 8332, 14 005 i 1570 zł. Należy zaakcentować, że były to podmioty realizujące produkcję wyłącznie w systemie ekologicznym (tab. 5.). Dość zaskakujący był brak nadwyżki z działalności produkcyjnej w gospodarstwach województwa lubelskiego, gdzie nastawiono się na uprawę warzyw – wartość produkcji pokryła tylko koszty. Jednak należy pamiętać, że prezentowane dane są średnimi arytmetycznymi i nie są podstawą do interpretowania sytuacji ogółu gospodarstw, a wśród badanych gospodarstw znajdują się jednostki o dość wysokiej efektywności i perspektywie rozwoju, ale także o produkcji nieopłacalnej.

Uśrednione dane zawarte w tabeli 5. pokazują, że dopłaty do działalności operacyjnej, składające się w około 1/3 z dopłat rolnośrodowiskowych, zapewniały przetrwanie gospodarstwom do następnego roku. Polityka rolna zakłada, że dopłaty mają uzupełniać dochód z gospodarstwa, tymczasem coraz częściej rolnicy potrzebują ich do zrekompensowania części kosztów. Taka sytuacja dotyczyła gospodarstw województw dolnośląskiego, lubelskiego, podlaskiego, świętokrzyskiego i warmińsko-mazurskiego. Dopłaty finansowały od 4 do 21% wartości kosztów produkcji ogółem.

Dochód z rodzinnego gospodarstwa rolnego (DzRGR) obejmujący dopłaty kształtował

⁶ Bydło opasowe liczyło 16,7 tys. sztuk w roku 2010, a w roku 2013 prawie 20 tys. sztuk (przyrost o około 19%). W tym czasie pogłowia krów mlecznych zmalało o około 20%, przy czym w roku 2010 roku liczyło niespełna 24 tys. sztuk (niepublikowane dane IJHAR-S).

Tabela 5. Nadwyżki ekonomiczne i dopłaty w gospodarstwach ekologicznych w roku 2013

Zmienna	Wielkości w województwie							
	dolnośląskie	lubelskie	małopolskie	mazowieckie	podkarpackie	podlaskie	świętokrzyskie	warmińsko-mazurskie
Nadwyżka produkcji nad kosztami ogółem [zł]	-832	-39	8 332	14 005	-1 642	1 570	-1 578	-6 537
Dopłaty do działalności operacyjnej [zł], w tym:	63 221	51 192	32 754	40 159	55 701	46 162	32 580	58 810
– dopłaty rolnohodowliskowe	21 098	19 409	12 811	14 653	21 718	14 672	11 826	21 826
Dochód z rodzinnego gospodarstwa rolnego (DzRGR) [zł]	59 507	46 930	40 848	54 545	55 766	44 260	29 543	48 474
Udział dopłat do działalności operacyjnej w DzRGR [%]	106,2	109,1	80,2	73,6	99,9	104,3	110,3	121,3
DzRGR [zł/ha UR własnych]	2 437	2 075	5 672	3 471	2 698	2 083	2 388	1 835
Dopłaty do działalności operacyjnej [zł/ha]	1 825	1 931	2 130	1 886	1 949	1 801	2 075	1 723
DzRGR [zł/FWU*]	38 617	29 942	26 348	37 209	35 011	29 752	17 919	31 182
DzRGR [zł/100 zł aktywów]	7,8	8,1	8,3	8,9	7,8	5,8	6,2	5,2

* FWU – nakłady pracy własnej w ramach działalności operacyjnej gospodarstwa rolnego. Od 2011 roku, 1 FWU = 2120 godzin pracy
Przećiętne roczne wynagrodzenie netto w gospodarce narodowej w 2013 roku – 29 798 zł

Źródło: jak w tab. 1.

się na poziomie 29-59 tys. zł. Najwyższymi dochodami charakteryzowały się gospodarstwa z województw dolnośląskiego i warmińsko-mazurskiego, z przewagą upraw pastewnych, o najbardziej ekstensywnej produkcji, najniższych kosztach i nakładach pracy na ha UR, ale najwyższych kwotach pozyskanych dopłat, będących funkcją obszaru poszczególnych upraw. W przeliczeniu na osobę pełnozatrudnioną w rodzinie rolniczej (FWU) dochód w województwie dolnośląskim wynosił średnio 38 617 zł. W województwie mazowieckim, o najwyższej wydajności produkcji, ponaddwukrotnie wyższej niż w dolnośląskim, na FWU przypadało 37 209 zł. Dochód na FWU gospodarstw województwa świętokrzyskiego (17 919 zł) dzielił największy dystans w stosunku do średniego wynagrodzenia netto w kraju (29 798 zł). Nieco poniżej granicy dochodu parytetowego osiągnięto dochód tylko w gospodarstwach województwa małopolskiego. Należy pamiętać, że dochód w pojęciu FADN to zapłata za wykorzystywanie własnych środków produkcji i zarządzanie gospodarstwem, a nie tylko za pracę, jak to ma miejsce w przypadku wynagrodzenia pracownika w gospodarce narodowej.

Większość badanych gospodarstw nie ma szans rozwoju przy poziomie uzyskanych wyników finansowych, a ich trwanie silnie zależy od dopłat. Należy mieć przy tym na uwadze, że są to gospodarstwa prowadzone całkowicie ekologicznie, realizujące program produkcji ekologicznej w zgodzie z kryteriami wyznaczonymi przez system ekologiczny.

PODSUMOWANIE

Zaprezentowano wyniki produkcyjno-ekonomiczne certyfikowanych gospodarstw ekologicznych, które wdrożyły system produkcji ekologicznej na obszarze całego gospodarstwa. Materiał źródłowy stanowiły dane gospodarstw prowadzących rachunkowość w systemie FADN w roku 2013. Były to podmioty o niskim potencjale ekonomicznym (około 16-25 tys. euro SO) i stosunkowo niedużym obszarze UR (około 15-35 ha), rozlokowane w ośmiu województwach. Produkcja była zorganizowana różnorodnie. Pozytywnym zjawiskiem było łączenie produkcji roślinnej i zwierzęcej, o zróżnicowanej strukturze upraw i pogłównia zwierząt. Organizację produkcji w badanych gospodarstwach cechowało dość holistyczne podejście, zgodne z zasadami systemu ekologicznego. Podmioty z przewagą produkcji zwierzęcej charakteryzowała znaczna ekstensywność produkcji, co wyrażało się nie tylko w niskich kosztach produkcji, ale też w niskiej produktywności czynników produkcji. Wzrost kosztów produkcji łączył się ze wzrostem produktywności i na ogół był wyższy w gospodarstwach nastawionych na produkcję roślinną. Jednak w większości województw w gospodarstwach nie zrealizowano nadwyżki produkcji nad poniesionymi kosztami ogółem. Pomimo to dochód z gospodarstwa zawsze był dodatni wskutek wsparcia funduszami zewnętrznymi. Dopłaty stanowiły w dochodzie od 74 do 121%. Dochód przypadający na osobę pełnozatrudnioną w rodzinie rolniczej tylko w dwóch województwach (małopolskie i świętokrzyskie) był niższy od średniego wynagrodzenia netto w kraju. Prezentowane dane są średnimi arytmetycznymi dla zbiorów gospodarstw w województwach. Szczegółowy wgląd w dane pojedynczych gospodarstw ukazuje słabość ekonomiczną wielu z nich, ale są też jednostki prężne i samodzielne. Wiele z tych gospodarstw nie ma możliwości rozwoju, nawet przy obecnym poziomie wsparcia finansowego.

LITERATURA

- Bocian Monika, Malanowska Beata, 2015: *Wyniki standardowe 2013 uzyskane przez gospodarstwa rolne osób fizycznych uczestniczących w Polskim FADN. Część II. Analiza wyników standardowych*, IERiGŻ-PIB, Warszawa, s. 40.
- Goraj Lech, Osuch Dariusz, Bocian Monika, Cholewa Izabela, Malanowska Beata, 2012a: *Plan wyboru próby gospodarstw rolnych Polskiego FADN dla roku obrachunkowego 2013*, IERiGŻ-PIB, Warszawa, s. 9.
- Goraj Lech, Bocian Monika, Cholewa Izabela, Nachtman Grażyna, Tarasiuk Rafał, 2012b: *Współczynnik Standardowej Produkcji „2007” dla celów Wspólnotowej Typologii Gospodarstw Rolnych*, IERiGŻ-PIB, Warszawa, s. 9, 37-39.
- Kwiatkowski Cezary Andrzej, Harasim Elżbieta, Maziarz Piotr, 2013: *Gospodarstwa ekologiczne w strategii zrównoważonego rozwoju rolnictwa*, „Studia i raporty IUNG-PIB”, z. 32(6), s. 135-137.
- Nachtman Grażyna, 2010: *Ocena dochodów gospodarstw ekologicznych na tle gospodarstw konwencjonalnych w 2008 roku w świetle danych Polskiego FADN*, „Zagadnienia Doradztwa Rolniczego”, nr 3 (61), s. 32-34.
- Nachtman Grażyna, 2015: *Gospodarstwa łączące ekologiczne i konwencjonalne metody produkcji na tle ekologicznych*, „Zagadnienia Ekonomiki Rolnej”, nr 3/2015, s. 129-145.
- Program Rozwoju Obszarów Wiejskich 2014-2020*, www.minrol.gov.pl.
- Raport o stanie rolnictwa ekologicznego w latach 2013-2014*. 2015: IJHARS, Warszawa.
- Rocznik statystyczny rolnictwa*. 2014: GUS, Warszawa.
- Rozporządzenie Rady (WE) nr 834/2007 z dnia 28 czerwca 2007 r. w sprawie produkcji ekologicznej i znakowania produktów ekologicznych*, Dz.Urz. UE, L 189 z 20.07.2007, z późn. zm.
- Runowski Henryk, 2012: *Rolnictwo ekologiczne w Polsce – stan i perspektywa*, [w:] *Z badań nad rolnictwem społecznie zrównoważonym [15]*, J.S. Zegar (red.), „Raport Programu Wieloletniego 2011-2014”, nr 50, IERiGŻ-PIB, Warszawa, s. 42-43, 73.
- Tyburski Józef, Zakowska-Biemas Sylwia, 2007: *Wprowadzenie do rolnictwa ekologicznego*, Wydawnictwo SGGW, Warszawa, s. 29.
- Wrzaszcz Wioletta, Zegar Józef Stanisław, 2014: *Gospodarstwa ekologiczne w latach 2005-2010*, „Zagadnienia Ekonomiki Rolnej”, nr 2, s. 47.
- www.ijhar-s.gov.pl.

Grażyna Nachtman

PRODUCTION-ECONOMIC PERFORMANCE OF ORGANIC FARMS IN THE YEAR 2013

Summary

The paper discusses the organization, production and economic effects of organic farms, applying exclusively organic production methods. They were deployed mainly in the eastern part of Poland. The average utilized agricultural area was between 15 and 35 hectares and they represented various types of production. The increase in production volume was clearly dependent on the intensity of production level. In terms of production results, much worse outcomes were observed in farms focused on animal production. In most farms the production was unprofitable - the costs were higher than the output. Family farm income in all groups of holdings was positive only after adding the value of subsidies to operational activities was taken into account. However, most of these farms is not viable and unable to develop.

Adres do korespondencji:

mgr Grażyna Nachtman

Instytut Ekonomiki Rolnictwa i Gospodarki Żywnościowej – Państwowy Instytut Badawczy

Zakład Rachunkowości Rolnej

ul. Świętokrzyska 20; 00-002 Warszawa

tel. (22) 505 44 01

e-mail: grazyna.nachtman@fadn.pl

STATYSTYCZNA ZALEŻNOŚĆ MIĘDZY MIARAMI DOBROBYTU I WSKAŹNIKAMI SATYSFAKCJI MIESZKAŃCÓW W GMINACH WOJEWÓDZTWA MAZOWIECKIEGO

Roman Lusawa

Wydział Zarządzania Europejskiej Uczelni Informatyczno-Ekonomicznej w Warszawie
Dziekan wydziału: dr inż. Janusz B. Berdowski

Słowa kluczowe: dobrobyt ekonomiczny, zadowolenie społeczne, rozwój lokalny
Key words: economic prosperity, community satisfaction, local development

S y n o p s i s. Trwały poziom zadowolenia społeczeństwa jest jednym z czynników znacząco wpływających na warunki gospodarowania i rozwój. Uznaje się, że jest on pochodną subiektywnych porównań warunków życia (dobrobytu) na danym obszarze z ofertą innych terenów. W opracowaniu przedstawiono wyniki badania zależności między wielkością wskaźnika będącego paliatywem, uznawanego za miarę dobrobytu, produktu krajowego brutto przeliczonego na mieszkańca i miarę zadowolenia ludności. Badaniem objęto gminy województwa mazowieckiego. Wykorzystano dostępne dane z lat 2002-2013.

WPROWADZENIE

Skuteczność polityki gospodarczej zależy w dużej mierze od uwzględniania w niej poziomu satysfakcji mieszkańców [Stiglitz 2004]. Dotyczy to zwłaszcza działań na poziomie lokalnym na terenach wiejskich, gdzie ze względu na przestrzenne rozproszenie i niewielką liczbę ludności trwałe zadowolenie, a zwłaszcza niezadowolenie ludności, w przeciwieństwie do chwilowych wahań nastrojów, ma istotny wpływ na przebieg procesów gospodarczych. W dłuższej perspektywie niski poziom satysfakcji prowadzi do napięć i zmian strukturalnych, których neutralizacja wymaga uruchamiania przez państwo znacznych, a z punktu widzenia rozwoju, jałowych nakładów materialnych i ludzkich [Garbicz 2007, s. 22].

Przestrzenne zróżnicowanie poziomu zadowolenia decyduje o kierunkach i nasileniu migracji, która zmieniając chłonność poszczególnych rynków lokalnych znacząco wpływa na ich konkurencyjność. Zdaniem Marka Garbicza [2005], rynki o większym potencjale popytowym umożliwiają przedsiębiorcom wykorzystanie zjawiska ekonomii skali produkcji. Sukces jednych firm pobudza rozwój innych, dzięki czemu gospodarka lokalna staje się bardziej złożona i kompletna. Powstają podstawy rozwoju otoczenia instytucjonalnego. W ten sposób początkowe przewagi wynikające ze wzrostu gęstości zaludnienia ulegają pogłębieniu i utrwaleniu.

Przewagi konkurencyjne określonych ośrodków mogą być impulsem rozwojowym terenów do nich przyległych. Jednak zmiany struktury popytu na lokalnych rynkach, w tym tak istotnych jak rynek zatrudnienia, rynek mieszkań czy usług publicznych, powodują powstanie nierównowag, których usuwanie wymaga poważnych nakładów. Tłumi to bodźce rozwojowe wychodzące z ośrodków wzrostu. Przemieszczenia ludności ku biegunom wzrostu wpływają też raczej niekorzystnie na proces tworzenia kapitału społecznego, którego znaczenie podkreślają, m.in. koncepcja regionalnego środowiska (ang. *milieu*) Denisa Maillata [Frey i in. 2010, s. 85-87] czy koncepcja uczącego się regionu Richarda Floridy [Brol 2006, s. 24-25]. Rozwój staje się dwubiegunowy. Dlatego pomiar poziomu satysfakcji społecznej na szczeblu lokalnym powinien być przedmiotem zainteresowania polityki i ekonomii.

Badania prowadzone za granicą [m.in.: Binswanger 2010, Layard 2009] oraz w kraju [m.in.: Czapiński 2012, Lusawa 2012, Wojnar, Kasprzyk 2013] wskazały, że najważniejszym, choć nie jedynym, stymulatorem zadowolenia mieszkańców jest wielkość produktu krajowego brutto (PKB) przypadająca na mieszkańca. Stąd tak wielkie zainteresowanie władzy politycznej wszystkich szczebli pobudzeniem rozwoju gospodarczego.

CEL I METODY

Celem opracowania jest przedstawienie zależności pomiędzy wielkością wskaźnika pozwalającego ocenić wielkość PKB *per capita* w gminach a poziomem zadowolenia mieszkańców gmin województwa mazowieckiego.

Badanie wymagało zastosowania specyficznych miar, zarówno do oceny poziomu satysfakcji mieszkańców, jak i wielkości ich udziału w wytworzonym PKB. Dodatkowo możliwość wykorzystania uzyskanych wyników w praktyce skłaniała do użycia wskaźników jak najprostszych i zrozumiałych dla osób niezajmujących się zawodowo analizami rozwoju (np. radni gmin wiejskich) oraz do wykorzystania danych liczbowych łatwo dostępnych w Banku Danych Lokalnych na stronie internetowej Głównego Urzędu Statystycznego [www.stat.gov.pl].

OCENA WIELKOŚCI UDZIAŁU SPOŁECZNOŚCI LOKALNYCH W PKB

Główny Urząd Statystyczny nie udostępnia danych o wielkości PKB ani PKB *per capita* na poziomie niższym niż NUTS 3. Istnieje jednak możliwość oszacowania tych wielkości. Udowodniony na poziomie NUTS 3 bardzo silny związek (tab. 1.) między wielkością PKB *per capita* oraz przeliczonymi na mieszkańca dochodami gmin z podatków dochodowych od osób fizycznych (PIT) i osób prawnych (CIT) pozwala założyć, że proporcje na poziomie NUTS 4 (powiaty) i NUTS 5 (gminy) są zbliżone. Zatem dysponując dokładnymi danymi dotyczącymi dochodów gmin z podatków dochodowych, można oszacować udział ich mieszkańców w PKB wytworzonym w regionie¹.

¹ Podatek PIT zasila budżet tej gminy, w której mieszka podatnik, niezależnie od tego, gdzie osiągnął on dochód. Zatem wielkość PKB szacowana na podstawie podatków dochodowych odzwierciedla raczej jego wielkość wytworzoną przez mieszkańców gminy niż wielkość powstałą na jej terytorium.

Tak wyznaczone miary dobrobytu byłyby jednak mało przydatne, gdyż obiektywny poziom zaspokojenia potrzeb mieszkańców jedynie w nieznacznym stopniu wpływa na ich poczucie dobrobytu lub niedostatku. Zależy ono bowiem od czynnika subiektywnego. Dlatego przedmiotem badania nie może być bezwzględna wielkość PKB czy PKB *per capita*, będąca udziałem mieszkańców poszczególnych gmin, lecz zróżnicowanie tej wielkości. W celu uzyskania miary zróżnicowania oszacowane wielkości PKB *per capita* poszczególnych jednostek poddano unitaryzacji zerowanej [Kukuła 2002]. Tak skonstruowaną miarę nazwano wskaźnikiem produktywności zasobów ludzkich (*Wpzl*). Pokazuje ona, jak na tle badanej populacji lokuje się dana gmina i dostarcza więcej użytecznych informacji niż miara ujmująca bezwzględną wartość cechy.

Tabela 1. Oszacowane współczynniki równań regresji wielorakiej PKB *per capita* w funkcji dochodów *per capita* gmin z podatków dochodowych od osób fizycznych (PIT) i prawnych (CIT) na podstawie danych GUS dla subregionów NUTS 3

Rok, dla którego wykonano obliczenia	Stała równania regresji	Współczynniki kierunkowe dla zmiennych niezależnych		R ²
		PIT	CIT	
2002	7 418,4	43,6	183,7	94,5
2003	6 787,0	52,8	168,7	94,7
2004	9 944,4	30,1	104,6	94,2
2005	10 241,2	26,9	116,6	95,7
2006	12 084,6	21,1	122,8	94,9
2007	13 023,1	19,0	111,5	95,5
2008	13 514,1	20,7	99,0	94,7
2009	14 114,1	22,5	122,6	93,7
2010	15 517,3	16,7	217,1	95,6
2011	14 997,6	20,3	193,8	96,4

Źródło opracowanie własne.

OCENA POZIOMU ZADOWOLENIA SPOŁECZNEGO

Poziom zadowolenia mieszkańców można ocenić na podstawie zbiorowych reakcji ludności. Przy założeniu, że ludzie „głosują nogami”, o zadowoleniu lub braku satysfakcji na określonym obszarze świadczy saldo migracji. Biorąc pod uwagę opóźnienie między decyzją o zmianie miejsca zamieszkania a jego realizacją, zdecydowano, że o poziomie zadowolenia mieszkańców w danym roku świadczy saldo migracji w danym roku i dwóch latach po nim następujących. Jest ono wypadkową dwóch niezależnych od siebie procesów: emigracji i imigracji. O każdym z nich decyduje wynik dokonywanego przez ludzi rachunku korzyści i kosztów wynikających ze zmiany miejsca zamieszkania, przy czym porównywane są znane korzyści zamieszkiwania w danym miejscu ze spodziewanymi korzyściami osiedlenia się w innej lokalizacji. Wynik tego zestawienia może być dodatni lub ujemny dla miejsca zamieszkania osoby go dokonującej. Proces emigracji uruchamia jednak dopiero dostatecznie duża różnica ujemna.

Oceniając zadowolenie mieszkańców danej jednostki administracyjnej, należy zatem wziąć pod uwagę dwa jej składniki. Pierwszym z nich jest satysfakcja osób, które przeprowadziwszy wspomniany rachunek, decydują się pozostać. Ten rodzaj satysfakcji mieszkańców odzwierciedla liczba osób, które nie wymeldowały się w ciągu trzech kolejnych lat, porównana do liczby mieszkańców z 31 grudnia roku poprzedzającego początek okresu. Tak skonstruowaną miarę nazwano wskaźnikiem rzeczywistej satysfakcji mieszkańców (*Wrsm*)².

² Wskaźnik przeliczono na 1000 osób, gdyż GUS w takich jednostkach podaje wskaźniki migracji.

Tabela 2. Charakterystyka różnicowania oszacowanej wielkości PKB *per capita* w gminach województwa mazowieckiego w latach 2002-2011

Wyszczególnienie	Wielkość PKB <i>per capita</i> w roku [zł]										
	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	
Wartość maksymalna	63 687	75 502	72 806	79 428	88 817	99 170	103 043	111 926	116 907	151 412	
Górny kwartyl	14 968	16 638	17 971	18 952	20 912	22 805	25 258	26 614	26 787	28 615	
Średnia	15 170	15 914	17 607	18 064	19 845	21 792	23 925	25 312	26 093	27 787	
Mediana	11 548	12 014	14 112	14 513	16 252	17 650	19 500	20 183	20 658	22 029	
Dolny kwartyl	10 529	10 601	12 901	13 277	14 978	16 357	17 837	18 230	18 953	19 781	
Wartość minimalna	9 001	8 949	11 548	11 854	13 603	14 793	15 799	15 157	14 489	17 279	
Wsółczynnik zmienności [%]	57,5	61,2	52,3	50,0	45,6	45,9	46,2	50,5	52,7	56,8	

Źródło: opracowanie własne.

$$Wrsm_{i,n} = \frac{Lm_{i,n-1} - \sum_{j=n}^{n+2} W_{i,j}}{Lm_{i,n-1}} * 1000 \quad (1)$$

gdzie: $Wrsm_{i,n}$ – wskaźnik rzeczywistej satysfakcji mieszkańców i -tej jednostki terytorialnej w n -tym roku,

$W_{i,n+2}$ – liczba mieszkańców i -tej gminy, którzy wymeldowali się w roku, dla którego obliczono wartość wskaźnika, i w ciągu dwóch kolejnych lat, Lm_{n-1} – liczba mieszkańców i -tej gminy 31 grudnia roku poprzedzającego rok, dla którego obliczono wartość wskaźnika.

Drugim źródłem satysfakcji społeczności lokalnej jest zadowolenie osób, które oczekując korzyści wynikających z zamieszkiwania w badanej jednostce administracyjnej, sprowadziły się do niej. O skali tych spodziewanych korzyści świadczy liczba nowych mieszkańców meldujących się w gminie i wyznaczony na tej podstawie wskaźnik oczekiwanej satysfakcji mieszkańców ($Wosm$).

$$Wosm_{i,n} = \frac{\sum_{j=n}^{n+2} Z_{i,j}}{Lm_{i,n-1}} * 1000 \quad (2)$$

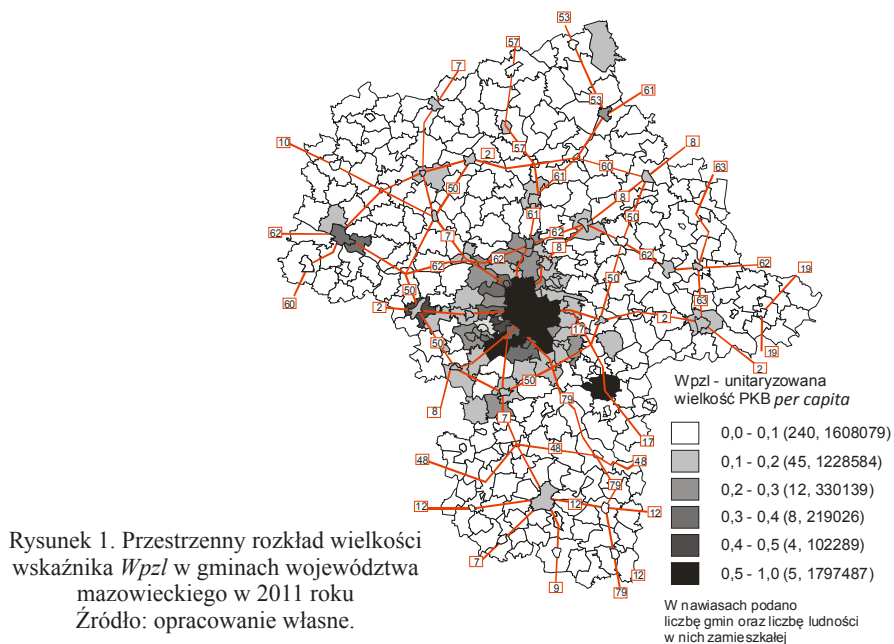
gdzie: $Wosm_{i,n}$ – wskaźnik oczekiwanej satysfakcji mieszkańców sprowadzających się do i -tej gminy w n -tym roku, $Z_{i,n+2}$ – liczba mieszkańców i -tej jednostki terytorialnej, którzy zameldowali się na jej obszarze w roku, dla którego obliczono wartość wskaźnika oraz w ciągu dwóch kolejnych lat, Lm_{n-1} – liczba mieszkańców i -tej jednostki terytorialnej 31 grudnia roku poprzedzającego rok, dla którego obliczono wartość wskaźnika.

OSZACOWANA WIELKOŚĆ PKB *PER CAPITA* WYTWORZONEGO PRZEZ MIESZKAŃCÓW POSZCZEGÓLNYCH GMIN WOJEWÓDZTWA MAZOWIECKIEGO

W ciągu analizowanej dekady oszacowana wielkość PKB *per capita* wzrosła we wszystkich gminach regionu. Świadczy o tym zmiana wartości minimalnej tej miary (tab. 2.). Zwiększyła się ona z 9001 zł w roku 2002 do 17 279 zł w roku 2011, a więc o 92%. Nie był to jednak wzrost systematyczny. Zmniejszenie wielkości minimalnej analizowanej cechy zanotowano bowiem w latach: 2003 (o 0,5%), 2009 (o 4,1%) i 2010 (o 4,4%).

Wartość maksymalna zwiększyła się z 63 687 zł *per capita* do 151 412 zł (o 138%). Ujemny jej wzrost (4,5% w stosunku do roku poprzedniego) zanotowano jedynie w roku 2004. Mimo tych wahań średnia wartość badanej cechy wzrastała w średnim tempie 8,3% rocznie. Szybszy wzrost wartości maksymalnej niż minimalnej wskazuje na proces ekonomicznego rozwarstwiania się badanej populacji gmin. Porównanie zmian innych miar pozycyjnych potwierdza taką diagnozę. Wartość górnego kwartyla rosła wolniej (wzrost o 91,2%) niż wartość maksymalna. Jeszcze wolniej zwiększała się mediana (wzrost o 90,8%). Wartość dolnego kwartyla zwiększyła się o 87,9%. Zmiana wartości minimalnej oznacza zmniejszenie zróżnicowania w grupie 25% gmin cechujących się najniższą wielkością oszacowanego PKB *per capita*. Zacieranie się różnic w grupach najmniej zamożnych traktuje się często jako proces względnego ubożenia jednostek należących do tych grup w stosunku do pozostałej części regionu. W roku 2013 ubożeniu podlegał obszar 9476 km² (27% powierzchni regionu) zamieszkiwany przez 386 803 osoby (7% populacji województwa). W latach objętych analizą ludność zamieszkująca ten obszar zmniejszyła się o 13 677 osób (3,4%). Średnia gęstość zaludnienia wynosząca 41 osób/km² znacznie odbiegała od średniej w regionie wynoszącej w roku 2013 średnio niespełna 150 osób/km². 25% gmin o najwyższym oszacowanym PKB *per capita* zajmowało łącznie 6205 km² (7,5% powierzchni województwa), zamieszkiwanych przez 3 754 345 osób (70,6% populacji regionu). Liczba mieszkańców tych gmin wzrosła w badanym okresie o 209 263 osób (5,9%). Średnia gęstość zaludnienia osiągnęła 605 osób/km².

Najbogatsze gminy (rys. 1.) położone są w większości na terenie aglomeracji warszawskiej. Spoza tego obszaru zaliczyć do nich można: Płock wraz z dwoma jednostkami przyległymi, ośrodki o znaczeniu subregionalnym: Ciechanów, Ostrołęka, Siedlce, Radom oraz jednostki, na których terenie działają większe zakłady produkcyjne, m.in.: Głinojeck, Łyse, Sokołów Podlaski, Mława, Przasnysz, Garwolin. Wyższa zamożność tych jednostek nie wpływa jednak (poza Płockiem) w widoczny sposób na ekonomiczną sytuację jednostek z nimi graniczących.

KORELACJE MIĘDZY WIELKOŚCIĄ WSKAŹNIKA *Wpzi* A MIARAMI ZADOWOLENIA MIESZKAŃCÓW

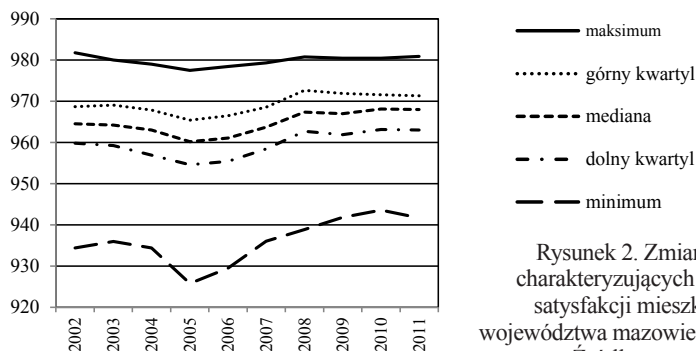
Poziom zadowolenia mieszkańców większości gmin województwa mazowieckiego należy uznać za niski. W latach 2002-2011 wymeldowało się z nich 1 738 822 obywateli, czyli 32,8% populacji regionu z roku 2012. Ujemnym przyrostem liczby mieszkańców cechowało się 187 gmin (60,0% jednostek tego szerebla w regionie)³. W 2011 roku zamieszkiwało w nich 1 763 885 osób (33,3% populacji regionu). W ciągu kolejnych dwóch lat ich liczba zmniejszyła się o dalsze 16 961 osób (0,96%).

RZECZYWISTA SATYSFAKCJA MIESZKAŃCÓW

Średnia wielkość wskaźnika *Wrsm* wynosiła w zależności od roku od 959 do 962. Oznacza to, że statystyczną gminę w ciągu trzech lat opuszczało średnio od 3,8% do 4,1% jej mieszkańców. Zróżnicowanie pomiędzy gminami było jednak znaczne, gdyż różnica pomiędzy gminami o najwyższej i najniższej wartości wskaźnika wahała się w zależności od roku od 37 do 51. Do 2005 roku obserwowano obniżanie się wszystkich miar pozycyjnych wskaźnika (rys. 2.). W następnych latach tendencja uległa odwróceniu. Wartość minimalna wskaźnika wzrastała szybko do roku 2010. Pozostałe miary pozycyjne ustabilizowały się po roku 2008. W związku tym różnica pomiędzy gminami o najwyższej i najniższej wartości wskaźnika uległa zmniejszeniu.

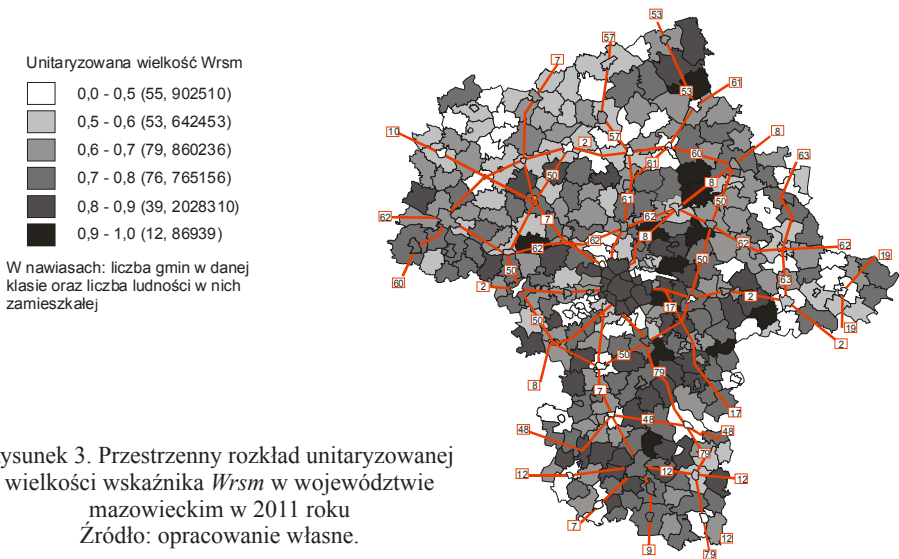
Analiza przestrzennego rozkładu wartości wskaźnika nie daje podstaw do wnioskowania na temat przyczyn obserwowanego zróżnicowania (rys. 3.). Jednostki o niskiej wartości *Wrsm* graniczyły bowiem z gminami o wysokiej wartości badanej cechy zarówno w bezpośrednim sąsiedztwie Warszawy, jak i w peryferyjnych powiatach województwa. Nie świadczy to o tym, że wielkość udziału społeczności lokalnej w PKB w sposób zdecydowanie pozytywny wpływa na poziom zadowolenia społeczeństwa. Gdyby tak było, to wysokim poziomem zadowolenia mieszkańców powinny cechować się gminy podwarszawskie, a niskim jednostki położone dalej od stolicy.

Tezę tę potwierdza badanie metodami korelacyjnymi. Równania regresji analizowanej miary względem wskaźnika *Wpzi* w latach 2003-2007 cechowały się słabym nachyleniem ujemnym. Ich ogólną postać można zapisać za pomocą wzoru (3):

Rysunek 2. Zmiany miar pozycyjnych charakteryzujących wskaźnik rzeczywistej satysfakcji mieszkańców (*Wrsm*) gmin województwa mazowieckiego w latach 2002-2011
Źródło: opracowanie własne.

³ W badanym okresie jedynie w trzech latach (2008, 2009 i 2010) procesem depopulacji objętych było mniej niż 50% gmin regionu.

$$\widehat{Wrsm} = \frac{1}{b + aWpzl} \quad (3)$$

gdzie: \widehat{Wrsm} – szacowana wielkość wskaźnika rzeczywistej satysfakcji mieszkańców gmin, $Wpzl$ – oszacowana i poddana unitaryzacji zerowanej wartość PKB *per capita* w gminach, a – współczynnik kierunkowy równania regresji, b – wyraz wolny równania regresji.

W kolejnych latach najlepiej dopasowany do danych empirycznych był model pierwiastka kwadratowego X (wzór 4):

$$\widehat{Wrsm} = b + a\sqrt{Wpzl} \quad (4)$$

gdzie: oznaczenia jak do wzoru (3).

Ujemna korelacja między badanymi miarami sugeruje, że bogatsze gminy cechuje nieznacznie niższy poziom satysfakcji mieszkańców. Analiza współczynników regresji w całym badanym okresie (tab. 3.) potwierdza to spostrzeżenie⁴.

Wartość wyrazów wolnych pozwala oszacować wielkość „autonomicznego” odpływu ludności. W roku 2002 wynosiła ona 36 osób na 1000 obywateli w ciągu 3 lat. W następnych latach wielkość ta systematycznie wzrastała, aby w roku 2005 osiągnąć 39 osób. W roku 2008 uległa jednak zmniejszeniu do poziomu 30 osób na 1000 mieszkańców i w kolejnych latach objętych analizą nie ulegała większym zmianom.

⁴ Wartość wskaźnika $Wpzl$ należy do przedziału $<0;1>$. Wartość pierwiastka kwadratowego z tej liczby (wzór 4.) mieści się w tym samym przedziale. Zatem iloczyn współczynnika kierunkowego i wartości pierwiastka nie może być większy od wartości tego współczynnika. Ponieważ wartość współczynników kierunkowych oszacowanych równań regresji jest znikomo mała w porównaniu z wartością wyrazów wolnych, należy przyjąć, że wielkość $Wpzl$ jedynie w nieznacznym stopniu wpływa na wartość analizowanego równania. Do analogicznych wniosków prowadzi analiza równania (3).

Tabela 3. Współczynniki regresji wskaźnika $Wrsm$ w funkcji wskaźnika $Wpzl$ oszacowane na podstawie danych z lat 2002-2011 dotyczących gmin województwa mazowieckiego

Rok	Najlepiej dopasowany model regresji	Współczynnik kierunkowy (a)	Wyraz wolny (b)	R ² [%]
2002		0,0000042	0,001037	0,6
2003		0,0000075	0,001037	1,3
2004	odwrotny do liniowego	0,0000102	0,001038	3,2
2005		0,0000149	0,001049	4,7
2006		0,0000213	0,001039	7,9
2007		0,0000187	0,001037	7,2
2008			-10,94	969,8
2009	pierwiastka kwadratowego X	-10,19	969,5	5,4
2010		-9,61	970,1	4,8
2011		-10,44	969,5	6,1

Źródło: opracowanie własne.

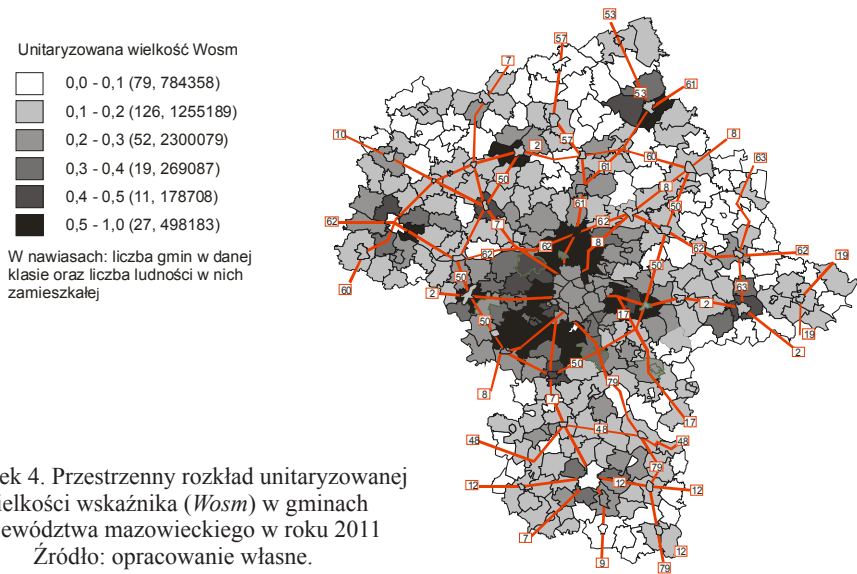
OCZEKIWANA SATYSFAKCJA MIESZKAŃCÓW

Atrakcyjność poszczególnych gmin dla mieszkańców innych obszarów, oceniana na podstawie liczby zameldowań w badanym okresie, była dodatnio skorelowana z oszacowaną wielkością wskaźnika $Wpzl$. Większą liczbę zameldowań zaobserwowano w gminach charakteryzujących się wyższą wartością wskaźnika $Wpzl$ oraz jednostkach z nimi sąsiadujących (rys. 4.). Cechą charakterystyczną migracji w województwie mazowieckim był wzrost gęstości zaludnienia obszarów przyległych do miast przy równoczesnej depopulacji miast. W dwudziestu ośrodkach (57% miast regionu) zanotowało w badanym okresie ujemne saldo migracji w tym w: Radomiu – 23 944 osób (10,4%), Płocku – 11 062 (8,6%), Ostrołęce – 8358 (15,4%), Ciechanowie – 4909 (10,6%), Pionkach – 3580 (17,7%), Sochaczewie – 2818 (7,3%), Siedlcach – 2517 (3,3%), Gostyninie – 2104 osób (10,7% mieszkańców). Ogółem w miastach charakteryzujących się spadkiem liczby mieszkańców ubyło 66 312 osób. W gminach sąsiadujących z tymi miastami wartość wskaźnika $Wosm$ była wyższa niż w nich samych i niż w jednostkach dalej od nich położonych.

Wzrost gęstości zaludnienia obszarów przyległych do miast, któremu towarzyszy zmniejszanie się jej w miastach, wskazuje na rozwój charakterystycznego dla dużych aglomeracji miejskich tzw. „dziennego systemu miast” (ang. *daily urban system*)⁵. Uzyskane wyniki wskazują na to, że w województwie mazowieckim proces ten zachodzi także w mniejszych ośrodkach. Na płaszczyźnie teoretycznej daje się to wytłumaczyć przestrzennym rozkładem tzw. korzyści lokalizacji, będącej różnicą lokalnej renty konsumenta⁶, kosztów dostępu do niej i ujemnych efektów zewnętrznych gospodarki lokalnej. Najwyższą wartość tej kategorii osiągają tereny przyległe do ośrodków miejskich.

⁵ Koncepcja dziennych systemów miejskich ogłoszona została w 1973 r. przez Briana Joe Lobleya Berry [Śleszyński 2013].

⁶ Lokalną rentą konsumenta Stanisław Pszczołkowski [1936, s. 348-351] określił wolumen korzyści, jakie konsument uzyskuje bez jakiegokolwiek nakładu własnej pracy czy kapitału, a jedynie z tytułu zamieszkania w określonym miejscu. Pojęcia tego nie należy mylić z pojęciem renty konsumenta wprowadzonym przez Alfreda Marshalla.

Rysunek 4. Przestrzenny rozkład unitaryzowanej wielkości wskaźnika (*Wosm*) w gminach województwa mazowieckiego w roku 2011
Źródło: opracowanie własne.

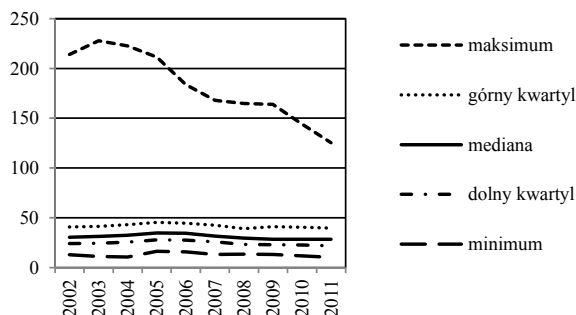
Ocena danych GUS dotyczących dojazdów do pracy pokazuje, że mniejsze miasta dobrze skomunikowane z większymi ośrodkami, dla których tworzą tereny mieszkaniowe, same również funkcjonują w systemie dziennym z otaczającymi je gminami wiejskimi. Towarzyszy temu codzienna wymiana zasobów pracy, gdyż mieszkańcy gmin położonych przy szlakach komunikacyjnych, korzystając ze swoistej renty położenia, wykazują większą aktywność na rynku pracy dużych ośrodków. Ich miejsce na lokalnych rynkach pracy zajmują mieszkańcy jednostek położonych dalej, dla których dojazd do tych rynków pracy jest opłacalny nawet przy niższych stawkach wynagrodzeń [Lusawa 2012, s. 88-94].

Można na tej podstawie postawić tezę, że ważnym czynnikiem wpływającym na poziom oczekiwanej satysfakcji mieszkańców jest dostępność do rynku pracy zapewniającego odpowiedni poziom wynagrodzeń. Kolejnym musi być zadowolająca potencjalnych nowych obywateli podaż mieszkań i usług socjalnych. W końcu znaczenie ma poziom uciążliwości związanych z miejscem zamieszkania, które można zaliczyć do ujemnych efektów zewnętrznych gospodarki miejskiej.

Wydaje się, że po roku 2003, zwłaszcza w gminach oferujących uprzednio największe korzyści mieszkańcom, niektóre z wymienionych czynników uległy wyczerpaniu. Prawdopodobnie wzrosły też ujemne efekty zamieszkiwania w miastach, co spowodowało obniżenie się wszystkich miar pozycyjnych wskaźnika *Wosm* (rys. 5.). Maksymalna jego wartość, która w roku 2002 wynosiła 214, w roku 2011 zmniejszyła się do 125 (o 41,6%). Wartość minimalna zmieniła się z 12,7 do 10,4 (o 18,1%). Obniżeniu uległy wartości kwartyli i mediany.

Atrakcyjność poszczególnych jednostek samorządu terytorialnego dla mieszkańców innych gmin oceniana na podstawie liczby zameldowań była skorelowana z oszacowaną wielkością wskaźnika *Wpzl*. Zależność między tymi wielkościami, podobnie jak w przypadku regresji wskaźnika *Wosm*, najlepiej została opisana za pomocą modelu pierwiastka kwadratowego *X*.

Współczynniki równań regresji (tab. 4.) dają podstawę do stwierdzenia, iż rozwój części gmin jest skutkiem nie tyle zadowolenia ich mieszkańców, które jak wspomniano

Rysunek 5. Zmiany miar pozycyjnych charakteryzujących wskaźnik oczekiwanej satysfakcji mieszkańców (*Wosm*) gmin województwa mazowieckiego w latach 2002-2011

Źródło: opracowanie własne.

Tabela 4. Współczynniki regresji wskaźnika rzeczywistej satysfakcji mieszkańców (*Wosm*) w funkcji unitaryzowanej wielkości PKB *per capita* gmin oszacowane na podstawie danych z lat 2002-2011 dotyczących gmin województwa mazowieckiego

Lata	Współczynnik kierunkowy (a)	Wyraz wolny (b)	R ² [%]
2002	87,00	14,3	38,2
2003	100,52	12,90	34,7
2004	93,46	15,97	37,8
2005	100,68	17,73	35,8
2006	108,75	16,31	38,4
2007	99,48	16,15	35,6
2008	95,10	12,05	38,3
2009	94,88	9,76	38,7
2010	83,04	10,54	31,2
2011	79,23	15,97	34,1

Źródło: opracowanie własne.

atrakcyjność zewnętrzna, będąca pochodną wysokości wskaźnika *Wpzi*. Zwraca uwagę systematyczne zmniejszanie się współczynników kierunkowych równań regresji po roku 2006. Oznacza ono, iż napływ ludności do jednostek charakteryzujących się wyższą wartością PKB *per capita* uległ pewnemu osłabieniu.

jest niskie, co oczekiwań mieszkańców innych obszarów związanych ze zmianą miejsca zamieszkania.

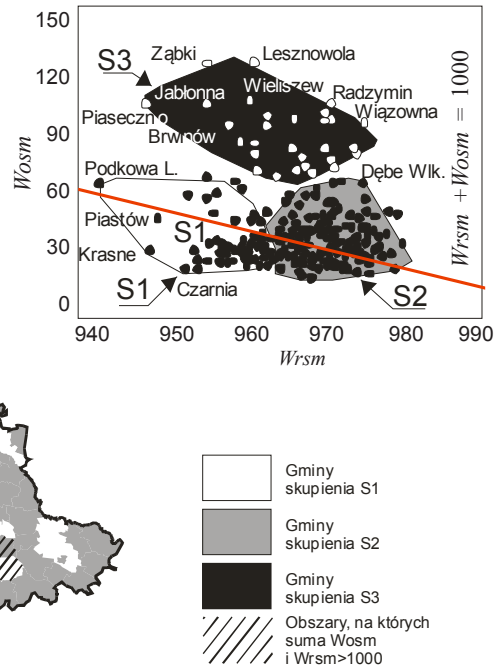
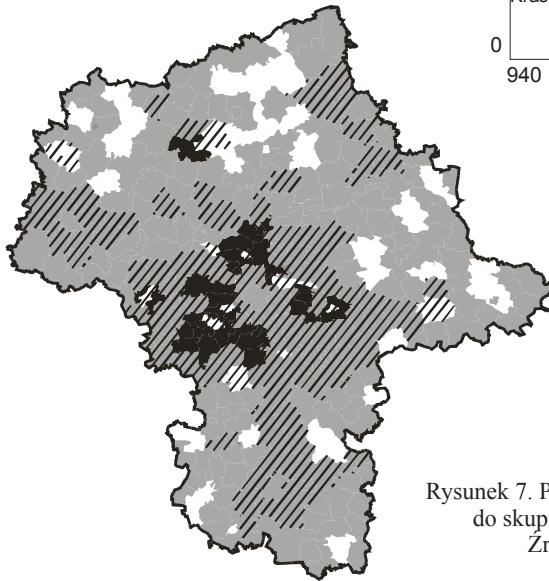
O niskim poziomie zadowolenia mieszkańców świadczy znaczna ujemna różnica pomiędzy „autonomicznym” napływem i „autonomicznym” odpływem mieszkańców. Przykładowo w roku 2011 niezależny od wielkości wskaźnika *Wpzi* napływ mieszkańców wynosił statystycznie 15,97 osoby na 1000 obywateli, a odpływ 30,5 osoby.

O sile oddziaływania względnego poziomu dochodów na wielkość migracji świadczy wielkość oszacowanych współczynników kierunkowych przedstawionych równań regresji. Wynosiła ona w zależności od roku od 79,23 (2011 rok) do 108,75 (2006 rok), co oznacza, że o zmianach gęstości zaludnienia poszczególnych obszarów decyduje ich

PRZESTRZENNY ROZKŁAD MIAR ZADOWOLENIA

Metoda analizy skupień pozwala wyodrębnić trzy grupy (skupienia) gmin charakteryzujących się statystycznym podobieństwem obserwowanych procesów migracyjnych (rys. 7.). Grupa S3 cechująca się wysoką wartością wskaźnika oczekiwanej satysfakcji mieszkańców (średnio 86,1) liczyła 30 gmin (9,5% populacji objętej badaniem). Suma analizowanych wskaźników wszystkich jednostek należących do tej grupy była większa od 1000, co oznacza dodatnie saldo migracji i wysoki poziom zadowolenia obywateli.

Rysunek 6. Skupienia gmin województwa mazowieckiego cechujących się statystycznym podobieństwem pod względem wielkości wskaźników *Wrsm* i *Wosm*
Źródło: opracowanie własne.

Rysunek 7. Przestrzenny rozkład gmin należących do skupień wyznaczonych na rysunku 6.
Źródło: opracowanie własne.

Dwa pozostałe skupienia charakteryzowały się niską wartością *Wosm*. W pierwszym z nich (S1), liczącym 49 jednostek, średnia wartość wskaźnika *Wosm* wynosiła 30,1. Niskie wartości (średnio 957,1) osiągał również wskaźnik *Wrsm*. Do grupy o wysokim poziomie zadowolenia zaliczyć można 11 gmin (20% omawianej grupy). W kolejnym skupieniu (235 gmin) średnia wartość wskaźnika *Wrsm* wynosiła 969,3, przy średniej wielkości *Wosm* 29,1. Gmin o wysokim poziomie zadowolenia było w nim 88 (37,4%).

PODSUMOWANIE I WNIOSKI

Zaprezentowane wyniki statystycznej analizy zależności wskaźników dobrobytu i miar satysfakcji ludności wskazują na to, że:

1. Województwo mazowieckie, uznawane za najbogatszy region kraju, charakteryzuje się niskim poziomem zadowolenia mieszkańców. Świadczy o tym proces wyludniania się 60% jednostek administracyjnych różnej wielkości: centralnych dzielnic Warszawy, miast na prawach powiatów, 60% mniejszych miast i 58,4% pozostałych gmin. W okresie objętym analizą dotychczasowe miejsce zamieszkania opuścił co trzeci mieszkaniec regionu.

2. Przyczyny tego zjawiska jedynie częściowo wyjaśnia zróżnicowanie oszacowanej wielkości PKB *per capita* (wskaźnik *Wpzi*). Wyższy sprzyja napływowi na ich teren nowych mieszkańców, równocześnie nieznacznie zwiększając odpływ dotychczasowych.
3. Istnieje pewna wielkość przepływu mieszkańców między gminami, która nie jest zależna od zróżnicowania poziomu ich zamożności. Gminy o bardzo niskim poziomie wskaźnika *Wpzi* i ujemnym saldzie migracji są atrakcyjne dla pewnej liczby osób spoza tych gmin. Z drugiej strony jednostki najbardziej atrakcyjne i zamożne opuszcza część mieszkańców. Wzrost zadowolenia mieszkańców związany ze wzrostem *Wpzi* podlega prawu malejących przyrostów krańcowych.
4. Zadowolenie ludności zależy również od czynników lokalizacyjnych oraz stanu koniunktury w gospodarce światowej, o czym świadczą procesy obserwowane po roku 2007.
5. Okresy wysokiej satysfakcji mieszkańców poszczególnych gmin są krótkotrwałe.

Powyższe spostrzeżenia mogą posłużyć formułowaniu zaleceń dla lokalnej polityki rozwoju. Zwracają uwagę na znaczenie czynników innych niż wzrost gospodarczy oraz na potrzebę wykorzystania koncepcji innych niż powszechnie uznawana koncepcja siły przyciągającej (ssącej) [Frey i in. 2010, s. 83], za pomocą której nie można wyjaśnić wielu zjawisk dostrzeżonych w prezentowanym badaniu. Przy budowie lokalnych strategii rozwoju można natomiast z powodzeniem wykorzystać koncepcję „lokalnej renty konsumenta” [Pszczółkowski 1936, s. 347-348], która objaśnia te procesy oraz zwraca uwagę na ich konsekwencje dla polityki wspierania lokalnego rozwoju. Przydatna może być także analiza przestrzennego rozkładu wielkości wskaźników *Wosm* i *Wrsm*. Opisują one reakcje różnych grup mieszkańców i świadczą o odmienności przyczyn procesów zachodzących w różnych gminach i częściach województwa. Skłaniają też do postawienia tezy, że tworzenie jednolitego programu wsparcia rozwoju dla wszystkich gmin województwa może okazać się mało efektywne.

LITERATURA

- Binswager Mathias, 2010: *Die Tretmühlen des Glücks – Wir haben immer mehr und werden nicht glücklicher. Was können wir tun?* Herder Verlag, Freiburg-Basel-Wien, Wyd. 4.
- Brol Ryszard, 2006: *Teoretyczne koncepcje rozwoju regionalnego*, [w] *Metody oceny rozwoju regionalnego*, D. Strahl (red.), Wydawnictwo Akademii Ekonomicznej im. Oskara Langego we Wrocławiu, s. 22-26.
- Czapiński Janusz, 2012: *Ekonomia szczęścia i psychologia bogactwa*, Nauka 1/2012, s. 51-88.
- Frey René L., Schaltegger Stefan, Gmünder Markus, 2010: *Räumliche Ökonomie Theoretische Grundlagen*, CREMA Center for Research in Economics, Management and the Arts, Basel/Zürich.
- Garbicz Marek, 2005: *Niedorozwój a korzyści skali*, [w] *Szkice ze współczesnej teorii ekonomii*, W. Pacho (red.), Szkoła Główna Handlowa w Warszawie, Warszawa.
- Garbicz Marek, 2007: *Rozwój gospodarczy a nierówności społeczne czyli problem sprawiedliwości wewnątrzpokoleniowej*, [w] *Zrównoważony rozwój obszarów wiejskich wyzwaniem dla gmin Mazowsza*, R. Lusawa (red.), Mazowiecki Ośrodek Doradztwa Rolniczego, Wydawnictwo Wieś Jutra, Warszawa, s. 20-25.
- Kukuła Karol, 2002: *Metoda unitaryzacji zerowanej*, PWN, Warszawa.
- Layard Richard, 2009: *Die glückliche Gesellschaft Was wir aus der Glücksforschung lernen können*, Campus Verlag, Frakkfurt-New York.
- Lusawa Roman, 2012: *Trwały rozwój w skali regionalnej i lokalnej. Koncepcja i działania*, Wydawnictwo Wieś Jutra, Warszawa.
- Pszczółkowski Stanisław, 1936: *Zarys ekonomji*, Dom Książki Polskiej, Warszawa.
- Stiglitz Joseph, 2004: *Ekonomia sektora publicznego*, PWN, Warszawa.

- Śleszyński Przemysław, 2013: *Delimitacja Miejskich Obszarów Funkcjonalnych stolic województw*, „Przegląd Geograficzny”, 85, 2, s. 173-197.
- Wojnar Jolanta, Kasprzyk Beata, 2013: *Teoretyczne i empiryczne kwestie pomiaru dobrobytu ekonomicznego w relacjach miasto-wieś*, „Roczniki Naukowe Ekonomii Rolnictwa i Rozwoju Obszarów Wiejskich”, t. 100, z. 3, s. 40-48.

Roman Lusawa

STATISTICAL DEPENDENCE BETWEEN PROSPERITY MEASURES AND SATISFACTION INDICATORS WITH REFERENCE TO RESIDENTS OF COMMUNES IN MAZOWIECKIE PROVINCE

Summary

The permanent satisfaction on the part of the community is one of the factors considerably affecting the conditions of management and development. It is recognised that it is the derivative of subjective comparisons of living conditions (prosperity) in the given area with what other areas have to offer. The study features the results of the research regarding the dependence between the indicator being a palliative, regarded as a prosperity measure, GDP calculated per resident and the measures of population satisfaction. The research involved the communes within mazowieckie province. The data available from the years 2002-2013 was made use of.

Adres do korespondencji:
dr inż. Roman Lusawa
Mazowiecki Ośrodek Doradztwa Rolniczego w Warszawie Oddział Poświętne w Płońsku
ul Sienkiewicza 11, 09-100 Płońsk
tel. (23) 663 07 33
e-mail: roman6008@tlen.pl

DZIAŁALNOŚĆ WIOSEK TEMATYCZNYCH W POLSCE I WSTĘPNA OCENA JEJ EFEKTÓW

Anna Kłoczko-Gajewska

Katedra Ekonomii i Polityki Gospodarczej Szkoły Głównej Gospodarstwa Wiejskiego w Warszawie
Kierownik katedry: dr hab. Alina Daniłowska, prof. SGGW

Słowa kluczowe: wioski tematyczne, rozwój obszarów wiejskich, odnowa wsi

Key words: thematic villages, rural development, rural renewal

S y n o p s i s. Zmiany zachodzące na obszarach wiejskich w Polsce zmuszają do poszukiwania nowych rozwiązań, pozwalających na stworzenie dodatkowych form zarobkowania przy zachowaniu charakteru wsi. Jedną z inicjatyw w nurcie odnowy wsi jest tworzenie wiosek tematycznych, w których aktywność mieszkańców jest podporządkowana konkretnemu hasłu. Powstające od kilkunastu lat w Polsce wioski tematyczne mają ciekawą ofertę dla turystów i stwarzają możliwość aktywizacji społecznej mieszkańców oraz pozyskania dochodów z turystyki.

WSTĘP

Liczba gospodarstw rolnych w Polsce jest zdecydowanie wyższa niż w innych krajach Unii Europejskiej (UE) o podobnej wielkości. Dominują niewielkie gospodarstwa, często o charakterze samozapotrzeniowym lub niskotowarowym [Wąs 2013]. Wzrasta polaryzacja gospodarstw, bowiem gospodarstwa o wielkości od 5 ha do 15 ha albo są powiększane, aby sprostać wymogom rynku, albo ulegają zmniejszeniu i produkują głównie na potrzeby rolnika i jego rodziny [Ziętara 2008]. Jednocześnie liczba osób pracujących w gospodarstwach rolnych maleje, podobnie jak w pozostałych nowych krajach członkowskich UE [Kłoczko-Gajewska 2012], ale spadek zatrudnienia w rolnictwie nie jest kompensowany przez wzrost liczby miejsc pracy w usługach i przemyśle na terenach wiejskich [Wilkin 2011]. Problemy ze znalezieniem pracy na obszarach wiejskich niezwiązanej bezpośrednio z rolnictwem są pogłębiane przez zazwyczaj niski poziom kwalifikacji zawodowych mieszkańców wsi [Raczkowska 2012].

Szacuje się, że w przyszłości wielu mieszkańców peryferyjnych obszarów wiejskich nie będzie w stanie utrzymać się z działalności rolniczej. Jedną z metod mających złagodzić konsekwencje spadku zarobków w rolnictwie jest wielofunkcyjny rozwój obszarów wiejskich, ze szczególnym naciskiem na ochronę różnorodności kulturowej i przyrodniczej społeczności lokalnych [Wilkin 2005]. Może to odbywać się w ramach nurtu odnowy wsi, w którym dąży się do poprawy warunków życia na wsi przy jednoczesnym zachowaniu jej swoistego charakteru (unikanie umiastowienia) [Idziak, Wilczyński 2013]. W ramach tego nurtu od kilkunastu lat tworzone są wioski tematyczne – początkowo w Austrii, potem

również w innych krajach. Znalezienie tematu, swoistej myśli przewodniej do dalszego rozwoju danej wsi, ma ułatwić samookreślenie oraz zwiększyć poczucie własnej wartości jej mieszkańców, a ponadto stworzyć dodatkowe źródło dochodu z turystyki. Założenia leżące u podstaw tworzenia takich wiosek są różnorodne, poczynając od ekonomicznych (zwiększenie dochodu dzięki turystom, których zainteresuje silna, rozpoznawalna marka) i społecznych (lepsze zgranie społeczności dzięki wspólnemu, ważnemu celowi), kończąc na organizacyjnych (koncentracja na silnych stronach organizacji przyczynia się do jej sukcesu). Mieszkańcy wspólnie wybierają temat wsi, a następnie przygotowują ofertę turystyczną, angażując gości we wspólną zabawę i naukę [Idziak 2011]. Warto zwrócić uwagę, że zazwyczaj miejsce, którego mieszkańcy chcą zarabiać na turystyce, powinno charakteryzować się obiektywnymi walorami turystycznymi, np. zabytkami lub ciekawą architekturą, jeziorem, lasem. Ważne są też dogodny dojazd oraz adekwatne zaplecze turystyczne (miejsca noclegowe, punkty gastronomiczne, itp.) [Ferens 2013]. Natomiast wieś, w której ma powstać wioska tematyczna nie musi spełniać żadnych kryteriów, gdyż jej atrakcyjność zależy przede wszystkim od ciekawej oferty stworzonej przez mieszkańców. W ostatnich latach liczba wiosek tematycznych w Polsce systematycznie wzrastała, zatem zasadne wydaje się przedstawienie ich charakterystyki oraz sposobu działania¹.

METODY BADAWCZE

Badanie przeprowadzono w lipcu 2013 roku. W celu stworzenia możliwie pełnej listy wiosek tematycznych działających w Polsce posłużono się listą 55 wiosek wymienionych na portalu internetowym promującym tę ideę. Oprócz tego wykorzystano metodę śnieżnej kuli, która polegała na podawaniu przez respondentów nazw znanych im wiosek tematycznych. Ponadto poszukiwano informacji w internecie. Ostatecznie na liście znalazło się 106 nazw wiosek tematycznych²; listę skonsultowano z dr. Wacławem Idziakiem, który jest ekspertem w tej dziedzinie.

Za pomocą internetu szukano numerów telefonu do liderów wiosek tematycznych. Jeżeli znalezienie ich numeru telefonu nie było możliwe, telefonowano do urzędu gminy, aby uzyskać numer do lidera lub sołtysa, ewentualnie innej osoby dobrze poinformowanej. Jeżeli dana wieś faktycznie działała jako wioska tematyczna, przeprowadzano wywiad telefoniczny (najczęściej z liderem, w niektórych przypadkach z sołtysem, opiekującym się wioską animatorem z lokalnej organizacji pozarządowej lub dobrze poinformowanym pracownikiem urzędu gminy). Wywiady były przeprowadzone z wykorzystaniem listy pytań otwartych.

W okresie przeprowadzania wywiadów potwierdzono działalność 78 wiosek tematycznych. Ponadto 14 próbowało tej działalności, ale z niej zrezygnowało (czasem z powodu konfliktu wewnątrz wsi lub pomiędzy liderem a władzami gminy, czasem przyczyną były kłopoty zdrowotne liderów albo zdobycie przez osoby zajmujące się wioską angażującej czasowo pracy), trzy czasowo zawiesiły działalność, a dwie *de facto* nie były wioskami tematycznymi. Kolejne 7 dopiero przygotowywało ofertę, a z pięcioma nie udało się skontaktować. Ostatecznie przeprowadzono wywiady z przedstawicielami 63 wiosek tematycznych. Badane wsie liczyły od 50 do około 2500 mieszkańców i były położone w 12 województwach.

¹ Część materiałów zamieszczonych w tym artykule wcześniej opublikowano w artykule pt. *General characteristics of thematic villages in Poland*, „Visegrad Journal on Bioeconomy and Sustainable Development”, vol. 2, 2013, no. 2, s. 60-63.

² Szacunki z czerwca 2015 roku wskazują, że co najmniej 140 wsi podjęło próbę założenia wioski tematycznej, z czego działa aktywnie około 100.

Badanie miało charakter eksploracyjny, a jego celem było stworzenie opisu aktualnego stanu i sposobu działania wiosek tematycznych w Polsce oraz wstępne przedstawienie społeczno-ekonomicznych efektów ich działania. Wydaje się to potrzebne ze względu na rosnące zainteresowanie tego typu działalnością, zarówno ze strony mieszkańców wsi, jak władz lokalnych, przy jednoczesnym braku badań przekrojowych z tego zakresu. W opublikowanych dotychczas opracowaniach o tej tematyce można znaleźć głównie porady dotyczące metod zakładania wiosek tematycznych [Idziak 2008] oraz studia przypadków poszczególnych wiosek lub ich grup [Bielski 2011, Czapiewska 2012, Maćkowiak, Seelieb 2009]. Scharakteryzowanie znacznej liczby wiosek tematycznych w ujęciu przekrojowym może być punktem wyjścia do pogłębionych badań wybranych aspektów tej działalności, m.in. z punktu widzenia turystyki, rozwoju lokalnego czy aktywizacji społecznej. Może też być wskazówką dla praktyków planujących lub już prowadzących taką działalność. Nie postawiono żadnej hipotezy wstępnej.

TWORZENIE WIOSEK TEMATYCZNYCH

Pierwsze wioski tematyczne w Polsce zaczęły aktywnie działać w 2003 roku, a od 2007 roku można zaobserwować wyraźny wzrost ich liczby. Początkowo zdarzało się, że to władze samorządowe proponowały mieszkańcom nowy pomysł na rozwój wsi, właśnie w formie wioski tematycznej. Z czasem coraz częściej sami mieszkańcy wychodzili z taką inicjatywą, gdy usłyszeli o pozytywnych efektach działalności tego typu w innej wsi. Zazwyczaj od sformułowania pomysłu do utworzenia wioski tematycznej upływało kilka miesięcy (najkrótszy okres obejmował kilka tygodni, a najdłuższy kilka lat). Rozpoczęcie aktywnej działalności wioski zdefiniowano jako moment, w którym była gotowa oferta dla turystów.

Na pytanie, czy pomysł utworzenia wioski tematycznej wysunął któryś z mieszkańców, czy ktoś z zewnątrz, odpowiedzi rozkładały się mniej więcej po połowie, ponadto w wielu przypadkach było to trudne do określenia. Mieszkańcy najczęściej proponowali takie rozwiązanie, gdy zetknęli się z już działającymi wioskami tematycznymi (krajowymi lub zagranicznymi) lub dowiedzieli się o nich na szkoleniach organizowanych przez lokalne stowarzyszenia. Zdarzały się również sytuacje, gdy grupa aktywnych mieszkańców wsi szukała inspiracji do rozwoju wsi i dostawała od kogoś z zewnątrz informację o wioskach tematycznych. W niektórych wypadkach z propozycją utworzenia wioski tematycznej występowały inne podmioty, np. lokalna organizacja pozarządowa, lokalna grupa działania, urząd gminy (np. przy okazji opracowywania strategii odnowy wsi). Liderami częściej były kobiety, np. członkinie koła gospodyń wiejskich, osoby oferujące usługi agroturystyczne lub po prostu aktywne społecznie.

Według respondentów, w kilkunastu wsiach nie trzeba było mieszkańców przekonywać do współpracy, w pozostałych zaś najczęściej (ponad 20 wiosek) zachęcano przez organizowanie warsztatów lub szkoleń; dotyczyły one nie tylko działalności wiosek tematycznych, ale też innych dziedzin, np. rękodzieła. Drugą najczęściej stosowaną formą przekonywania (prawie 20) były nieformalne rozmowy lub formalne spotkania. Ponadto zachętą były wyjazdy studyjne do istniejących już wiosek tematycznych, poznanie dobrych praktyk i organizowanie festynów. Pojedynczy respondenci podkreślali znaczenie szkoły, która za pośrednictwem dzieci włączała mieszkańców w inicjatywę, oraz zwiększenie motywacji do działania dzięki znalezieniu informacji o własnej wsi w lokalnych mediach (prasa, telewizja, radio).

Tematy wybierano w różny sposób. Cztery wsie (6%) zrobiły użytek z charakterystycznej nazwy (Przygodziczki – wioska przygody, Aniołowo – wioska anielska, Stare Jabłonki – wioska jabłkowych smaków, Motyle – wioska kolorów). W przypadku 12 (19%) w miejscowości istniała silna tradycja, która w zasadzie narzuciła temat – zazwyczaj był to rodzaj wykonywanej pracy (garncarstwo, pszczelarstwo, produkcja mleka), ale również pozostałości mniejszości etnicznej (wieś tatarska i wieś menonicka). W przypadku 32 tematów (51%) potrzebne były długie dyskusje wsparte analizą SWOT wsi i jej otoczenia. Pozostałe 15 tematów (24%) wybrano z innych przyczyn, takich jak prywatne zainteresowanie lidera, wydarzenie historyczne lub przypadkowy pomysł.

Kolejnym badanym zagadnieniem były kluczowe czynniki sukcesu. Respondenci udzielili różnych odpowiedzi na to pytanie. Najczęściej jako źródła sukcesu wymieniano cechy społeczności lub sposób działania podczas organizowania wioski tematycznej. Były to: zaangażowana grupa konsekwentnie działająca mimo początkowych trudności (23 odpowiedzi, co stanowiło 37% respondentów), silny lider (7 odpowiedzi; 11%), otwartość mieszkańców na nowości (5; 8%), zaangażowanie młodzieży oraz indywidualne zachęcanie do aktywności, np. sprzedawania własnych wyrobów kulinarnych na festynach (po 3; 5%), wykorzystanie pośrednictwa szkoły do zainteresowania dorosłych poprzez działalność dzieci (2; 3%), a ponadto warsztaty, wizyty studyjne oraz „człowiek, który umie zdobywać pieniądze” (po 1 odpowiedzi).

Druga grupa czynników, które przyczyniły się do powodzenia, była powiązana z tematem przewodnim działania wioski – albo uznano, że był on dobrze dobrany, chwytliwy (5 odpowiedzi; 8%), albo wręcz wskazano na utożsamianie się mieszkańców z tematem, co wynikało z silnej tradycji (4; 6%). Kolejna grupa odpowiedzi obejmowała nadzieje związane z powstaniem wsi tematycznej: chęć zarobienia pieniędzy dzięki turystom (5; 8%), chęć poznania nowych ludzi (4; 6%), szukanie możliwości rozwoju przy braku innych perspektyw (2; 3%), obietnica wybudowania drogi dojazdowej, jeżeli wieś się zaktywizuje (1 odpowiedź).

Wskazywano też na widoczne efekty działania wioski tematycznej oraz pierwszy widoczny sukces, np. ciekawy festyn lub powstanie konkretnego obiektu (7 odpowiedzi; 11%), poczucie mieszkańców, że stworzyli coś wartościowego (5; 8%), dowartościowanie mieszkańców i ogólna aktywizacja wsi (5; 8%), pojawienie się pierwszych klientów (1 odpowiedź). W niektórych wypadkach ważną rolę w osiągnięciu sukcesu było wsparcie udzielone przez organizacje pozarządowe (5; 8%) oraz władze lokalne (2; 3%).

DZIAŁALNOŚĆ WIOSEK TEMATYCZNYCH

W 2013 roku 57% procent wiosek tematycznych działało w formie stowarzyszenia. Warto nadmienić, że w przypadku 9 wiosek (14%) stowarzyszenia istniały już wcześniej i były nastawione na rozwój wsi. Wówczas stworzenie wioski tematycznej było po prostu kolejnym pomysłem ukierunkowującym działalność członków stowarzyszenia. W pozostałych przypadkach stowarzyszenia stworzono po rozpoczęciu działalności wioski tematycznej. Około 1/3 wiosek działała bez rejestracji w formie prawnej, ale część z nich planowała założenie stowarzyszenia w przyszłości, gdy działalność nieco okrzepnie. Niektóre korzystały z pomocy zaprzyjaźnionych stowarzyszeń, gdy z przyczyn formalnych wymagana była forma prawna (np. w przypadku ubiegania się o dofinansowanie – taką pomoc uzyskiwały od lokalnych oddziałów ochotniczej straży pożarnej, kółek rolniczych albo gminnych ośrodków kultury). Wśród zbadanych wiosek trzy miały formę prywatnych przedsiębiorstw, a trzy inną formę prawną (np. fundacja).

Tabela 1. Oferta wiosek tematycznych w Polsce w 2013 roku (n = 63)

Rodzaj oferowanej usługi	Częstość [%]
Warsztaty	86
Gry terenowe	44
Lekcje i pokazy	38
Festyny, biesiady	35
Zwiedzanie z przewodnikiem	24
Gry i zabawy, konkursy	21
Ścieżki edukacyjne	19

Źródło: opracowanie własne.

masła lub wyrób twarogu, pieczenie chleba i tradycyjnych ciast), rękodzieła (garncarstwo, robienie ozdób i pamiątek ze słomy, kamieni, papieru, filcu), dawnych sportów (strzelanie z łuku) i wiele innych. Niektóre spośród tych warsztatów były ściśle powiązane z tematem wioski, a inne miały z nim niewiele wspólnego. Prawie połowa wiosek oferowała różnego rodzaju gry terenowe, zbliżone do podchodów lub gier fabularnych typu RPG, przy czym w części wsi organizowano szeroko reklamowane doroczne imprezy, na których mieszkańcy wioski przebierali się za baśniowe postacie (czarownice, krasnoludki, anioły, Hobbitów).

Prawie 40% wiosek miało w ofercie lekcje i pokazy. W jednej z nich można było obserwować pracę kowala, w innej odwiedzić dwie obory: tradycyjną z ręcznym udodem krów oraz nowoczesną, sterowaną komputerowo. Popularne były również spacerzy z przewodnikiem po ścieżkach edukacyjnych oraz multimedialne pokazy, np. dotyczące przyrody. Podobna liczba wiosek organizowała festyny i biesiady – albo w stałych terminach, albo na zamówienie dużych, zorganizowanych grup turystów. W niektórych wsiach tradycyjnie były organizowane festyny dla mieszkańców. Niektóre wioski miały bardzo szeroką i zróżnicowaną ofertę, podczas gdy w innych koncentrowano się na wybranych aktywnościach albo oferta dopiero była w fazie rozwoju.

Większość badanych podmiotów (59 spośród 63, czyli 94%) ubiegała się o finansowanie z zewnątrz i prawie wszystkie je uzyskały. Kwoty zdobyte w ten sposób były bardzo różnej wysokości – od niewielkich sum na zakup farby do odmalowania świetlicy, do sfinansowania budowy nowych obiektów. Środki finansowe otrzymywano od władz samorządowych (wojewódzkich, gminnych i powiatowych), organizacji pozarządowych (najczęściej wymieniano Fundusz Inicjatyw Obywatelskich, Fundację Wspomagania Wsi i Europejski Fundusz Rozwoju Wsi Polskiej) oraz w ramach różnych funduszy z Unii Europejskiej (m.in. PROW, POKL i EQUAL). W 11 przypadkach pomocy udzielili sponsorzy – duże firmy wspierające finansowo lub lokalni przedsiębiorcy oferujący swoje produkty na festyny. Wioski bez osobowości prawnej nie mogły same starać się o granty, ale w takich przypadkach zwykle prosiły o pośrednictwo zaprzyjaźnione stowarzyszenia. Niektóre wioski bardzo aktywnie występowały o dofinansowanie swoich inicjatyw, co może wywoływać mieszane uczucia. Z jednej strony świadczy o operatywności osób zaangażowanych w te działania oraz o umiejętności radzenia sobie we współczesnym świecie, z drugiej jednak strony może zachodzić obawa o uzależnienie się od zewnętrznego finansowania oraz przewagę motywacji zewnętrznej (zdobycie środków) nad wewnętrzną (robienie wspólnie czegoś ciekawego i rozwijającego). Warto nadmienić, że zdaniem re-

Dwie spośród badanych wiosek intencjonalnie nie miały oferty dla turystów, gdyż jej liderzy chcieli skoncentrować się na rozwoju wsi. Pozostałe przygotowały taką ofertę: 31 (49%) wyłącznie dla grup zorganizowanych, a 30 (48%) zarówno dla grup, jak i dla turystów indywidualnych (przy czym oferta dla pojedynczych rodzin lub osób była zazwyczaj uboższa). Najczęściej oferowane usługi zaprezentowano w tabeli 1.

W ofercie najczęściej można było znaleźć różnego rodzaju warsztaty – dotyczące przygotowywania tradycyjnych potraw lub produktów żywnościowych (np. ręczne ubijanie

spontentów łatwiej było ubiegać się o dofinansowanie działalności wioski tematycznej niż organizacji typu stowarzyszenie miłośników konkretnej wsi pozbawionej tak wyrazistego motywu przewodniego, łatwiej było też pokonywać bariery biurokratyczne.

EFEKTY DZIAŁANIA

Większość wiosek tematycznych działała zaledwie od kilku lat, z tego względu trudno określić ich długofalowy wpływ na wieś i jej mieszkańców. Niemniej jednak warto pokrótce nakreślić zmiany, jakie zaszły w tych wsiach od czasu zaangażowania się w tworzenie wioski tematycznej. Należy podkreślić, że były to zmiany, które zaobserwowano od czasu założenia wioski tematycznej, natomiast nie ma jednoznacznych danych, które pozwoliłyby mieć pewność, że były one skutkiem obrania tej drogi rozwoju, a nie innych czynników.

Respondenci poproszeni o wskazanie zmian, które zauważyli we wsi od czasu założenia wioski tematycznej (tab. 2.), w 81% wymienili wygląd wsi. Około 1/4 respondentów zauważyło zmianę w zachowaniu mieszkańców wsi – zazwyczaj nabierali pewności siebie, chętniej angażowali się we wspólne przedsięwzięcia, poczuli dumę z własnej wsi, jednak w kilku przypadkach doszło do konfliktu wewnątrz wsi pomiędzy zwolennikami i przeciwnikami tworzenia wioski tematycznej.

Trzecią z kolei odpowiedzią było pojawienie się zarobków – najczęściej niewielkich i sezonowych. W niektórych przypadkach pozwalały one tylko na pokrycie kosztów działalności, w

innych umożliwiały odmalowanie świetlicy albo zorganizowanie wycieczki autokarowej dla mieszkańców, w trzech wsiach udało się stworzyć stałe miejsca pracy. Część wiosek przeznaczała zarobek na cele wspólne, a inne dzieliły go pomiędzy osoby zaangażowane. Około 1/3 respondentów zauważyła, że dzięki założeniu wioski tematycznej poszerzyły się ich kontakty zewnętrzne: z innymi wioskami tematycznymi, organizacjami pozarządowymi (np. lokalnymi grupami działania), a w kilku przypadkach ze specjalistycznymi instytucjami, gdy temat wsi wymagał konsultacji (wioska średniowieczna, park dinozaurów, specjalistyczne ziołowe kosmetyki). Troje respondentów nie zauważyło we wsi żadnych zmian, chociaż wioski działały aktywnie od ponad dwóch lat.

W tych przypadkach, w których deklarowano zmiany w wyglądzie wsi (tab. 3.), najczęściej wymieniano posprzątanie podwórzy oraz zagospodarowanie przestrzeni wspólnej wsi (po 43%). Większa dbałość o otoczenie wynikała często z tego, że mieszkańcy nie chcieli się wstydzić przed turystami. Poprawiło to komfort życia mieszkańców, a jednocześnie mogło wspomagać ruch turystyczny. Koreponduje to z badaniami ARiMR, z których wynika, że do inwestycji w rozwój turystyki można zaliczyć również zagospodarowanie siedliska i terenu wokół domu [Majewska 2015]. W przypadku prawie 1/3 wsi zainwestowano w ogólną infrastrukturę, która może służyć zarówno mieszkańcom, jak i turystom (zbudowano place zabaw, postawiono ławki, wyremontowano świetlice). Tablice informacyjne postawiono w 1/4 wsi, a w niewiele mniejszej ich liczbie przygotowano ozdoby i tablice powitalne związane z tematem wioski. W 14% wiosek zbudowano specjalne budynki służące podejmowaniu

Tabela 2. Deklarowane zmiany we wsi od czasu założenia wioski tematycznej w Polsce w 2013 roku (n = 63)

Deklarowane zmiany	Częstość [%]
Zmiana w wyglądzie wsi	81
Zmiana w zachowaniu ludzi	76
Zarobki	60
Kontakty zewnętrzne	35
Brak jakichkolwiek zmian	5

Źródło: opracowanie własne.

Tabela 3. Deklarowane zmiany w wyglądzie wsi od momentu założenia wioski tematycznej w Polsce w 2013 roku (n = 51)

Deklarowane zmiany w wyglądzie wsi	Częstość [%]
Zagospodarowanie wspólnych obszarów wsi (kwietniki, porządkowanie skwerów, itp.)	43
Posprzątanie zagród	43
Ogólna infrastruktura wsi (plac zabaw, ławki, remont świetlicy)	31
Tablice informacyjne	25
Ozdoby, znaki rozpoznawcze związane z tematem wioski	22
Specjalne budynki związane z działalnością wioski tematycznej	14

Źródło: opracowanie własne.

noclegowych, zaangażowanie większej liczby mieszkańców, zwiększenie liczby ozdób we wsi, wykorzystanie nowych form promocji (stron internetowych, ulotek).

turystów, takie jak kuźnia, chata kryta strzechą lub park dinozaurów, czyli były to już poważne inwestycje w rozwój turystyki.

Większość respondentów miała przygotowane plany dotyczące przyszłego rozwoju wioski tematycznej (brak planu zadeklarowało tylko 5 respondentów). Ponad 40% zamierzało poszerzyć ofertę dla turystów. Po 20% chciało poprawić drobną infrastrukturę wsi albo zainwestować w specjalny budynek związany z działalnością. W deklarowanych planach rozwoju znalazło się m.in. zorganizowanie miejsc

PODSUMOWANIE I WNIOSKI

Tworzenie wiosek tematycznych staje się w Polsce coraz bardziej popularne. Zazwyczaj przybierają one formę stowarzyszenia lub nieformalnej grupy inicjatywnej, często współpracującej z innymi lokalnymi organizacjami. Ofertę mają zróżnicowaną, aktywizującą turystów, zazwyczaj łączącą zabawę z edukacją. Wpisuje się to w ogólny trend wzrostu popytu na turystykę doznań i doświadczeń, w której rozrywka idzie w parze z edukacją i emocjami [Majewska 2015]. Według respondentów, po zaangażowaniu się mieszkańców w tworzenie wsi tematycznych zaobserwowano poprawę wyglądu wsi, wzrost aktywności społecznej ich mieszkańców oraz poczucie dumy ze swojego miejsca zamieszkania. Dodatkowe dochody były raczej niewielkie i sezonowe, ale być może będą one rosły wraz z rozwojem oferty wioski. Widoczna jest tu szansa na różnicowanie dochodów ludności wiejskiej, ale należałoby to dokładniej zbadać po kilku lub nawet kilkunastu latach od momentu rozpoczęcia działalności. Większość liderów ma plany związane z przyszłym rozwojem wioski. W dłuższym okresie może to skutkować dalszym rozwojem turystyki i związanym z nim wzrostem zarobków oraz pojawianiem się nowych miejsc pracy, co zaobserwowano w kilku austriackich wioskach tematycznych [Thieme, Birkigt 2006]. Należy jednak pamiętać, że część wsi po pewnym okresie rezygnuje z tej formy działalności. W tych przypadkach powinno nastąpić przekierowanie aktywności społecznej mieszkańców na inne pola. Ze względu na rosnącą popularność idei wiosek tematycznych wskazane jest dalsze śledzenie ich rozwoju, także z wykorzystaniem bardziej wymiernych wskaźników, które należałoby opracować na podstawie dostępnej literatury przedmiotu. Wioski tematyczne należą do działalności o charakterze niszowym, gdyż zainteresowanie nimi wynika z ich odmienności i różnorodności, jednak mogą być popularne wśród pewnej grupy konsumentów.

LITERATURA

- Bielski Piotr, 2011: *Karwno – w stronę wsi uczącej się*, „Zrównoważony Rozwój. Zastosowania”, nr 2, s. 38-49.
- Czapiewska Gabriela, 2012: *Wioski tematyczne sposobem na aktywizację gospodarczą i społeczną regionu*, „Studia i Materiały. Miscellanea Oeconomicae”, vol. 1, s. 109-123.
- Ferens Ewa, 2013: *Turystyka jako element wielofunkcyjnego rozwoju obszarów wiejskich na przykładzie województwa mazowieckiego*, „Zeszyty Naukowe SGGW w Warszawie. Ekonomika i Organizacja Gospodarki Żywnościowej”, nr 102, s. 113-125.
- Idziak Waclaw, 2008: *Wymyślić wieś od nowa. Wioski tematyczne*, Wydawnictwo Alta Press, Koszalin, s. 132.
- Idziak Waclaw, 2011: *Turystyka społeczna – inspiracje dla turystyki wiejskiej*, „Folia Pomeranae Universitatis Technologiae Stetinensis. Oeconomica”, vol. 288(64), s. 9-18.
- Idziak Waclaw, Wilczyński Ryszard, 2013: *Odnowa wsi. Przestrzeń, ludzie, działania*, FAPA, Warszawa, s. 160.
- Kłoczko-Gajewska Anna, 2012: *Rola gospodarki rolnej i przemysłu spożywczego w nowoprzyjętych krajach Unii Europejskiej*, „Zeszyty Naukowe SGGW w Warszawie. Ekonomika i Organizacja Gospodarki Żywnościowej”, nr 98, s. 79-90.
- Maćkowiak Magdalena, Seelieb Paweł, 2009: *Wioski tematyczne jako forma aktywizacji turystycznej obszarów wiejskich*, [w] *Turystyczne funkcje obszarów wiejskich*, Izabella Sikorska-Wolak (red.), SGGW, Warszawa, s. 35-44.
- Majewska Iwona, 2015: *Kierunki rozwoju turystyki na obszarach wiejskich w nowej perspektywie finansowej Unii Europejskiej*, [w] *Turystyka wiejska bez granic*, Cezary Jastrzębski (red.), Wyższa Szkoła Ekonomii, Prawa i Nauk Medycznych, Kielce, s. 39-48.
- Raczkowska Małgorzata, 2012: *Ekсклюza społeczna na obszarach wiejskich w Polsce*, „Roczniki Ekonomii Rolnictwa i Rozwoju Obszarów Wiejskich”, t. 99, z. 4, s. 49-55.
- Thieme Markus, Birkigt Kay-Uwe, 2006: *Dorfentwicklung mit wirtschaftlichen Leitbildern zur Erhöhung der lokalen Wertschöpfung (Themendörfer)*, „Infodienst der Sächsischen Landesanstalt für Landwirtschaft“, 2/2006, Dresden, s. 15-21.
- Wąs Adam, 2013: *Modelowanie przemian strukturalnych polskiego rolnictwa*, Wydawnictwo SGGW, Warszawa, s. 166.
- Wilkin Jerzy 2005: *O potrzebie i założeniach długookresowej wizji rozwoju wsi w Polsce*, [w] *Rozwój obszarów wiejskich. Doświadczenia krajów europejskich*, Katarzyna Zawalińska (red.), IRWiR PAN, Warszawa, s. 45-56.
- Wilkin Jerzy, 2011: *Wielofunkcyjność wsi i rolnictwa a rozwój zrównoważony*, „Wieś i rolnictwo”, nr 153(4), s. 27-39.
- Ziętara Wojciech 2008: *Uwagi o przyszłości polskich gospodarstw*, [w] *Wyzwania przed obszarami wiejskimi i rolnictwem w perspektywie lat 2014-2020*, IRWiR PAN, Warszawa, s. 215-217.

Anna Kłoczko-Gajewska

ACTIVITIES OF THEMATIC VILLAGES IN POLAND AND PRELIMINARY ASSESSMENT
OF THEIR EFFECTS

Summary

In recent years rural areas in Poland undergo significant changes. As a result, small and medium-scale farmers, who cannot compete with large farms, are looking for additional, off-farm sources of income. One of the ways to revive feeling of a common goal and cooperation and at the same time get additional income is creating a thematic village, whose development is focused on a certain topic (local food, craft, history, or some other ideas). It seems that this idea gives a chance for strengthening social activeness and self-confidence of the villagers, and in some cases also for getting additional income.

Adres do korespondencji:
dr Anna Kłoczko-Gajewska
Szkoła Główna Gospodarstwa Wiejskiego, Katedra Ekonomii i Polityki Gospodarczej
ul. Nowoursynowska 166, 02-787 Warszawa
e-mail: anna_kloczko_gajewska@sggw.pl